

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SİYASETNAME ÖZELLİĞİ TAŞIMASI YÖNÜYLE
RAVENDİ’NİN RÂHATÜ’S-SUDÛR VE ÂYETÜ’S-
SÛRÛR’U**

Hakan DOĞAN

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Süleyman GENÇ

2011

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2002800466

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Hakan DOĞAN
Tez Başlığı : Siyasetname Özelliği Taşımaları Yönüyle Ravendi'nin Rahatü's-Sudür ve Ayetü's-Sürur'u

Savunma Tarihi : 05.01.2011

Danışmanı : Yrd.Doç.Dr.Süleyman GENÇ

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Yrd.Doç.Dr.Süleyman GENÇ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Mehmet ŞEKER	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Osman BİLEN	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği

Oy Çokluğu ()

Hakan DOĞAN tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "**Siyasetname Özelliği Taşımaları Yönüyle Ravendi'nin Rahatü's-Sudür ve Ayetü's-Sürur'u**" başlıklı Tezi () / Projesi () kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Siyasetname Özelliği Taşınması Yönüyle Ravendî'nin Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr'u**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Hakan DOĞAN

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Siyasetname Özelliği Taşınması Yönüyle Ravendi'nin Râhatü's-Sudûr ve
Âyetü's-Sürûr'u

Hakan DOĞAN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
İslam Tarihi ve Sanatları Programı

Ravendi tarafından yazılan Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr, Büyük Selçuklu ve Irak Selçuklu Devleti tarihiyle ilgili temel kaynaklardan birisidir. Müellifinin hem Irak Selçukluların son döneminde yaşamış olması ve hem de Selçuklu hükümdarlarının yanında önemli görevler üstlenmesi sebebiyle bu eser, özellikle Irak Selçuklularının zayıflama ve çöküş dönemi hadiseleri bakımından oldukça değerli bilgiler içermekte ve bu yönüyle kıymetli bir kaynak durumundadır. Yine eser, sadece tarihi olayların aktarıldığı bir kitap olmayıp, farklı konu başlıkları ve satır aralarında idari, sosyal ve ahlaki konulara dair verdiği bilgiler bakımından da zengin bir muhtevaya sahiptir. Mamafih eserin muhtevasına bu açıdan bakıldığında onun sadece bir tarih kitabı olmadığı açıkça görülmektedir. Zira kitapta siyaset ve idare işiyle uğraşanlara tavsiyeler ve bilgiler içeren beyitler, atasözleri ve hikâyeler, esere zenginlik kattığı gibi, siyasetname özelliği de kazandırmaktadır.

Bu bağlamda Ravendi'nin, kitabında, hükümdarların niteliklerinden diğer devlet adamlarının özelliklerine, eğlence meclislerinden hat ve şiir sanatına, dünya hayatının faniliğinden ahiret hayatının bakiliğine kadar çok değişik konulara yer vermesi, eserin daha geniş bir çerçeveden ele alınmasını ve değerlendirilmesini gerektirdiği söylenebilir. Zira eserin üzerinde durduğu mevzulara bakıldığında, bunların bir siyasetnamenin içerdiği konularla benzerlik taşıdığı fark edilmektedir. Bu itibarla biz de bu eser üzeri bu gözle değerlendirmek maksadıyla bir çalışma yapmanın doğru olacağını düşündük. Bu bağlamda çalışmamızda, eserde ele alınan konulardan hareketle, Râhatü's-Sudûr'un siyasetname özelliklerini ortaya çıkarmaya çalıştık. Çalışmamızın içeriğini belirlerken sadece müellifin eserinde belirlemiş olduğu konu başlıklarıyla iktifa etmedik. Bu mevzular haricinde, yazarın belli bir konu hakkında kitabın değişik yerlerinde belirttiği görüşleri bütünlük içerisinde bir başlık altında toplamaya çalıştık. Böylece eserin zengin içeriğini de ortaya çıkarmaya gayret ettik.

Anahtar Kelimeler: Ravendi, Siyasetname, Selçuklular, Hükümdar.

ABSTRACT

Mastery Thesis

Ravendi's Râhatü's-Sudûr and Âyetü's-Sürûr As A Siyasetname

Hakan DOĞAN

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of Islamic History and Arts

Islamic History and Arts Program

Rahatü's-Sudûr and Âyetü's-Sürûr written by Ravendi is one of the basic resources about the history of the Great Seljuq and Irak Seljuq State. Due to the author of it lived both at the last of period of Irak Seljuqs and also served high duties to the Seljuq Emperors, the work is precious especially for the events in the period of weakening and declining of Irak Seljuqs. The work is not only a book in which historical events are told but also, because of the managerial, social and moral information given under several topics and between the lines, has a rich content. In this view, if the content of the work is checked it is possible to see clearly that it is not only a history book. Moreover, the verses, proverbs and stories presented the ones who are busy with management and politics give the work richness and the character of a certificate of politics.

Ravendi, takes such a wide range of topics such as the qualities of the leaders and the statesmen, entertainment councils and the art of calligraphy and poetry, the temporariness of wordly life and the reality of the life after death. Consequently, such wideness gives us the chance to evaluate the book on different aspects. When we focus of the topics of the book, we can see that it can be named a "Siyasetname – Book of Politics". On this thesis, we focused on political side of it and tried to show the qualities which made us think so. While defining the content of our thesis, we have not just included the topics the author defined, except from them, we have collected the author's opinions about an issue and and have combined them to under a new title. Therefore, we also revealed the content of richness of the book.

Key words: Ravendi, Siyasetname, Seljuq Empire, Ruler.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii

GİRİŞ SİYASETNÂMELERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE BAZI ÖNEMLİ SİYASETNÂMELER

Giriş.....	1
1. İslâm Medeniyet Tarihinde Siyasetnâmelerin Ortaya çıkışı.....	3
2. Muhtevaları Bakımından Bazı Önemli Siyasetnâmeler.....	10
3. Siyasetnâmeler - Tarih ilişkisi: Tarihe Kaynaklık Etmesi Bakımından Siyasetnâmeler.....	20

BİRİNCİ BÖLÜM RAVENDÎ VE RÂHATÜ'S-SUDÛR

1.1. Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendî'nin Hayatı.....	23
1.2. Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr.....	25
1.2.1. Eserin Adı.....	25
1.2.2. Eserin Yazılış Gayesi ve Zamani.....	26
1.2.3. Eserin Dili ve Üslûbu.....	28
1.2.4. Eserin Muhtevaları ve Kaynakları.....	29
1.2.5. Eserin Yazma Nüshaları.....	32
1.2.6. Bir Selçuklu Tarihi Kaynağı Olarak Rahâtu's-Sudûr.....	33

İKİNCİ BÖLÜM SİYASETNÂME NİTELİKLERİ BAKIMINDAN RÂHATÜ'S-SUDÛR

2.1. Râhatü's-Sudûr'da Hükümdarlık Telakkisi, Hükümdar ve Diğer Devlet Görevlileri.....	36
2.1.1. Hükümdarlık Telakkisi.....	37
2.1.2. Hükümdarın Nitelikleri.....	40
2.1.2.1. Hükümdarda Bulunması Gereken Kişisel Özellikler.....	40
2.1.2.1.1. Adalet.....	41
2.1.2.1.2. Cömertlik.....	47
2.1.2.1.3. İstişare.....	51
2.1.2.1.4. İşin Ehline Verilmesi.....	55
2.1.2.1.5. Akıl ve Bilgelik.....	57
2.1.2.1.6. Geçmişten İbret Alma.....	60
2.1.2.1.7. Nimetlerin Bolluğuyla Şımarmama.....	61
2.1.2.1.8. Şahsi İstek ve Arzularda Hâkim Olma.....	62
2.1.2.1.9. Âlimlere Karşı Hürmet.....	64
2.1.2.1.10. Sır Saklama.....	65

2.1.2.1.11. Hükümdarın Adamlarının ve Kadınların Etkisi Altına Girmemesi.....	:66
2.1.2.2. Hükümdarın Özel Hayatı.....	:68
2.1.2.2.1. Akrabalarla İlişkisi.....	:68
2.1.2.2.2. Avcılık.....	:69
2.1.2.2.3. Satranç ve Diğer Oyunlar.....	:71
2.1.2.2.4. Eğlence Kültürü ve İçki	:78
2.1.2.2.5. At Yarışı ve Ok Atmak.....	:81
2.1.2.2.6. Çalgı ve Çalgı Aletleri.....	:82
2.1.3. Diğer Devlet Görevlileri.....	:83
2.1.3.1. Vezirler.....	:83
2.1.3.2. Nedimler.....	:84
2.1.3.3. Valiler.....	:86
2.1.3.4. Kâtipler.....	:87
2.1.3.5. Ordu ve Askerler.....	:88
2.1.3.6. Atabekler.....	:91
2.1.3.7. Amiller.....	:92
2.1.3.8. Hükümdara Hizmet Etmenin Adâbı.....	:92
2.2. Râhatü's-Sudûr'da Hayat, Din ve Kültüre Dair Yaklaşımlar ve Referanslar...:	94
2.2.1. Fert Olarak İnsanın Haslet ve Zaafları.....	:94
2.2.1.1. Doğruluk ve Yalancılık.....	:94
2.2.1.2. Dostluk.....	:95
2.2.1.3. Kadere Rıza.....	:96
2.2.1.4. Söyledikleriyle ve Yaptıklarıyla İnsan.....	:96
2.2.1.5. Hırslı Olmamak.....	:97
2.2.1.6. Akıl ve Kalp.....	:97
2.2.1.7. Çocukluk, Gençlik ve İhtiyarlık.....	:98
2.2.1.8. Dünyanın Faniliğini Bilme ve Ahiret Hayatının Hakikati.....	:98
2.2.1.9. Ölümün Kaçınılmazlığı.....	:100
2.2.2. Râhatü's-Sudûr'da Dinî Unsurlar.....	:100
2.2.2.1. Allah'a Tazim.....	:101
2.2.2.2. Hz. Peygambere Sena.....	:102
2.2.2.3. Sahabe, Tabiin ve Din Âlimlerini Övme.....	:104
2.2.2.4. Hikâyeler.....	:109
2.2.3. Râhatü's-Sudûr'da Şiir, Hat ve Hurufî Teviller.....	:111
2.2.3.1. Şiir.....	:111
2.2.3.2. Güzel Yazı yazmanın Kuralları.....	:114
2.2.3.3. Ebcet Hesabı ve Galip Mağlup Cetveli.....	:117
SONUÇ	:122
BİBLİYOGRAFYA	:127

KISALTMALAR

a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
bkz.	Bakınız
b.y.y	Basım yeri yok
c.	Cilt
ev.	Çeviri yapan
der.	Derleyen
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
H.z.	Hazreti
m.	Miladî
m.ö.	Milattan önce
no.	Numara
ö.	Ölümü
s.	Sayfa No
ss.	Sayfa sayısı
sad.	Sadeleştiren
T.D.V.İ.A.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
T.D.K.	Türk Dil Kurumu
trc.	Tercüme
yay. haz.	Yayına hazırlayan
y.t.y.	Yayın tarihi yok

GİRİŞ

SİYASETNAMELERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE BAZI ÖNEMLİ SİYASETNAMELER

İnsanoğlu, fitratında ve benliğinde bulunan hâkim olma ve idare etme duygusundan ötürü etrafında cereyan eden hadiselere şekil verme ve onları kendi arzusuna göre yönlendirme gayreti içindedir. İnsanın bu arzusu, insanlar arasında dışa vurduğu gibi, tabiata karşı da aynı şekilde tezahür edebilmektedir. Bu tabiata hükmetme gayretinin neticesi olarak birçok fen bilimi doğmuştur. Bu sayede insan, hükmetme arzusunun tatmini ile birlikte tabiata karşı arayış içinde olduğu huzuru bir nebze olsun yakalayabilmiştir. Doğal olarak bu arzu ve arayış şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da devam edecektir. İnsan ve tabiat arasındaki bu ilişkiden nasıl fen bilimleri doğmuşsa, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinden de sosyoloji, psikoloji, iktisat, işletme vb. gibi birçok sosyal bilim ortaya çıkmıştır. Bu sosyal bilimlerin yanında, farklı anlamları olmakla birlikte, genel olarak, insanları yönetme sanatı olarak tarif edilen siyaset bilimi, kişilerin fert ve toplum planında birbirleriyle olan ilişkilerinin bir neticesi olarak doğmuştur.

Bu idare etme işi, insanların birbirine hükmetme isteğinin bir sonucu olduğu gibi, medeni tabiatlı olan ve dolayısıyla topluluk halinde yaşayan insanların bunu bir ihtiyaç olarak görmeleriyle de oluşan bir olgudur. Zira bir otorite tarafından yönetilme düşüncesi en ilkel toplumlarda da var olan bir durumdur. Dolayısıyla yönetim işi toplumlar için bir gereksinimdir ve aynı zamanda yönetim makamı, imkanları ve cazibesıyla insanların iştahını kabartan özellikler de taşımaktadır. Bu iki durum yönetim işinin kanunlarla tespit edilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Zira sağlam bir zemine oturmayan siyaset, toplumsal düzeni sağlamak bir yana toplumda sürekli kargaşayı körükleyen bir sebep olmaktan kurtulamayacaktır. Tarih boyunca insanların bir arada yaşamak durumunda kaldıkları her mekan önce yukarıda bahsettiğimiz insani duyguların savaş alanı olmuş; daha sonra da bu kargaşa, genellikle yerini yönetim işinin belli kurallar dahilinde belirlenmeye çalışıldığı sulh ortamına bırakmıştır. Siyasetname dediğimiz eserler de umumiyetle kargaşanın hüküm sürdüğü durumlarda kaleme alınmış ve yazarlar tarafından insani duyguların sivri uçları törpülenecek devleti ve milleti yeniden huzura kavuşturacak prensipler dile getirilmeye çalış-

şılmıştır. Bu cümleden olarak şunu söyleyebiliriz ki siyasetnameler, insanların bir arada yaşama mecburiyetinin ortaya çıkarttığı prensiplerin yer aldığı bir yazım türü olmuşlardır. Siyasetnameler yönetimle alakalı prensipleri içerseler de, devletlerin idarî kanunlarının belirlendiği anayasal kitaplar olmamışlardır. Bununla birlikte idarecilere rehberlik yapmaya çalıştıkları da bir gerçektir.

Daha çok edebi üsluplarıyla dikkat çeken, siyaset veya idare sanatına dair pek çok ilkeyi ihtiva eden siyasetname nevi, insanlık tarihi kadar eskidir. İçerik olarak eskiye dayanmakla birlikte isim olarak siyasetnamelerin, İslami literatürde siyaset ve siyaset/idare ile uğraşanlar için getirilmeye çalışılan kurallar ve bu kurallara mesnet teşkil eden olayları da içinde barındıran kitaplara verilen bir isim olduğunu söyleyebiliriz.

Siyasetnameler, hem tarihi süreçteki gelişme seyri hem de muhteva olarak belli bir zamana ve belli bir içeriğe hasredilebilecek eserler değildir. Yazıldıkları çağın düşünce dünyasının önemli ürünlerinden olan bu tür eserler, tarihin her döneminde olagelmıştır. Aynı amacı gütmekle beraber bu eserlerin arasındaki değişen olgu ise eserlerin düşünce örgüsünü oluşturan değerler dizisi ve anlatım biçimidir. Bu cümleden olarak Eflatun'un "*Devlet*"'i de bir siyasetnamedir, Zencani'nin "*el-Letâifü'l-Alâiyye*"si de; Rousseau'nun "*Toplum Sözleşmesi*" de bir siyasetnamedir, günümüzde demokrasi üzerine yapılan araştırmalar da.¹ Bu çerçeveden bakıldığında siyasetnameleri değerlendirmenin geniş bir bakış açısı gerektirdiğini söyleyebiliriz.

Siyasetnamelerin muhteviyatındaki çeşitlilik, tezimizin konusunu oluşturan Ravendî'nin *Râhatü's-Sudûr*²unu da bir siyasetname olarak değerlendirmemizi kolaylaştıran bir unsur olmuştur. Zira Büyük Selçuklu ve Irak Selçukluları ile ilgili önemli bilgiler aktarmasıyla bir tarih kitabı olan bu eser, barındırdığı birçok siyasi ve ahlaki konu ve konu başlıklarıyla bir siyasetname olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir.

¹ Emir Unsurü'l-Maâlî Keykavus b. İskender b. Kabus b. Verşmgîr b. Ziyar, **Kabusname**, Tükçe trc. İlyasoğlu Mercimek Ahmet, sad. Atilla Özkırımlı, "Önsöz", Baskı yeri ve tarihi bulunmamaktadır, s. 29-30.

² Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendî, **Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr c. I-II**, Türkçe trc. Ahmet Ateş, (Muhammed İkbâl'in 1921'de neşrettiği Farsça metinden 2 cilt olarak tercüme edilmiştir), Ankara 1999, Biz de tezimizde bu baskıyı esas aldık.

Nitekim memleketimizde bizden önce Râhatü's-Sudûr'un bu yönüne dikkat çeken bir çalışma Süleyman Özbek tarafından yapılmış ve yayınlanmıştır.³ Ancak ne var ki söz konusu çalışma bir makale olduğu için tabiatıyla dar kapsamda kalmıştır. Zira Süleyman Özbek, bu makalesinde sadece Râhatü's-Sudûr'daki hükümdarlık telakkisi ve hükümdarın belli başlı özelliklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Biz ise tezimizde, Râhatü's-Sudûr'un, bu özellikleriyle birlikte, siyasetnamelerle olan diğer benzerliklerini de daha geniş bir çerçeveden değerlendirmeye çalıştık ki, bu özellikler çalışmamızın ileriki bölümlerinde görülecektir.

Ancak Râhatü's-Sudûr'un siyasetname özelliğini tespitiye yönelik bu çalışmamızın ayrıntılarına geçmeden önce siyaset ve yukarıda kısmen değinmeye çalıştığımız siyasetnamelere genel olarak bakmamızın gerekli ve faydalı olacağını düşünüyoruz. İşte bundan sonra siyasetname geleneği içerisinde Ravendî'nin Râhatü's-Sudûr'unun nasıl bir konuma sahip olduğunun ortaya konulması bizce daha isabetli olacaktır.

1. İslâm Medeniyet Tarihinde Siyasetnamelerin Ortaya çıkışı

Yukarıda Siyasetname geleneğiyle ilgili olarak işaret ettiğimiz genel hususlardan sonra burada bir miktar siyaset kavramı üzerinde durmanın yararlı olacağını düşünüyoruz. Siyaset kelimesi, s-y-s kökünden gelen Arapça bir kelimedir. Bu kelime, lügatte at bakmak- ki seyislik buradan gelir- atı idare etmek ve bir nesneyi dikkatle gözetmek anlamlarına gelir.

İstilahta ise siyaset, dünya ve ahirette insanları kurtuluşa sevk ederek toplum düzeninin sağlanması, devletin dâhili ve harici işlerinin idaresi, insanların işlerini üzerine almak, onları doğru yola sevk etmek, halka emir ve nehyde bulunmak, terbiye etmek gibi manalar taşımaktadır.⁴ Daha sonraları bu kavram genel manada hükümet işleri, politika, diplomasi kelimelerinin karşılığı olarak kullanılır olmuştur.⁵

³ Süleyman Özbek, "Siyasetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirilmesi", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: IX, Sayı 2, 2007, s.147-162; Ayrıca Râhatü's-Sudûr'u, Selçuklu teşkilat tarihi ile ilgili hususlar çerçevesinde değerlendiren bir çalışma için bkz.: Özen Tok, "Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürur'da Geçen Selçuklu Teşkilat Tarihi İle İlgili Hususlar", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:8, Yıl: 1999, s.133-142.

⁴ İbn Manzur, "Siyaset" **Lisanü'l-Arab**, I-XV, Beyrut 1952, c. VI, s. 109; Mütercim Asım Efendi **Kamusu'l-Muhit Tercümesi**, I-IV, "Siyaset", İstanbul 1304, c. II, s. 939; Butros el-Bustani, **Muhitu'l-Muhit**, "Siyaset", Lübnan 1987, s. 445; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Alfabetik**

Görüldüğü gibi siyaset kelimesi terim olarak içinde daha çok dini ve ahlaki unsurlar barındırmaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, toplumu idare etme yönetme işi olan siyaset, tarihte genellikle dini, ahlaki töresel ve hukuki kurallar çerçevesinde yapıla gelmiştir. Bu durum sadece İslami geleneğe ve Müslümanlara mahsus değil diğer medeniyetlerde de kendini gösteren bir olgudur. Bununla beraber Avrupa da Rönesans ve reform hareketleriyle birlikte özellikle devlet yönetimi, dinden yani kilisenin otoritesinden arındırılmaya ve dolayısıyla siyaset daha çok seküler hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu durumun İslam dünyasında da yansımaları görülmüştür.

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi, insanın toplum halinde yaşamasının bir gereği olarak ortaya çıkan siyaset, bütün insanlık ve medeniyet tarihinde olduğu gibi, İslam medeniyetinde de daha ilk andan itibaren var olan bir olgudur. Nitekim bu durum İslam tarihi boyunca siyasete dair birçok duygu ve düşüncenin oluşmasına ve nihayetinde bu sahaya ait eserlerin yazılmasına yol açmış ve bunun neticesi olarak İslam kültür ve medeniyeti bünyesinde siyasetname yazım geleneği oluşmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla bu geleneğin oluşmasında üç farklı kaynak ve dinamik etkili olmuş ve neticede üç farklı yazım türü ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, idareci ve hükümdarlara adaletli olmayı ve İslam'a uygun yönetimi tavsiye eden kuramsal denemelerdir. İkincisi, eski Yunan filozoflarının siyasi düşüncelerinden ilham alınarak ortaya konan ve ideal olan yönetim biçimini yansıtmaya çalışan eserlerdir. Üçüncüsü ise, kökleri eski Hind'e uzansa da daha ziyade eski İran geleneğinden beslenen hikâyeye tarzındaki edebi klasiklerdir.⁶

Bu meyanda, İslam öncesi dönemde doğu dünyasında siyasete dair eserler verildiği bilinmektedir. Ancak bununla birlikte siyasete dair fikirleriyle Müslüman düşünürleri de etkileyen Yunanlı şair, tarihçi ve fikir adamlarının siyasi konularda ortaya koydukları eserlerin varlığı da bir gerçektir. Genellikle bu kişiler, öğüt verici mahiyette hayvanları konuşturan fabl yazarı Aesop (m.ö. 620–560) gibi düşünürlerin yanında, özellikle Müslüman dünya üzerindeki etkileri bakımından Eflatun (öl.m.ö.

Lügat, "Siyaset", s. 959. Siyaset kelimesi hakkında daha çok bilgi için bkz. M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1983, III, s. 240. Ayrıca bkz.: Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Dili*, Türkçeye çev. Fatih Taşar, İstanbul 1992, s. 23-36.

⁵ Agâh Sırrı Levend, "Siyasetnameler", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı**, Ankara 1988, s. 167.

⁶ Ali Ertuğrul, **Kaynakları Bağlamında Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnamesinde Geçen Önemli Kişiler**, Basılmamış yüksek lisans tezi, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999, s. 58.

347) ve Aristo (öl.m.ö. 322) gibi iki önemli Yunan düşünür karşımıza çıkmaktadır.⁷ Bilindiği gibi, Eflatun ‘Devlet’ adlı kitabında, Aristo da ‘Politika’ adlı eserinde siyasete ve devlet anlayışlarına dair fikirlerini aktarmışlardır.

Bunlardan Eflatun’a göre; bir toplumda hem yöneten ve hem yönetilen vardır. Bu durumda bir toplumda bilgili, adaletli ve erdemli kişiler ya yönetimi ele almalı ya da yönetene yardım etmelidir. Çünkü bu kimseler aynı zamanda yönetilene de yol göstererek onları yatıştırıp taşkınlıklardan korurlar. Eflatun her türlü devlet şeklinin mümkün olduğunu söyler. Ona göre; “*ya hükümdarlar filozof olmalı, ya da filozoflar hükümdar olmalıdır*”. Böyle olmadığı takdirde, devlet ve insanlık için mutluluk hâsıl olmaz.

Aristo’da ise devlet, bir toplumun en yüksek ve siyasi bakımdan örgütlenmiş şeklidir. Topluluğun en basit şekli ailedir. O, köleliği ekonominin gerekli bir unsuru kabul eder. İyi yönetimi monarşi, aristokrasi ve cumhuriyet olarak görür. Devletin yasama, yönetme ve yargılama gibi üç türlü görevini olduğunu söyler.⁸

Sözünü ettiğimiz bu Yunanlı düşünürlerin eserlerinin yanında yine İslamiyet’ten önce Doğu’da da siyasete dair eserlerin kaleme alındığını söylemiştik. Daha ziyade Hint-İran kültürünün ortaya çıkardığı bu eserler, İslam’ın doğuşuyla birlikte oluşmaya başlayan İslam medeniyeti dairesine girerek İslam siyaset kitapları üzerinde etkilerini yoğun bir şekilde hissettirmeye başlamıştır. Esasen bu bağlamdaki eserlerin öne çıkması, Sâsânîlerin son zamanlarında, hükümdarlara öğütler mahiyetinde kaleme alınan nasihat kitapları tarzındaki “*Enderzname ve Pendname*”⁹ idi. Bu kitap, İran’da Sâsânîler çağında Hüsrev Anûşirvan (539–579) Sanskrit dilinden Pehleviceye çevirisiyle ortaya çıkmıştır. Yine aynı çerçevede olmak üzere hükümdarlara öğütler içeren “*Tansar’ın Mektubu*”, Anuşirvan’ın baş veziri olan “*Buzurc Mihr Risalesi*”, o dönem eserlerinin başında gelir.¹⁰

⁷ Ahmet Uğur, **Osmanlı Siyasetnameleri**, Kayseri 1992, s. 3.

⁸ Ahmet Uğur, **a.g.e.** s. 3.

⁹ Enderzname-Pendname ve Fars öğüt edebiyatıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Nimet Yıldırım, “Fars Öğüt Edebiyatı” **Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl: V, Sayı: 16, s. 51-72.

¹⁰ Ahmet Uğur, **a.g.e.** s.2; ez-Zencanî, **Sultana Öğütler (el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâilî's-Seniyye)**, Tercüme ve Haz.: H. Hüseyin Adaloğlu, “Giriş”, İstanbul 2005, s. 13.

Siyasetname geleneğinin İslam öncesi kökleriyle ilgili bu genel bakıştan sonra İslami dönemdeki gelişme seyrine bakacak olursak, bu tarzın yukarıda da ifade edildiği gibi üç farklı tesir alanı içerisinde bir gelişme seyri izlediği görülecektir.

Gerek Kuran-ı Kerim'de¹¹ gerekse hadislerde¹² müşavere, ehliyet ve adalet prensiplerine yapılan vurgu kadar, yöneten ve yönetilenlerle ilgili de pek çok emir ve tavsiyeler yer almaktadır. Yine Hz. Peygamberin bir takım diplomatik mektupları ve bazı talimatlarının¹³ yanında ilk dört halifenin kendi dönemlerindeki idareci ve komutanlara yönelik yazılı veya sözlü nasihatleri¹⁴ ve sahabenin halifelere yaptıkları tavsiyeler, ilk dönem İslam tarihinin siyaset kültürü hakkında doyurucu bilgiler içerirler. Nitekim bu önemli hususlar, sistematik bir şekilde bir araya getirilip içinden bir siyaset teorisi çıkarılmasa da, siyasi mücadeleler İslam toplumunun ana gündemini oluşturmaya başlamış ve imamet/yöneticilik bağlamında siyasi konular bazı Müslümanlar tarafından iman esasları arasına dâhil edilmiştir. Hatta Hz Peygamberden sonra emaneti kimin yükleneceğiyle ilgili tartışmalarda, imamet meselesi Şiiler tarafından iman esasları arasında değerlendirilmiş, dolayısıyla siyaset konusu olan bu husus kelimelerin konusuna haline getirilmiştir.¹⁵ Bu durum diğer Müslüman düşüncüleri de harekete geçirmiş ve bu konunun eserlerinde yer almasına sebep olmuştur. Böylece ehli sünnet âlimleri, siyasi meselelere eğilmiş ve kitaplarında yönetim ve yöneticilikle alakalı başlıklar açmışlardır. Onlar Kuran ve Hadis kaynaklı temellendirmeler yaparak siyasi manada bir takım kurallar belirlemeye çalıştıkları görülmektedir.

¹¹ Müşavereyi teşvik eden, devlet başkanına itaati emreden ve devlet başkanında bulunması gereken vasıfları belirten bazı ayetler için bkz.: Şura 38, Bakara 233, Âl-i İmran 159-161, Neml 29-34, Nisâ 58, 59, 65, Sâd 26, Şuarâ 215, Hucurât 9.

¹² İdare eden ve edilenlerin görevlerine işaret eden hadisler için bkz.: Buhari, **el-Camiu's-Sahih**, I-VIII, Ahkâm, IX, İstanbul 1992, s. 180; Müslim, **el-Camiu's-Sahih**, I-III, İman, I, İstanbul 1992, s. 349, No. 210-211; Tirmizi, **Sünen**, I-V, Ahkâm, III, İstanbul 1992, s. 617, No. 1329; Nesâî, **Sünen**, I-VIII, Bey'a, VII, İstanbul 1992, s. 162, No. 4211; İbn Hanbel, **Müsned**, I-VI, IV, İstanbul 1992, s. 46, No. 11174; Taberani, **el-Mucemu'l-Kebir**, I-XXV, XX, b.y.y. s. 199-202, No. 449-454-459.

¹³ Hz. Peygamberin diplomatik vesikalarıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Muhammed Hamidullah, **el-Vesâiku's-Siyasiyye**, İstanbul 1997.

¹⁴ Özellikle Raşit halifeler dönemiyle alakalı geniş bilgi için bkz.: Sabri Hizmetli, "Genel Olarak Raşit Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1999, s. 27-54.

¹⁵ Ziyauddin Rayyis, **İslamda Siyasi Düşünce Tarihi**, Türkçeye çev. İbrahim Sarmış, İstanbul 1995, s. 92-93.

Bu bağlamda Kadı Ebu Yusuf'un (731–798) Halife Harun Reşid'e (ö. 809) yazdığı mektuplar meseleyle ilgili ortaya çıkan ilk örneklerdir.¹⁶ Yine söz konusu dönemde fıkıh alimleri de kitaplarında bazı başlıklar altında bu konuyu işlemeye başlamışlardır. Mesela İmam Şafii (ö. 820), Şafii fıkhına dair eseri “*Kitabü'l-Ümm*”de, “*Kitabu'l-İmamet*” başlığı altında bir bölüm açmış ve bundan sonra da konu fıkhın ana meselelerinden biri haline gelmiştir.¹⁷ Hadis alimleri de eserlerinde, Hz. Peygamberin siyasi konulara dair sözlerini ele almaya başlamışlardır.¹⁸

Bu gruptaki yazarlar, genel olarak siyasi hayata müteallik Kur'an ayetlerini ve hadisleri bir araya getirerek bunlardan ortaya konan düsturları yöneticilere arz edip bu düsturların hayata geçirilmesini talep ediyorlardı. Ancak zaman zaman, ideal olan ile tatbik edilen arasındaki geniş farkı gördüklerinde, ılımlı bir yol izleyerek orta yolu bulmaya çalışıyorlardı. Bu bağlamda fakihler, Kuran ve Sünnetin talepleriyle yaşanan hayat arasında bir uzlaşma sağlamak için çeşitli kanallar kullanıyorlardı.¹⁹

İdeal olanı arayan ve bunu yansıtmaya çalışan diğer bir siyasetname tarzı ise, Abbasiler döneminde İslam düşünce dünyasına yeni bir bakış kazandıran tercüme faaliyetleri başlamıştı.²⁰ İşte bu bağlamda farklı medeniyetlerden, özellikle Yunan medeniyetinden yapılan çeviri eserlerin etkisiyle siyasetname alanında zamanla müstakil bir akım olarak sözünü ettiğimiz tarz ortaya çıkmıştır. Bu yeni bakış açısının İslam geleneğinde ilk akla gelen temsilcileri olarak Farabi (ö. 950), İbn Miskeveyh (ö. 1030), İbn Sina (ö. 1037) ve Nâsiruddin Tûsî (ö.1274) gibi isimler karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Farabi'nin “*el-Medinetü'l-Fadıla ve's-Siyasetü'l-Medeniyye*”, yine Farabi'nin “*Risâle fi's-Siya-siyye*”²¹, İbn Sina'nın “*Kitabü's-Siyasiyye*”, İbn

¹⁶ Ziyauddin Rayyıs, **a.g.e.**, s. 97; *Kitabu'l-Harac*'ın mukaddimesinde de bulunan bu mektup siyasetle alakalı bir takım hadisleri de ihtiva etmektedir. Bkz.: Ebu Yusuf, **Kitabu'l-Harac**, Kahire 1397, s. 3-18.; Eserin Türkçe tercümesi için bkz.: **Kitabu'l-Harac**, Osmanlıcaya trc. Müderriszade Muhammed Ataullah Efendi, Günümüz Türkçesine sad. İsmail Karakaya, İstanbul 1982.

¹⁷ Ziyauddin Rayyıs, **a.g.e.** s. 97.

¹⁸ Hadis âlimlerinin siyasete dair ele aldıkları konuların bazısı 12. dipnotta görülmektedir.

¹⁹ Erwin I. J. Rosenthal, **Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi**, çev. Ali Çaksu, İstanbul 1996, s. 40.

²⁰ Bilindiği gibi, bu çeviriler İslam düşünce dünyasına yeni bir bakış kazandırmıştır. Bu çerçevede Yunan medeniyeti ile İslam medeniyetinin etkileşimi ve Yunan düşünürlerin Müslüman düşünürler üzerindeki etkisinin derli toplu bir değerlendirmesi için bkz.: **İslam Düşüncesi Tarihi I-IV**, ed. M.M.Şerif, Türkçeye tercüme ed.: Mustafa Armağan, Cilt II, İstanbul 1990, s. 35-202.

²¹ Bu eserin Farabi'ye ait olup olmadığıyla ilgili tartışmalar için bkz.: Fatih Toktaş, **Farabi ve Risâle fi's-Siyasiyye**, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: XXIX, Yıl 2009, s. 175–216.

Miskeveyh'in "*Tehzîb'ul-Ahlak*" Nâsirud-din Tûsî'nin "*Ahlak-ı Nâsırî*" adlı eserleri bu türden çalışmalardır. Bu sahada eser veren İslam filozofları Müslüman da olsalar sistemlerini Eflatun ve Aristo'nun görüşleri ışığında kurmuşlardır. Eserlerinde verdikleri bilgiler ve yaptıkları tavsiyeler Yunan filozoflarında görüldüğü gibi ideal bir hayat tarzının ifadesidir. Bu durum mevcut sisteme tavsiyeler ve yaşanan sorunlara çözümler üretmekten uzak kendi zihinlerinde hayalini kurdukları dünyanın yansımalarından ibarettir.²² Bununla birlikte bu düşünürlerin, vermiş oldukları eserlerle insanlara geniş ufuklar kazandırdıkları ve toplumu ideal olana yönlendirmeye çalıştıkları da unutulmamalıdır. Zira bilinmektedir ki bu düşünürler insanların idrak seviyelerini zorlayarak zihinlerde yeni menfezler açılmasına sebep olmuşlardır.

İslam geleneğinde ortaya çıkan üçüncü bir başka siyasetname tarzı, yine harici saiklerle ve özellikle İran tesiriyle oluşan nasihatname türüdür. Bilindiği gibi, "*Kelile ve Dimne*" gibi ilk örneklerine Hint kültüründe rastladığımız bu tür, Sasanilerin son zamanlarında "*Enderzname ve Pendname*" gibi adlarla İran kültüründe oldukça yaygınlık kazanmıştı. Abbasilerle birlikte İranlı unsurlar yönetime taşınınca, nasihatname türünün aydın zümre ve siyasi düşünürler arasında revaç bulmaya başladığı görülür. Nitekim tarihten felsefeye, ahlaktan mantığa, siyasetten edebiyata kadar geniş bir kültürel ve ilmi birikime sahip olan İbn Mukaffa'nın²³ (720–757) "*Kelile ve Dimne*"yi Arapçaya tercüme etmesiyle söz konusu kültürel mirasın unsurları da İslam medeniyeti bünyesine girmeye başladı. Yaygın kanaate göre bu eser, İbn Kuteybe (ö. 889), Cahız (ö. 868), İbn Abdi Rabbih (ö. 940) ve Beyhaki'den (ö. 1066), Gazali'ye (ö. 1111) kadar birçok Müslüman müellif üzerinde tesir icra etmiştir.²⁴

Bu arada yine yukarıda İslam geleneği içinde mütalaa ettiğimiz siyasetname tarzlarının muhtemel etkileriyle beslenmiş, ama tam bir ilmi ruh ve Türk düşüncesiyle yazılmış olan Kutadgu Bilig'i²⁵ ayrı bir çizgi olarak değerlendirmek gerekir. Anlaşıldığı kadarıyla fiilen Karahanlı sarayında hâciblik görevinde bulunan Yusuf Has

²² Ali Ertuğrul, **a.g.e.** s. 60.

²³ Mustafa Demirci, "**Emevilerden Abbasilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbnü'l-Mukaffa ve Risaletü's-Sahabesi**", D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir 2005, Sayı XXI, s. 119.

²⁴ Ali Ertuğrul, **a.g.e.** s. 60.

²⁵ Kutadgu Bilig hakkında geniş bir değerlendirme için bkz.: İbrahim Kafesoğlu, **Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri**, İstanbul 1980, s. 5-11.

Hacib (ö. 1077) kendi tecrübelerini de kullanarak yazdığı ve Karahanlı hükümdarı Ebu Ali Hasan'a (1075–1103) sunduğu bu eserinde, iyi devlet yönetiminin ve iyi bir hükümdarın nasıl olması gerektiğine dair tavsiyelerini ve fikirlerini bir araya getirmiştir. Öyle görünüyor ki Yusuf has Hacib, eserini, Karahanlılar döneminde Orta Asya'da iç mücadeleler sonucu sarsılmış olan idari, sosyal ve ahlaki prensipleri, yeniden tanzim etme kaygısı taşıyarak ve terbiyevî bir gaye ile yazmıştır. Eserin bazı yerlerinde Hint İnan tesirleri görülmekle birlikte sosyal hayat, ahlak, devlet idaresi hakkındaki fikirleri tamamıyla İslam öncesi ve sonrası Türk telakkilerini yansıtmaktadır.²⁶ Başka bir ifadeyle eser, İslam öncesi Türk kültürü ve İslam sonrası oluşan İslami Türk kültürünün izlerini taşımaktadır. Bu itibarla eseri Türk kültürünün bir ürünü olarak kabul etmek mümkündür.²⁷

Selçuklular devrinde yazılan Nizamü'l-Mülk'ün (ö. 1092) "*Siyasetname*"si, Keykavus'un (XI.yy) "*Kabusname*"si ve Zencâni'nin (XIII.yy) Alâaddin Keykubat'a (ö. 1237) sunduğu "*Siyasetname*" de nasihatname türünün en güzel örnekleri arasında yer alır.

Osmanlı siyasetname geleneği ise, ilk aşamada Sadî'nin (ö. 1292) "*Bostan ve Gülistan*"ı, Gazali'nin (ö. 1111) "*Nasihatu'l-Mülûk*"u gibi Arapça ve Farsçadan Türkçeye tercümelemlerle başlamış ve gelişme kaydetmiştir. Daha sonraları bu tercümelemlerin yanında telifler de görülmüş ve devrin idarecilerine siyaset sanatında ışık tutmak için eserler kaleme alınmıştır. Şeyhoğlu Mustafa'nın "*Kenzü'l-Küberâ*"sı, Kınalı-zade Ali Çelebi'nin (ö. 1572) "*Ahlâk-ı Alâi*"si, Sinan Paşa'nın (ö. 1486) siyaset ve ahlak konulu "*Maârifname*"si, Kara-çelebi-zade Abdülaziz Efendi'nin (ö. 1658) "*Ahlâk-ı Azîziye*"si Osmanlı dönemi eserlerinden bazılarıdır.²⁸ Yükselme devrinden hemen sonra bu gibi eserlerin telifi sıklaşmış ve daha sonra da devam etmiştir. Bursalı Mehmet Tahir, "*Siyasete Müteallik Asâr-ı İslâmiyye*" adlı eserinde zamanının kütüphanelerinde kayıtlı 172 eserin ismini vermektedir.²⁹

²⁶ Halil İnalçık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İnan Siyaset Nazariye ve Geleneği", **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul 2000, s. 12. Bu makale aynı başlık altında daha önce, **Reşit Rahmeti Arat İçin** adlı kitabın içinde "Kutadgu Bilig'de Türk ve İnan Siyaset Nazariye ve Geleneği" adıyla 259-275. sayfalar arasında yayınlanmıştır, Ankara 1966.

²⁷ Ahmet Uğur, **a.g.e.**, s. 5.

²⁸ Süleyman Çaldak, "Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)", **Bilim ve Akıl Aydınlığında Eğitim**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 4303, Yıl: 7, Sayı:77-78, Temmuz-Ağustos 2006, s. 83.

²⁹ Ahmet Uğur, **a.g.e.** s. 6.

2. Muhtevaları Bakımından Bazı Önemli Siyasetnâmeler

Bilindiği ve yukarıda söylendiği üzere siyasetnameler devlet yönetimini konu alan eserlerdir. Bu bakımdan gayeleri, devleti idare edenlere, idare sanatı üzerine tavsiyelerde bulunmaktır. Ayrıca bu kitaplar, İslam ümmetinin veya devletinin karşılaştığı problemlere çözümler üretilmesi gerektiğini gören tecrübeli siyaset ricali veya ilim adamları tarafından yapılan tavsiye ve tenkitleri de içerirler.³⁰ Bu devlet ricali ve ilim adamları, ilgi alanlarına giren konuları yeni bir siyaset teorisi ve anlayışıyla ele almaktan ziyade siyaset sanatı ve ahlakı yönünden tahlil ederler. Muhtevalarında dini, ahlaki hususlar ve temalar ağırlık teşkil etmektedir. Hepsinin temel amacı yeryüzünde adaletli bir yönetim ve iyi bir devlet düzeni oluşturmak ve nihai olarak yöneticileri, dolayısıyla insanları dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmaktır.³¹ Nitekim İslami literatürdeki herkes tarafından bir Siyasetname örneği olarak bilinen ve kabul edilen Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetname adlı eseri buna dair başat eserlerden biridir.

Söz konusu bu tür eserlerin yazıldığı dönemlerde devlet yönetimleri genellikle saltanat usulü şeklinde olduğu için eserlerde de genellikle idarenin merkezinde bulunan hükümdar muhatap alınmıştır. Eserlerde, saltanatın şartları ve esasları sıralanır; zamanın anlayış ve inanişına göre en iyi devlet yönetiminin nasıl olacağı ve buna nasıl ulaşılabileceği anlatılır. Sultanın halkı ile olan ilişkisi ve halkın sultana karşı olan vazifeleri, sultanın dinî ve ahlakî görevleriyle birlikte saltanatını devam ettirmesi için yapması gerekenler sıralanır. Bütün bunların yanında saltanatı sıkıntıya düşürecek, yok olmaya götürecektir sebepler de bu kitaplarda ele alınan meselelerdendir.

Eserler, hükümdar merkezli olmakla beraber diğer devlet ricali de içeriğin önemli bir kısmını teşkil eder. Vezirlik makamında vezirliğin gereği ve şartları, vezirin sultana karşı sorumlulukları, halka karşı tutumları, iyi vezirlerden örnekler ve daha sonra bu makama gelecek zatlara sunulan öğütler yer alır.³² Rahatü's-Sudûr'da da var olan bu konulara dair örnekleri, tezimizin ileriki bölümlerinde diğer siyasetnamelerle yaptığımız karşılaştırmalar sayesinde daha net göstermeye çalışacağız.

³⁰ Ali Ertuğrul, **a.g.e.** s. 62.

³¹ H. Hüseyin Adalıoğlu, **a.g.e.** s. 25.

³² Agâh Sırrı Levend, **a.g.e.** s. 169-170.

Eserlerin yazıldığı zaman dilimi, sosyal ve iktisadi şartlar da muhtevayı de-
ğiştiren unsurlardandır. Eğer eser duraklama ve zayıflama döneminde kaleme alınmış
ise mevcut kötü durumu ıslah etme çabaları eseri tümüyle kaplamaktadır. Bu durum-
da yazılan eserlerde genel ve mahalli problemlere çözüm arayışları ön plana çıkmak-
tadır.³³

Siyaset sanatı dâhil diğer pek çok konuya değinen başka tür eserler de mev-
cuttur. Bu eserlerde, siyasetin yanında ibadet, tasavvuf, âlemin yaratılışı, adalet vb.
pek çok konu yer alır.³⁴ Layihalar, ahlak kitapları, fütüvvet namerler ve mevize yollu
eserler, siyasetnamelerle ortak konuları içerirler.³⁵ Bir sınıflandırma yapılmaya çalı-
şıldığında, çoğu zaman ihtiva ettikleri tarihi hadiseler, kullandıkları ayet ve hadisler
ile bu eserleri birbirinden ayırmak oldukça güçtür.

Siyaset, genellikle, topluma etkisinin güçlü ve hızlı olması itibariyle hayatın
merkezinde telakki edilir. Bu anlayışa nispetle devlet yönetimi merkeze alınarak dü-
şünüldüğünde, devletin toprakları üzerinde cereyan eden hadiselerin hiç birini dışarı-
da bırakmak mümkün gözükmemektedir. Zira meydana gelen her olay ve gelişen her
hadise bir şekilde yönetimi ilgilendirmektedir. Bu itibarla siyasete dair yazılan eser-
leri belli bir konuya hasretmek pek mümkün değildir. Yine bu özelliklerinden dolayı
siyasetnameler, dönem dönem değişik konulara değinmişler ve muhtevalarını zengin-
leştirmişlerdir. Bu durum eserlerin yazar profilini de etkilemiş ve değişik sahalarda
uzman olan ilim adamları da siyasetname tarzında eserler kaleme almışlardır.³⁶

Tarih kitaplarına bakıldığında, olayların ifade edilişindeki kronolojik sıranın,
siyasi cereyanlara göre yapılması, siyasetin toplum üzerindeki geniş tesir alanını yan-
sıtan önemli bir göstergedir. Her ne kadar bu kronolojik usul, insanlara sıkıcı gelse
de yine de ısrarla takip edilmiştir. Bu da hadiselerin siyasi çerçevede değerlendiril-
mesini doğurmuştur. Siyasete geniş bir etki alanı sağlayan bu bakış açısı, siyaset te-
melli yazılan siyasetname tarzı eserlere de geniş bir konu yelpazesi sunmuş olmakta-
dır.

³³ Ali Ertuğrul, **a.g.e.** s. 63.

³⁴ Ahmet Uğur, **a.g.e.**, s. 9.

³⁵ Ahmet Uğur, **a.g.e.**, s. 8.

³⁶ İbn Teymiye, **es-Siyasetü’ş-Şeriyye fi Islahi’r-Râ’i ve’r-Ra’iyye**, Türkçeye çev. ve haz. Vecdi Akyüz, “Giriş”, İstanbul 1985, s. 6.

Siyasetnamelerin muhtevasıyla ilgili olarak yapmış olduğumuz bu değerlendirmelerden sonra, şimdi de siyasetnamelerin gelişme seyrinde ortaya çıkan üç farklı tarzın öne çıkan örneklerini zikretmeye çalışalım.

İdareciler için Kuran ve Hadislerdeki emir ve tavsiyeleri konu edinen, sahabe sözlerini delil kabul eden siyasetname tarzı eserlerden gözümüze ilk çarpan kitap, Kadı Ebu Yusuf'un "*Kitabu'l-Harac*"ıdır. Yazarın asıl adı Yakup, babasının adı ise İbrahim'dir. Künyesi ise Kadı Ebu Yusuf'tur. Nesebi sahabeden Sad b. Hayseme'ye dayanır. İmam Ebu Yusuf m. 731 yılında Kûfe'de dünyaya gelmiş, İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin derslerine katılmış ve onun en önemli talebelerinden biri olmuştur. İmam-ı Azam vefat edinceye kadar onun derslerinden ayrılmamıştır. İmam Ebu Yusuf, Bağdat'ta 18 yıl baş kadılık yapmış ve 798 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.³⁷

"*Kitabu'l-Harac*" sahasındaki ilk eser olup telif edildiği sırada bir benzeri yoktur. Ebu Yusuf bu eseri, Abbasi halifelerinin beşincisi Harun Reşid'in (786-809) emriyle yazmaya başlamıştır. Eser bir fıkıh kitabı olmakla beraber halifeye sunulması ve devletin işleyişine dair prensipler sunarak siyasetin şekillenmesine yön vermesi yönüyle bizim ilgi alanımıza girmektedir.

Kitap, ilk olarak, Harun Reşit'e hitaben, bir halife olarak sorumlulukları ve yapması gerekenlerle alakalı tavsiyeleriyle başlar ki, eseri bir siyasetname yapan da bu çıkış noktasıdır. Ebu Yusuf eserinde devlet yönetiminden³⁸ göllerdeki balığı satmaya,³⁹ ganimetlerin taksiminden⁴⁰ zina haddine⁴¹ kadar birçok meseleye çözüm getirmeye çalışmıştır. Tabi ki onun için çözümün yegâne kaynağı Kuran, sünnet, sahabe sözleri ve müçtehit imamların görüşleri olmuştur.

Ebu'l-Hasan el-Mâverdî'nin "*el-Ahkâmu's-Sultâniyye*" adlı eseri de bu siyasetname tarzının önemli örneklerindedir. Müellif Ali b. Muhammed b. Habib Ebi'l-Hasan el-Maverdi m. 974 yılında Basra'da doğmuş ve 1058 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. 'Maverdî' lakabı, gül suyu ticaretiyle meşgul olduğundan 'mâu'l-verd' terkibinden gelmektedir. Maverdi, Büveyhoğulları (932-1055) zamanında yetişmiş, Basra'da ve Bağdat'ta eğitim görmüş hukukçu, usulcü, tefsirci, edebiyatçı ve aynı

³⁷ İmam Ebu Yusuf'un hayatı hakkında bkz.: **Kitabu'l-Harac**, s. 13-29.

³⁸ İmam Ebu Yusuf, **a.g.e.** s. 70-99.

³⁹ İmam Ebu Yusuf, **a.g.e.** s. 224.

⁴⁰ İmam Ebu Yusuf, **a.g.e.** s. 99-402-403.

⁴¹ İmam Ebu Yusuf, **a.g.e.** s. 352.

zamanda siyasetçi bir âlimdir. Hukuk sahasında İmam Şafi'nin mezhebini takip etmiş, değişik şehirlerde hâkimlik ve baş kadılık yapmıştır.⁴²

Tam adı “*el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Velâyâtü'd-Dîniyye*” olan bu kitap fıkıh kaynaklı siyasetnamelerin özelliklerini içinde barındıran en önemli eserlerdendir. Maverdi'nin kitabın girişinde kullandığı şu ifadeler kitabın bu özelliğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır: “*Allah'ın hükümleri, işlerin yürütülmesi için en uygun olanıdır. Bunun için de ilâhî hükümlerin bütün işlerle kaynaşması gerekmektedir ve bu hükümler İslam toplumunun her türlü ihtiyaçları için yeterlidir.*”⁴³ Maverdi kitabında, devlete müteallik birçok konuya değinmiş ve bunları Kuran, Hadisler, sahabe sözleri ve müçtehit imamların görüşleri ışığında açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır.

Maverdi'nin bu eseri daha önce farklı dillere tercüme edilmiş olmakla birlikte dilimize ancak 1976 yılında kazandırılmıştır. Kitap, değinmiş olduğu birçok konuya bağlı olarak yirmi bölümden oluşmaktadır. Her bölümde meseleyi daha da derinleştiren alt başlıklar bulunmaktadır.

İbn Teymiye ve onun “*es-Siyâsetü's-Şer'iyye fi Islâhi'r-Râi ve'r-Raiyye*” adlı kitabına baktığımızda, bu önemli eserin de dini naslar temelinde kaleme alındığını görürüz. Eserin müellifi, m. 1263'te Harran'da doğmuş, yedi yaşındayken ailesiyle birlikte Moğol istilasından kaçarak çeşitli yerlere göç etmiş ve nihayet Şam'a yerleşmişlerdir. Orada almış olduğu eğitimle birlikte felsefe ve kelim alanında kuvvetli delillere sahip olarak yetişmiştir. Hanbelî mezhebine mensup olmakla beraber tercihi gerektiren bir delil bulduğunda başkasının görüşünü benimseyen, Yunan mantığı ve felsefesini iyi bilip yeni yollar geliştirebilen bilginlerden biri haline gelen İbn Teymiye, 1328 yılında vefat etmiştir.

Müellifin kısaca “*Siyâsetü's-Şer'iyye*” olarak bilinen bu kitabı, onun büyük bir ihtimalle m. 1293-1294, 1299-1309 ve 1310-1341 tarihlerinde üç dönem saltanat sürmüş olan Memluk Sultanı Muhammed b. Kalavun'a hitaben yazdığı bir eserdir. Bu kitap fıkıh eserleri arasında ayrı bir dal meydana getirip klasikleşen siyasetname türünün en ünlü örneklerindendir. Bu eseri dilimize ilk kez Âşık Çelebi Pir Mehmed

⁴² Maverdi, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, çev. Ali Şafak, “Önsöz”, İstanbul 1976, s. VII.

⁴³ Maverdi, *a.g.e.* s. 3.

b. Ali (ö. 1572), “*Mir’âcu’l-İyâle ve Minhâcu’l-Adâle*” adıyla özet olarak çok sade bir dille çevirmiştir.⁴⁴

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Emanetler başlığını koyduğu ilk bölümde şu konulara yer verir: Kamu yöneticiliği, görevlerin ehline verilmesi, yöneticilerde kuvvet ve emanet niteliklerinin birlikte bulunması, kamu maliyesi, kaynağı Kitap ve Sünnet olan kamu gelirleri ve harcamaları.

Adalet başlığı altındaki ikinci bölümde şunları anlatır: Kamu hakları ve onların korunmasından hareketle Allah’ın koymuş olduğu sınırlar ve Allah hakları, kamuya karşı işlenen suçlar ve suçluların Kuran ve Sünnet’e göre cezalandırılması. Bu bölümde kamuya bakan hakların yanında özel/ferdî haklar ile onların korunmasına ayrı bir başlık altında değinir. Manevi şahsiyete hakaret ve cezası, karı-kocanın evlilik hakları gibi özel hukuka dair birçok meseleyi tavzih eder.

Üçüncü ve son bölümde ise istişarenin önemi ve bunun Allah’ın bir emri olduğundan hareketle şûra’nın üzerinde durur. İnsanların işlerini üstlenmenin yani yöneticilik vazifesinin farz olduğunu delilleriyle anlatır.⁴⁵

Bir başka tarz olarak ideal olanı arayan siyasetnamelerin ise Yunan kültürünün etkisiyle ortaya çıktığı bilinmektedir. Farabi’nin “*Medinetu’l-Fazıla*” ve “*Risâle fi’s-Siyasiyye*” adlı eserleri, bu tarz siyasetnamelerin ilk akla gelenidir. Müellif, Türkistan’ın Farab şehrinin Vesiç köyünde m. 871 senesinde dünyaya gelmiş ve iyi bir eğitim alarak yetişmiştir. Daha sonra ilmi amaçla Buhara, Semerkant, Merv ve Belh gibi değişik şehirlerde sahasının önde gelen alimlerinden dersler almıştır. Kendisi de birçok talebenin yetişmesine vesile olmuş ve birçok eser kaleme almıştır. Miladi 950 senesinde Şam’da vefat etmiştir.⁴⁶

Daha önce işaret ettiğimiz gibi, “*Medinetu’l-Fazıla*”, Farabi’nin siyaset felsefesine dair yazdığı en önemli eserlerden biridir. Üzerinde bir hayli değerlendirme yapılan ve altı kısım, on dokuz bölümden oluşan eserin genel olarak içeriğini şu şekilde özetlemek mümkündür: Bir toplumun yöneticileri bilge ve iyi olmalıdır. Bununla birlikte toplumu oluşturan vatandaşların da erdemli olmaları gerekmektedir.

⁴⁴ Vecdi Akyüz, “Giriş”, **a.g.e.** s. 5-27.

⁴⁵ İbn Teymiye, **a.g.e.**

⁴⁶ Mehmet Vural, “Farabi maddesi”, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, Ankara 2003.

Bu mutluluğa ulaştıracak yegâne yoldur. Farabî'ye göre mutluluk, ancak, bir tür aydınlar aristokrasisi tarafından yönetilen söz konusu ideal toplumda gerçekleşebilir.⁴⁷

Yine aynı müellifin “*Risâle fi's-Siyasiyye*” adlı eseri ise, giriş ve sonuç dâhil olmak üzere yedi alt bölümden oluşmaktadır. Herhangi bir başlık takdir edilmeden risalenin girişinde siyasi prensiplerin uygulanmasına imkân sağlayan genel bir takım kurallardan bahsedilir. Burada insanların toplum içinde hiyerarşik bir yapı oluşturarak yaşadıkları, bununla birlikte insanın hem aklî hem de hayvanî yanının bulunduğu anlatılır. İnsanın toplum içinde huzurlu yaşayabilmesi de nefsin terbiye edip hayvani taraflarından kurtulabilmesiyle mümkün olmaktadır.

Girişten sonraki birinci bölümde ise Allah'ın varlığı ve birliğinin ispatlanması ve peygamberliğin gerekliliği üzerinde durulur. Geri kalan dört bölüm ve sonuç kısmında ise doğrudan siyasetle ilgili konulara yer verilir. Devlet başkanından vezirlere ve diğer devlet erkânına kadar siyasi temelli birçok konu ele alınır.⁴⁸

Miladi 932 yılında İran'ın Rey şehrinde dünyaya gelen İbn Miskeveyh'in “*Tehzîbu'l-Ahlak*” adlı kitabı da bu sahanın önemli eserlerindedir. Müellifin tam adı, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakup b. Miskeveyh el-Hâzin'dir. Büveyhiler döneminde yaşamış ve iyi bir eğitim alarak yetişmiştir. İbnü'l-Amid (ö. m. 970) adlı Büveyhî vezirinin yanında kütüphaneci ve defterdar olarak çalışarak sarayın zengin kütüphanesinden faydalanmıştır. Döneminin ünlü filozoflarından dersler alan Miskeveyh, hem ilmî kişiliği hem de eserleriyle haklı bir şöhrete kavuşmuştur. O, tarih, felsefe, matematik ve tıp gibi birçok alanda eser vermekle beraber daha çok filozof ve ahlak düşünürü olarak tanınmıştır. İktbal de onu, İran'ın en seçkin teist düşünür, ahlakçı ve tarihçilerinden biri olarak kabul eder.⁴⁹

Ahlak felsefesi deyince akla gelen ilk eser, İbn Miskeveyh'in “*Tehzîbu'l-Ahlak*” ıdır. İslam dünyasında kaleme alınan birçok ahlak kitabı için bu eser adeta bir örnek teşkil etmiştir. Gazali'den Kınalızade Ali Efendiye⁵⁰ varıncaya kadar her müellif, ahlak sahasına İbn Miskeveyh'in lambası ile girmiştir.⁵¹

⁴⁷ Farabî, **Medinetu'l-Fazıla**, çev. Ahmet Arslan, Ankara 1990, s. 69-82.

⁴⁸ Fatih Toktaş, **a.g.m.** s. 186.

⁴⁹ Abdurrahman Bedevi, “Miskeveyh”, **İslam Düşüncesi Tarihi**, Türkçeye çev. Kasım Turhan, c. 2, s. 87.

⁵⁰ Kınalızade Ali Efendi Osmanlılar zamanında yetişen Ünlü âlimlerdendir. Asıl adı Ali b. Emrullah'tır. Dedesi Abdülkadir Hamidi, sakalına kına yakmakla ünlü olduğu için Ali b. Emrullah

Nasreddin Tûsî'nin "*Ahlak-ı Nasırî*" adlı eseri de bu sahada kaleme alınmış önemli bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Nasreddin Tusi, m. 1201 yılında İran'ın Tus şehrinde dünyaya gelmiştir. Tam adı ise Ebu Cafer Nasreddin Muhammed b. Muhammed b. Hasan Ebubekir'dir.

Tusi, çocukluğunu ve gençliğini Tus şehrinde geçirmiş, ilköğrenimini hukuk ve ilahiyat bilgini olan babasının gözetiminde yapmıştır. Daha sonra matematik, logaritma, mantık felsefe sahasında devrin âlimlerinden dersler almıştır. Tusi, küçük yaşlardan itibaren büyüklerin meclislerinde oturup onların dini ve felsefi tartışmalarını yakından takip ederdi. Nitekim ilk eserlerinden biri olan ona asıl şöhretini kazandıran "*Ahlak-ı Nâsırî*" adlı eserinde bu tür meclislerin çocuklar için ne kadar önemli olduğu hususunu özenle anlatır. Genç yaşta ilmi müzakerelerin içinde bulunuyor olması onu gerçeği arama meselesinde başkalarını taklit ve kopya etmeden arayışa itmiştir. Bu vesileyle İsmailîler ile temas kurup onlarla yakınlaşmıştır. Hatta bu yüzden İsmailî valisi Nasır Muhteşem'in daveti üzerine Kuhistan'a gitmiş ve onların yanında büyük saygı görmüştür. Fakat zaman geçtikçe onlarla ilişkileri bozulmuş ve Alamut kalesinde göz hapsinde tutulmuştur. Onun İsmailîlerin yanında kalışı, yirmi iki yıl sürmüş, pek çok eserini de burada yazmıştır. Moğol hükümdarı Hülâgu'nun m. 1256'da İsmailîleri yenilgiye uğratıp Alamut kalesini almasıyla özgürlüğüne kavuşmuş ve İlhanlılar devletinde ekonomi ve mali işlerde söz sahibi olmuştur. Tusi m. 1274 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁵²

Ahlak-ı Nasırî', Nasirüddin Tusi'nin eserleri arasında en meşhur olanıdır. Eser gerek Aristoteles ve öncesi döneme ait ve gerekse İslam felsefesindeki ahlâk, ekonomi ve siyaset felsefesine dair görüşleri derleyip sistematik bir tarzda sunması bakımından dikkate değerdir. Nitekim bu meyanda eserde Platon, Aristoteles ve İbn Miskeveyh gibi filozofların isimleri ve söz konusu alanlardaki görüşleri açıkça zikredilmektedir. Eser, daha sonraları yaşayan Devvânî ve Kınalızâde gibi ahlâk ve si-

da Kınalızade diye şöhret bulmuştur. Abdülkadir Hamidi ise, Fatih Sultan Mehmed'in hocalarındandır. Ali b. Emrullah, 1510 senesinde Isparta'da doğmuş ve 1572 senesinde Edirne'de vefat etmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Hasan Aksoy, "Kınalızâde Ali Efendi", **T.D.V.İ.A.**, Ankara 2002, c. 25, s. 416.

⁵¹ Mehmet Aydın, "Ahlak", **T.D.V.İ.A.**, İstanbul 1989, c. 2, s. 11.

⁵² Nasreddin Tûsî'nin hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Vahap Taştan, "Nasreddin Tusi: Hayatı, Eserleri, Din ve Toplum Görüşü", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2001, Sayı 11, s. 1-13.

yaset düşünürlerine kaynaklık etmiştir. Bu yönüyle eserin öncesi ve sonrası için bir tür kilit teşkil ettiği söylenebilir. Kitap, ahlak terbiyesi, ev idaresi ve devlet yönetimi olmak üzere üç temel makaleden oluşmaktadır. Eserin bir diğer özelliği de giriş bölümünde felsefî disiplinleri ve aralarındaki ilişkileri ele alarak genel bir felsefe özeti sunmasıdır. Birinci makale iki kısımdan oluşur. Birinci kısım yedi fasıl, ikinci kısım ise on fasıldır. İkinci makale beş fasıldan mürekkeptir. Üçüncü makale ise, sekiz fasıldır.⁵³

Nasihat türü siyasetnameler ise, köken itibariyle Hind kültürüne dayanmakla birlikte asıl olarak İran’da gelişme kaydetmiş hikâye tarzındaki eserlerden oluşur. Bu eserlerin müellifleri genellikle devlet idaresinde çalışan siyaset adamları oldukları için felsefeciler gibi devlet ve hükümet teorileriyle uğraşmayı devlet işleri en iyi nasıl yürütülür sorusunun cevabını aramışlardır.⁵⁴ Bu tarzın öne çıkan kitaplarına göz attığımızda, ilk olarak karşımıza Nizamü’l-Mülk’ün “*Siyasetname*”si çıkmaktadır:

Asıl adı Ebu Ali Hasan b. Ali b. İshak et-Tusî olan Nizamü’l-Mülk, Horasan’ın önemli kültür merkezlerinden Tus şehrine bağlı Nukan Kasabasında 1018 yılında dünyaya gelmiştir. Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelam sahalarında kendini geliştirmenin yanında edebiyat sahasıyla da meşgul olmuştur. Nizamü’l-Mülk, hem şahsiyeti hem de ortaya koymuş olduğu eseriyle, yaşadığı dönemde ve kendisinden sonra da etkili olmuş büyük bir devlet adamıdır. Hem dini ilimlere hem de edebi kültüre vakıf olan Nizamü’l-Mülk, Selçuklu devletinin hizmetinde Alpaslan (1063-1072) ve Melikşah (1072-1092) dönemlerinde önemli başarılarla imza atmış ve büyük hizmetlerde bulunmuştur.⁵⁵

Nizamü’l-Mülk’ün Siyasetnamesi, kırk sekiz bölümden oluşmaktadır. Bölümlerin çokluğundan da anlaşılacağı üzere değinmiş olduğu meseleler bir hayli fazladır. Kitabıyla alakalı görüşlerini yansıtan ve aynı zamanda eserin içeriğini de ortaya koyan şu ifadeleri bize eserin mahiyeti hakkında önemli bilgiler sunmaktadır: “*Hiçbir padişah ve hiçbir ferman edici bu kitabı eline almazlık edemez, böyle bir kitaptan*

⁵³ Nasiruddin Tusî, **Ahlak-ı Nâsirî**, çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov, ed. Tahir Özakkaş, İstanbul 2007.

⁵⁴ Ali Ertuğrul, “Bir Kaynak Olarak Nizamü’l-Mülk’ün Siyasetnâme’si”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2002, s. 271.

⁵⁵ Ali Ertuğrul, **Kaynakları Bağlamında Nizamü’l-Mülk’ün Siyasetnamesinde Geçen Önemli Kişiler**, s. 60.

vazgeçemez. Bilhassa içinde bulunduğumuz zamanda onu okumaktan başka çare yoktur. İnsanlar bu kitabı ne kadar çok okurlarsa din ve dünya işlerinde uyanıkları o kadar fazla artar; dost ve düşmanlarının durumunu daha iyi takdir ederler; işler daha aydınlık olur, onlara doğru tedbirler alma yolları açılır. Padişahlık, dergâh, bârgâh, divan, meydan, meclis prensip ve düzeni, vergi işleri, muameleler, halk ve ordunun durumu, bunlar gibi bütün şeyler kitabı okuyanlara aydınlanır. Memleketin tümünde uzak yakın, az çok hiçbir şey onlara gizli kalmaz.”⁵⁶

Seâlibî'nin “Âdâbu'l-Mulûk”u da bu sahanın önemli örneklerindedir. Ebu Mansur Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail es-Seâlibî m. 961 yılında Nişabur'da doğmuştur. Zengin bir ailenin ferdi olmasına rağmen o kendini edebiyata ve mualimliğe vermiştir. Maişet vesilesi olarak da çocuk mürebbiliğini seçmiştir. Kendisi de bu mesleği, pek çok büyük yazarın ilk olarak icra ettiği meslek olarak görmüştür.

Seâlibî, bu meslek vesilesiyle Nişabur'un hükümranlığını ellerinde bulunduran Mîkâil ailesiyle tanışır. Bu ailedeki Ebu'l-Fadl adındaki kişi ilim sevgisiyle dolu edip ve şair birisiydi. Seâlibî eserlerini yazarken, bu zatın evinde bulunan zengin kütüphaneden hayli istifade etmiş, burada gördüğü kaynakları kullanmıştır. O, seksen yıllık ömründe birçok edebi ve fikrî eser yazmayı başarmıştır. Nihayet m. 1038 senesinde Nişabur'da vefat etmiştir.⁵⁷

Seâlibî, Âdâbu'l-Mulûk'ü m. 1013-1017 tarihleri arasında, Cürcaniye şehrinde Harizmşah lakaplı Me'mun b. Me'mun için telif etmiştir. Eser bir mukaddime ve dokuz bölümden oluşur. Birinci bölümde hükümdarların önemi, halkın onlara ihtiyacı ve yöneticiye itaatin farzı anlatılır. İkinci bölüm, sultan ve meliklerle ilgili benzetmeler, veciz sözler ve özdeyişlere ayrılmıştır. Üçüncü bölüm, hükümdarlara ait sözleri, onların öğütlerini, yazışmalarını ve fermanlarını içerir. Ayrıca faziletperver insanlardan işitilen bazı nüktelere de yer verilmiştir. Dördüncü bölüm kısa olmakla beraber tamamen siyaset üzerine yoğunlaşmıştır. Filozof, düşünür, edip ve hatiplerin siyaset ve siyasetçiler hakkında söylediği sözleri içerir. Mesele burada naklettiği; “Kim kendini ve ailesini güzel yönetirse insanları yönetmeye layık olur”⁵⁸ sözü hayli dikkat çekicidir.

⁵⁶ Nizamü'l-Mülk, **Siyasetname**, Haz. ve sad. Sadık Yalsızuçanlar, İstanbul 2002, s. 16.

⁵⁷ Seâlibî, **Hükümdarlık Sanatı**, Türkçeye çev. Sait Aykut, “Giriş”, İstanbul 1997, s. 9-14.

⁵⁸ Seâlibî, **a.g.e.** s. 89.

Beşinci bölüm, hükümdarların ahlakı, adetleri, övgüye ve yergiye konu olan davranışlarını içerir. Hükümdarlarda olması gereken adalet, istişare, cömertlik gibi konuları müellif kendi görüşlerini de katarak anlatır. Altıncı bölüm, vezirler, devlet adamları ve hükümdar ile yakın hizmetkârları arasındaki ilişkiyi konu edinir. Yedinci bölüm, hükümdarları ve dolayısıyla hükümdarlığı felakete götüren sebepleri ele alır. Geçmiş hükümdarlardan örnekler sunularak mesele açıklanmaya çalışılır. Sekizinci bölüm hükümdarın nefis terbiyesini konu edinmekle birlikte onun mutfağından giyimine ve sürüneceği kokuya kadar birçok ayrıntıya değinir. Dokuzuncu bölüm ise hükümdara hizmet etmenin adâbına dairdir.

Yukarıda müelliflerine ve içeriklerine değindiğimiz nasihatname tarzı eserlere, Maverdî'nin "*Nasihatü'l-Mülûk*"⁵⁹ unu, Muhammed b. Turtûşî'nin "*Sirâcu'l-Mülûk*"⁶⁰ unu, Keykavus'un "*Kabusname*"⁶¹ sini ve Zencânî'nin "*el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's-Seniyye*"⁶² sini de eklemek mümkündür.

Vermiş olduğumuz bu bilgiler ışığında çalışmamızın konusunu oluşturan Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr ile içlerinde pek çok konuya yer veren siyasetname tarzı eserlerin bir çok hususta örtüştüğü görülecektir. Bu durumda siyasetname özelliği taşıdığını rahatlıkla söyleyebileceğimiz Râhatü's-Sudûr'un, hangi tür siyasetname grubuna dâhil olduğunu tespit etmemiz gerekecektir.

Ravendî'nin, sarayda görevli bir aileden gelmesi ve kendisinin de sarayda çeşitli görevler üstlenmiş olması, ona siyasi olaylar bağlamında içeriden bir bakış açısı sağlamıştır. Yazar, bu farklı bakış açısı imkânıyla, kitabına aldığı hikmetli sözler, deyimler ve hikâyelerle birlikte devleti yönetenlere nasihat yollu mesajlar iletmek istemiştir. Onun İslami nasrlara yapmış olduğu atıflar da dikkate değerdir. Böylece diğer nasihatname tarzı eserlerin yazarları gibi Ravendî'nin de sarayda vazifeli olması, eserinin ihtiva ettiği konular itibarıyla taşıdığı özellikler, bizim bu kitabı nasihatname literatürü içerisine yerleştirmemize imkân tanımaktadır. Râhatü's-Sudûr'un

⁵⁹ Maverdî, *Nasihatü'l-Mülûk (Siyaset Sanatı)*, çev. Mustafa Sarıbıyık, İstanbul 2000.

⁶⁰ Muhammed b. Turtûşî, *Sirâcu'l-Mülûk: Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair*, Yay. haz. Sait Aykut, İstanbul 1995.

⁶¹ Keykavus **a.g.e.** .

⁶² ez-Zencânî, **a.g.e.** .

işaret ettiğimiz bu özelliklerini ileriki sayfalarda daha açık misallerle göstermeye çalışacağız.

3. Siyasetnâmeler - Tarih ilişkisi: Tarihe Kaynaklık Etmesi Bakımından Siyasetnameler

Tarihten günümüze intikal etmiş her türlü yazılı-kazılı eser, kitap ve hatta kâlinin, geçmişimize tanıklık etmesi yönüyle araştırmacılar için birer kaynak özelliği taşıdığı herkesin malumudur. Siyasetnamelere bu çerçeveden, yani tarihe kaynaklık edebilirliği yönüyle bakılacak olursa, bu eserlerin de bizlere önemli tarihi veriler sunduğu görülecektir. Tarihçiler için birincil kaynaklar, tabî ki tarihi olayların anlatıldığı ve hatta tarihi bir kaynak olması amacıyla yazılmış eserlerdir. Ancak bu tür eserlerin sükûtle geçiştirdiği ya da yeterince aydınlatamadığı konularda geçmişe dair her şey tarihçi için önem arz etmeye başlar. Bu durum kaynak çeşitliliğini doğurduğu gibi, kaynakların önem sırasına göre yeniden bir daha tasnif edilmesini gerekli kılar.

Bugün İslam tarihiyle ilgili çeşitli kaynakları sınıflandırıp derli toplu bir şekilde sunan bir takım eserlere sahibiz.⁶³ Bu eserlerde siyasetnameler müstakil bir başlık altında tarihi birer kaynak olarak ele alınır.⁶⁴ Zira bu eserlerde devletin işleyişi, toplumun ahlakı, yaşantı düzeyi, iktisadi ve mali konular gibi sosyal tarih araştırmacıları için önemli pek çok konuya değinilir.

Tarihçiler, geçtiğimiz asrın başlarına kadar yapmış oldukları çalışmalarda, genellikle siyasi konuları öne çıkarmaya ağırlık vermişlerdir. Dolayısıyla hükümdarların icraatları ve devletlerarasındaki ilişkiler dönemin eserlerinde ağırlıkla işlenen konular olmuştur. Günümüzün modern tarihçileri ise halkın tarihi diyebileceğimiz toplumsal alanı anlamaya yönelik daha derinlikli araştırmalara yönelmişler, halkın değişik sınıflarını, onların geçim şartlarını, müesseselerini, ekonomik, sosyal ve siyasi durumlarını ele almaya çalışmışlar ve çalışmaktadırlar.⁶⁵ Bu bakımdan siyasetnameler, sarayın içinden bilgiler sunmasının ötesinde, dönemin devlet yapısı ve halkın

⁶³ M. Şemseddin Günaltay, **İslam'da Tarih ve Müverrihler**, Haz. Yüksel Kanar, İstanbul 1991; Seyyide İsmail Kaşif, **İslam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metotları**, Arapçadan Türkçeye çevirenler: Mehmet Şeker, Rıza Savaş, Ramazan Şimşek, İzmir 1997.

⁶⁴ Seyyide İsmail Kaşif, **a.g.e.** s. 92-93.

⁶⁵ Seyyide İsmail Kaşif, **a.g.e.** s. 13.

kültürüne dair önemli bilgiler içermeleri yönüyle de modern tarihçilerin ilgi alanına girmektedirler.

Mesela İbn Teymiye'nin "*Siyasetu's-Şeriyye*"si, sadece yönetim prensipleri ve İslami olarak nazari kaideleri içinde barındırması bakımından önem arz etmez. O, m. XIII. yüzyılın sonları ve m. XIV. yüzyılın başlarına şahit olmuş bir yazarın elinden çıkması yönüyle de dikkate değerdir. Zira burada, özelde Şam'ın, genelde ise Suriye'nin iç ve dış şartlardan kaynaklanan siyasi karışıklıklarını; haçlı saldırıları sonrasında ve Moğol hücumları sırasında Suriye ve Mısır'da sultan ve emirlerin iç çekişmelerini; yönetimdeki haksızlıklar ve bozuklukların izlerini görmek mümkündür. Kitabın yazıldığı dönemin izlerini yansıtan bu atıflar, onu günümüz için daha değerli kılmaktadır. Ayrıca yazarın ele almış olduğu konuların da, dönemin ihtiyaçları çerçevesinde şekillendiği görülür. Bu manada ikinci ve üçüncü bölümde daha çok kargaşayı önleyici ve nizamı tesis edici meseleler üzerinde durulması, dönemin atmosferini yansıtmaya açısından dikkate değerdir.⁶⁶ Bütün bunlar, tarihi olayların derinlerine ya da arka planlarına vakıf olma adına değerli veriler anlamına gelmektedir. Tarihi olayların arka planında o olayları hazırlayan bir toplumsal-kültürel yapı ve bir devlet sistemi olduğu malumumuz olduğuna göre, bu husustaki bilgileri içeren siyasetnameler de toplumsal tarih alanında bizim en önemli kaynaklarımız haline dönüşmektedirler.

Nitekim Maverdi'nin *Nasihatu'l-Mülûk*' una baktığımızda, sanki yazarın yaşadığı dönem ile zamanın idari ve sosyal yapısı gözümüzün önünde canlanmaktadır. Zira Maverdi'nin yaşamış olduğu dönem (d.m. 974-ö. 1058) siyasî ve mezhebî ayrılıkların yanında fitnelerin de yaygın olduğu bir zaman dilimidir. Maverdi, söz konusu bu dönemde, bazen iki hasım emir arasında barışı sağlamak için görevlendirilen bir elçi, bazen önemli bir meselede fetva istenilen bir kadı, bazen de bir nasihatçi olarak karşımıza çıkar. Bu nitelikleri ve tecrübesiyle o, eserini kaleme alırken aynı zamanda yaşadığı asra da ayna tutar.⁶⁷

⁶⁶ İbn Teymiye, **a.g.e.** s. 91-203.

⁶⁷ Maverdî, **a.g.e.** s. 17-19.

Dile getirdiğimiz bu hususlar çerçevesinde, siyasetnameler ile tarih arasında güçlü bir bağ bulunduğu görülecektir. Bu bağ vasıtasıyla günümüze de sağlıklı bir veri akışı sağlamak mümkün olmaktadır.

Bu çalışmanın konusu olan Ravendî'nin Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr'u da, dönemine ve öncesine dair kaynaklık etmesi yönüyle önemli tarihi eserler arasında yer almaktadır. Bir tarih kitabı olarak yazılmış ve şöhret bulmuş olması, onun kaynaklık yönünü tartışmayı gereksiz kılmaktadır. Fakat bu çalışmada onu bir siyasetname olarak değerlendireceğimizden, bir tarih kitabı olarak siyasetname geleneği ile arasında nasıl bir bağ olduğuna işaret etmemiz yerinde olacaktır.

Genel olarak hükümdarlar için kaleme alınan siyasetnamelerde, hükümdarların sahip olması gereken niteliklerin, saltanatın koşulları ve kurallarının anlatıldığı malumdur. Bir devletin nasıl daha iyi yürütülebileceği ve kötü bir yönetim sergilendiğinde hangi zararlı sonuçlara yol açacağı da siyasetnamelerin ana konuları içinde yer alır. Bunların yanında vezirlerden ordu kumandanlarına kadar devlet görevlilerinin nasıl olmaları gerektiği bazen Kuran'dan ve hadislerden, bazen de tarihten örneklerle ifade edilmeye çalışılır. Ayrıca yazıldıkları dönemin toplumsal yaşamını, gelenek ve göreneklerini yansıtan bilgileri de bu tür eserlerde bulmak mümkündür. Bu bakımdan siyasetnamelerin içerdiği bu konularla Râhatü's-Sudûr'un ihtiva ettiği bahisler karşılaştırıldığında, siyasetnamelerin içeriği ile Râhatü's-Sudûr'un büyük oranda örtüştüğü görülecektir. Zaten tezimizin ana temasını da eserin bu yönü oluşturmaktadır ve hedefimiz Râhatü's-Sudûr'un bir siyasetname olarak değerini tartışmaya açmaktır. Çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden bu hususları tepsi ve tahlile geçmeden evvel şunu ifade etmemiz gerekir: Kanaatimizce Râhatü's-Sudûr adeta tarihle iki yönlü güçlü bir bağ kurmaktadır. Zira eser, siyasi tarihe dair verdiği bilgilerin yanında, dönemin sosyal yaşamını ve ahlaki değerlerini de yansıtan önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Şimdi önce, yazarın hayatına ve eserinin yapısına kısaca değinmek istiyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

RAVENDÎ VE RÂHATÜ'S-SUDÛR

1.1. Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendî'nin Hayatı

Râhatü's-Sudûr'un müellifi olan Ravendi, m. XII. yüzyılın önemli tarihçi, yazar ve ediplerinden biridir. Onun doğum ve ölüm tarihi hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Kendi ifadeleri ve nispetinden de anlaşılacağı üzere Kâşân'a bağlı Râvend kasabasında dünyaya gelmiş ve bundan dolayı Ravendî olarak tanınmıştır. Onun tam adı Ebu Bekir Necmeddin Muhammed b. Ali b. Süleyman b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyin b. Himmet er-Ravendî'dir. Hakkında bildiklerimiz, "*Kitabı yazanın ahvalini anlatma ve dost ve üstatlarını övme*"¹ başlığı altında eserinde kendisi hakkında verdiği bilgilerden ibarettir.

Söz konusu bu bilgilere göz attığımızda, Ravendî'nin, âlim ve müderris bir aileye mensup olduğunu ve babasını henüz ilk tahsilini bitirmeden önce kaybettiğini anlıyoruz. O, tahsiline devam etmek istemiş, fakat ailesinin imkânları buna elvermemiştir. Bunun sebebi olarak, babasız kalmasının yanında m. 1174-75 yıllarında İsfahan ve civarında hüküm süren şiddetli kıtlık da gösterilmektedir.² Bu esnada dayısı Taceddin Ahmed b. Muhammed b. Ali er-Ravendî, onu himayesine almış ve aynı zamanda ona hocalık yapmıştır. Büyük bir hattat olmakla beraber, fıkıh, tefsir, hadis, Arap ve Fars edebiyatı ilimlerinde eserler telif etmiş bir âlim olan dayısı, Hemedan'da Sultan Tuğrul'un (1175-1194) atabeyi Cemaleddin Ayebe'nin yaptırmış olduğu medresede müderrislik yapıyordu.

Ravendî, bu şekilde on yıl (1174-1184) dayısının himayesinde kaldı ve bu esnada Irak'ın bütün şehirlerini gezme fırsatı buldu. Cilt, tezhip ve hattatlıkta ileri derecede bilgi ve beceri sahibi oldu. Mübalağalarına dikkat etmek kaydıyla ifadelerine itibar edecek olursak, hattatlıkta 70 çeşit hat türü öğrendi.³ Ayrıca Fahreddin Belhî,

¹ Râhatü's-Sudûr, s. 37.

² Râhatü's-Sudûr, s. 37.

³ Râhatü's-Sudûr, s. 38-39.

Bahaeddin Yezdî ve Safiyüddin İsfehanî gibi devrinin önde gelen âlimlerinden fıkıh ve kelim ilimlerini tahsil etti ve onlardan icazet aldı.⁴

Son Irak Selçuklu hükümdarı Sultan Tuğrul, âlimleri himaye etmeyi seven ve bilgi toplamaya hevesli bir hükümdar idi. Bu sebeple m. 1181 yılında, hattatlık öğrenme arzusuyla, yazarın diğer dayısı olan Zeyneddin Mahmud b. Muhammed b. Ali er-Ravendî'yi kendisine muallim tayin etmişti. Sultan bu sanatta epey beceri kazandıktan sonra bir Kur'ân nüshası yazmış ve bunun süslemelerini yapmak için nakkaşlar toplanmasını emretmiştir. İşte müellifin, sultana, dayısı tarafından bir tezhip sanatkârı olarak takdimi bu vesileyle olmuştur. İlmi ve becerisiyle hükümdarın gözüne girmeyi başaran Ravendî'ye, hükümdarın lütufları da gittikçe artmıştır.⁵

Ravendî'nin dayısı Zeyneddin, sultan tarafından Mazenderan şahına elçi olarak gönderilince, o da dayısına refakat etmek durumunda kalmış ve Irak'tan ayrılmıştır. Böylece yazarın Sultan Tuğrul'la olan münasebeti kesilmiştir. Fakat gittiği bu yeni yerin iklimi ona iyi gelmeyip hasta düşünce, kendisine maişet aramak mecburiyetiyle Hemedan'a gitmek zorunda kalmış ve burada şehrin zengin ve nüfuzlu ailelerinden birinin çocuklarına muallimlik yapmıştır. Ravendî altı yıl bu ailenin yanında kalmıştır. Daha sonraki iki yılını ise, hayatında önemli kararlar almasına da vesile olacak olan, talebesi olmasının yanında kendisine kol kanat gerip koruyan Şihabeddin Ahmed b. Ebi Mansur b. Muhammed b. Mansur el-Bezzâz adlı genç bir talebesinin yanında geçirmiştir.⁶

Sahip olduğu bilgi ve becerilerine rağmen Ravendî, önceden beri hayata geçirmeyi düşündüğü şeyleri burada da gerçekleştirme fırsatı bulamamıştır. Zira Sultan Tuğrul'un ölümüyle birlikte (m. 1194) asayiş bozulmuş ve Irak, Harezmsah'ın orduları tarafından istila edilmişti. Bu ortamda bilgili insanlar ihmal edilmiş, edebiyat ve manevi bilgiler ise artık hürmet görmemeye başlamıştır. Bu kötü idare ve karışıklık dönemi esnasında yazar, inziva hayatını tercih etmiş ve Râhatü's-Sudûr'u kaleme

⁴ Râhatü's-Sudûr, s. 54.

⁵ Râhatü's-Sudûr, s. 41-42.

⁶ Râhatü's-Sudûr, s. 46-47-48.

alacağı vakte kadar, zamanını ilmi tetkiklere ayırmaya başlamıştır.⁷ Bu vakit ise m. 1203 yıllarına tekabül etmektedir.

Ravendî'nin kendisiyle ilgili olarak verdiği bu bilgilerden, onun maddi-manevi anlamda çektiği sıkıntıların bir sonucu olarak münzevi bir hayatı tercih ettiğini ve bu esnada ilmi tetkiklerle meşgul olduğunu; bu durumun ise kendisine hem idari hem de toplumsal hayatta gördüğü sorunlar üzerine uzun uzun düşünme ve çözümler üretme fırsatı verdiğini anlıyoruz. Râhatü's-Sudûr'da müellifin, siyasi ve sosyal pek çok meseleye yer vermesi de, işte bu uzun düşünme sürecinin bir sonucu olmalıdır.

Yazarın biyografisine dair kendi eserinde verdiği bu malumattan başka diğer kaynaklarda onunla ilgili hiçbir bilgiye rastlanmaz. Bu sebeple biz de hayatıyla ilgili bahsi zorunlu olarak burada kesiyor ve Râhatü's-Sudûr'un yazımını ve ithafı meselesine geçmek istiyoruz.

1.2. Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürur

1.2.1. Eserin Adı

Ahmet Ateş tarafından 'Gönüllerin rahatı ve sevinç alameti' olarak tercüme edilen eserin tam adı, Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürur'dur. Ravendî'nin, Irak Selçukluların yıkılıp kargaşanın hâkim olduğu yıllarda, iki senesini, zamanın gidişatından müteessir bir şekilde âlim, fazıl, eş ve akranlarının şahı olarak nitelendirdiği yakın arkadaşı ve aynı zamanda talebesi olan Ahmed b. Ebû Mansur b. Muhammed b. Mansur el-Bezzaz'ın himayesinde geçirdiğinden yukarıda bahsetmiş idik. O, söz konusu talebesinin himayesi ve iyi muamelesinin altında, her gün ruhuna yeni bir ferahlık ve dinlenme hissi geldiğini dua ve minnetle yâd eder ve devrin sıkıntılarının ruhunda açtığı yaralardan, onun ihsan ve lütufları sayesinde kurtulup rahatladığını söyler. Anlaşıldığı kadarıyla Ravendî, ruhunda hissettiği rahatlığın ve gönlünde duyduğu sevincin bir nişanesi olarak kitabını bu şekilde isimlendirmiş ve bunu ifade

⁷ Râhatü's-Sudûr, s. 59.; Ravendî'nin hayatıyla ilgili ayrıca bkz.: Carole Hillenbrand, "Rawandî", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition) Vol. III, Leiden 1994, s.s. 460-461.; Abdülkerim Özeydin, "Ravendî, Muhammed b. Ali", *T.D.V.İ.A.*, İstanbul 2007, c. 34, s.s. 471-472.

etmekten de çekinmemiştir. O, bu şekilde, bir taraftan lütfu ve ihsanı bol olan dostunun adını anarak yeryüzünde ondan bir yadigâr bırakmayı, diğer taraftan bu vesileyle kendisinden sitayişle bahsettiği dostuna bir nevi teşekkür etmeyi düşünmüştür. Ravendî, dostuna karşı olan şükran hislerini eserinde şu şekilde dile getirir: “*Onun himayesinde geçirdiğim iki sene içersinde, arzuladığım her çeşit nimeti bana o temin etti. Benimle beraber yemek yer ve uyurdu, benden hiçbir sırrını gizlemezdi*”. O, minnet hisleriyle dolu olduğu dostuna sevgisini de şu şekilde izhar eder: “*Vallahi içinde binlerce tohum olan haşhaş kozalığı gibi benim de binlerce gönlüm olsaydı, seni şimdikinden daha fazla sevemezdim. Ben senin lütuflarını unutursam, kederlerim bana yaptığın lütuflar kadar çok olsun.*”⁸

Böylece Ravendî, eserin ismiyle bir yandan kendi halet-i ruhiyesini yansıtırken, diğer yandan sevinç ve sürur kaynağı olabilecek konuları kitabına alarak gönülleri sıkkan hadiselerin tazyikine karşı insanları avutmak ve rahatlatmak istemiştir.⁹ Bu mesajını ve niyetini de doğrudan doğruya eserinin ismiyle aşikâr etmiştir.

1.2.2. Eserin Yazılış Gayesi ve Zamanı

Irak Selçuklu hükümdarı Sultan Tuğrul b. Arslan (m. 1177-1194) 1184 yılında, bir şiirler mecmuası yazılmasını ister. Sultanın böyle bir talepte bulunmasının sebebi, şiire olan ilgisi ve şiirlerle meclislerin duvarlarını süslemesinden kaynaklanıyordu. Sultanın bu isteği üzerine Ravendî'nin dayısı Zeyneddin, sultanın istediği tarzda bir eser yazmaya başlar. Zeyneddin bir taratan şiirleri kaleme alırken, İsfahanlı Cemal adında bir nakkaş da bunları süslüyor ve muhtevaya uygun resimler çiziyordu. Bu kitabın yazılması ve ikmal edilmesi esnasında Ravendî de bazı şiirler kaleme alarak kendini gösterme fırsatı buldu. Hatta söz konusu dönemde, şairlerin sultanı olarak bilinen Şast-gele lakaplı Ahmed b. Minuçihr tarafından övüldü ve şiire olan kabiliyetinden dolayı teşvik gördü.¹⁰

Bu büyük şairin tavsiyelerini dikkatle dinleyen Ravendî, almış olduğu övgü ve görmüş olduğu ilgi üzerine şiir ve nesirden oluşan bir mecmua tertip etmek istedi. Ancak yazarın bu isteği 1200 yılına kadar hayata geçemedi. Zira siyasi kargaşaların

⁸ Râhatü's-Sudûr, s. 46-47-48.

⁹ Râhatü's-Sudûr, s. 63.

¹⁰ Râhatü's-Sudûr, s. 56-57.

dirayetli hükümdarları bile sarstığı, vezirleri felaketlerle karşı karşıya bıraktığı mihtnetli ve tasalı bu yıllarda yazar da, dostlarından ayrı düşerek kendini daha bir yalnız hissetmeye başlamıştır. Kendi diliyle ifade edecek olursak, o bu esnada “*başını uzlet köşesine sokmuş ve feragat zaviyesini seçmiştir*”. Böylece Ravendî, zahidane bir hayatı tercih ederek kazanç hırsından ve makam sevdasından uzak, kanaatkârlıkla yaşamayı seçmiştir. Artık gündüzün aydınlığında bilgi toplamakla meşgul oluyor, gecenin karanlığında ise gündüz öğrendiklerini ezberleyip, bunlar üzerinde tefekkür etmeye çalışıyordu. Ayrıca Fıkıh ve Kur’anî ilimler okuyor ve Arap ve Acem dilleriyle yazılmış şiirler tetkik ediyordu.¹¹

Miladi 1200 yılına kadar adeta inziva hayatı yaşayan yazar, ne malının ne eşinin ne de dostunun kaldığı bir sırada, yaşadığı bütün bu sıkıntıları düşünmeye başlar. Bu tefekkür halinin sonunda da bir eser yazmaya karar verir ve kendisini harekete geçiren düşüncüyü kitabında şöylece açıklar: “*Dünyada, insanları, bilgi toplamaya giriştikleri zaman gayrete getiren şey, ahirette sevap ümidi olmakla beraber dünyada da şöhret kazanmaktır.*”¹²

Burada yazar, insanları arkada eser bırakmaya iten önemli ve teşvik edici gücün tanınma ve kalıcı olma duygusunun olduğunu söyler. Onu bu şekilde düşünmeye sevk eden âmil, muhtemelen muhtelif eserlerde ve özellikle de Şahname’de şöhret arzusuna ve dostların isteğiyle hareket etmeyi yüceltmeye dair binlerce beyit okumasıdır. Zaten ona göre insanın isminin ebedi kalması, ancak kitaplar ve güzel şiirler yazmakla mümkün olacaktır.¹³ Böylece müellif, isminin baki kalmasının ve hayırla yâd edilmesinin, ancak bir eser yazmakla mümkün olacağı kanaatine kapılır.

Bu düşüncelerle 1202-3 yıllarında Râhatü’s-Sudûr’u yazmaya karar verir ve kitabını Selçuk oğullarından bir hükümdara ithaf etmek ister. O bu niyetinin sebebi olarak kendisinin Selçuklular devletinde tahsil görmesini, şeyh ve üstatlarının bu devletin taraftarı bulunmasını ve Irak medreseleri ile her taraftaki hayır müesseselerinin Selçuklular tarafından meydana getirilmiş olmasını gösterir. Fakat yazar, m. 1205 yılında kitabını bitirdiğinde, eserini, kardeşinden tahtı gasp ettiğini düşündüğü

¹¹ Râhatü’s-Sudûr, s. 58.

¹² Râhatü’s-Sudûr, s. 59.

¹³ Râhatü’s-Sudûr, s. 60.

Rükneddin Süleymanşah (m. 1197-1204)'a ithaf etme hususunda tereddütler gösterir. Bir müddet beklemeğe karar verir ve neticede Antalya fatihi olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev (m. 1204-1211)'in bu iş için daha uygun olduğunu düşünerek eserine ona ithaf eder.¹⁴ Herhangi bir işaret olmamasına rağmen eserin naşiri Muhammed İkbâl, müellifin Konya'ya giderek kitabını Sultan'a bizzat takdim etmiş olduğunu söylemektedir.¹⁵

1.2.3. Eserin Dili ve Üslûbu

Muhtemelen Selçuklular döneminde devletin resmi dilinin Farsça olması ve özellikle edebiyat sahasında telif edilen eserlerde Farsçanın Arapçaya göre daha çok tercih edilmesi¹⁶ sebebiyle Râhatü's-Sudûr Farsça olarak kaleme alınmıştır. Ravendî, yukarıda da değinildiği gibi, kendisinin şiire olan yatkınlığını fark ettiği andan itibaren, içinde kendi şiirlerinin de bulunacağı devrin şairlerinden seçilmiş bir şiir mecmuası tertip etmeyi kafasına koymuştu.¹⁷ Bunun yanında yazarın, tarihe dair mensur bir kitap yazma fikri de bulunmaktaydı.¹⁸ Sonunda müellifin, yıllardır ayrı ayrı gerçekleştirmeyi düşündüğü bu iki fikri birleştirdiği ve hem bir tarih kitabı olan hem de seçtiği şiirleri içinde barındıran elimizdeki Râhatü's-Sudûr'u yazmaya karar verdiği anlaşılmaktadır.¹⁹ Bu açıdan eser, nesir olarak anlatılan siyasi olaylarla birlikte çok sayıda nazmın iç içe olduğu bir eser konumundadır.

Kitap, sade bir dille yazılmış olmakla birlikte metne dâhil edilmiş olan çok sayıdaki şiir sebebiyle gayet tekellüflü bir şekle dönüştüğü görülmektedir. Bazı yerlerde verilen şiir ile anlatılan konu arasında bir bağ kurmanın zorluğu da bunu göstermektedir.²⁰ Eserin naşiri Muhammed İkbâl'e göre eser, döneminin tabirlerini ve imla özelliklerini muhafaza etmesi bakımından Farsçanın kendine ait hususları itiba-

¹⁴ Râhatü's-Sudûr, s. 62.

¹⁵ Muhammed İkbâl, "Mukaddime", Râhatü's-Sudûr, s. XVIII.

¹⁶ Ali Ertuğrul, **Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk'i I-II**, (Yayınlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İzmir 2009, Cilt I, s. 30.

¹⁷ Râhatü's-Sudûr, s. 58.

¹⁸ Râhatü's-Sudûr, s. 62.

¹⁹ Muhammed İkbâl, "Mukaddime", s. XVI.

²⁰ Muhammed İkbâl, "Mukaddime", s. VI.

riyle son derece zengindir.²¹ Fakat bununla birlikte, uzun ara cümlelerin kullanılması, Arapça deyimlerin çoğu kere yersiz olarak sık sık zikredilmesi ve şiirlerin mütalaa kabilinden çok uzun olması, eserin sadeliğini ve tarihi bir kaynak olarak önemini gölgelediği anlayışının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bununla beraber bazılarına göre söz konusu durum, eseri daha gösterişli hale getirmiş ve kitabı Fars edebiyatının daha sonraki çağlarında görülecek olan tarzın öncüsü konumuna yükseltmiştir.²² Eserin üslubunu ağırlaştırıcı ve anlaşılmasını zorlaştıran söz konusu unsurlar çıkartıldığına hacmin bir hayli küçüleceği iddia edilmektedir.²³ Ancak nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, eserin ihtiva ettiği şiirler, eseri farklı kılan en önemli unsurlardandır.

1.2.4. Eserin Muhtevası ve Kaynakları

Râhatü's-Sudûr, Selçukluların tarih sahnesine çıkışından, m. 1194'te Irak Selçuklularının yıkılışına kadarki olayları ihtiva eder.²⁴ Eserde m. 1199 yılına kadarki hadiseler de temas vardır. Tarihi vakıalar, Selçuklu devletinin kurucusu Tuğrul Bey (m. 1037-1063)'den itibaren Irak Selçuklu devletinin son sultanı Tuğrul b. Arslan (m. 1177-1194)'a kadar hükümdar merkezli olarak anlatır. Eserin nâşiri Muhammed İkbâl, Ravendî'nin, Selçuklu hanedanının kuruluşundan kendisinin de yaşadığı devir olan Tuğrul b. Arslan'a kadarki dönemi içine alan bilgileri, Zahirreddin Nişabûrî'nin Selçukname'sine dayandırdığını ifade etmektedir.²⁵ Bununla beraber Ravendî'nin sadece Nişabûrî'den değil, Atebetü'l-Ketebe adında XII. yüzyılda derlenmiş bir münşâât mecmuasından da hiçbir değişikliğe tabi tutmadan alıntılar yaptığı bilinmektedir.²⁶ Ravendî'nin ismini anarak kullandığı diğer bir kaynak ise, Sultan Muhammed b. Melikşah (1105-1118)'ın zevcesi Gevher Hatun'un müstevfisi olan

²¹ Muhammed İkbâl, "Mukaddime", s. XI.

²² G. M. Curpalidis, "Selçuklu Devletinin Tarihiyle İlgili Fars Kaynaklarının Tekstolojik Tahlili ("Atebet El-Ketebe" Adlı 12. Yüzyılın Belge derlemesi ve Muhammed Er-Ravendî'nin "Râhat Es-Sudûr Ve Âyet Es-Surûr" Eserinin Kıyaslandırılması Temelinde)", **Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi (Ankara 4-7 Eylül 1989) Bildirileri**, Ankara 1997, s. 120.

²³ Muhammed İkbâl, "Mukaddime", s. XIX.

²⁴ Erdoğan Merçil, "Selçuklular Dönemiyle İlgili Türkiye'deki Kaynak ve Araştırmalar", **İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası 1**, Ankara 2002, s. 23.

²⁵ Muhammed İkbâl, "Mukaddime", s. XIX-XX. Nişabûrî'nin eseriyle ilgili bazı değerlendirmeler için bkz.: Affan Selçuk, "Selçuklu Dönemi İran Tarih Yazıcılığı" **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Türkçeye çev. H. İbrahim Gök, Yıl VI, Sayı 22, Ankara 2006, s. 156; G. M. Curpalidis, **a.g.m.** s. 119-120.

²⁶ Örnekler için bkz.: G. M. Curpalidis, **a.g.m.**, s. 119-123.

Ebu Tahir Hatunî'nin Selçuklu sultanları hakkında ilginç kıssa ve rivayetlere yer verdiği Şikarname adlı eseridir.²⁷ Ayrıca Claude Cahen, Ravendî'nin, eserinde, yazılı kaynaklardan başka sözlü kaynaklardan da istifade ettiğine dikkat çekmektedir.²⁸

Râhatü's-Sudûr'un, Farsça olarak yazılmış Selçuklu kaynakları arasında önemli bir yerde olduğunu ifade etmek gerekir. Yazarın yaşadığı döneme ait olayları bizzat müşahedelerine dayandırarak aktarması yönüyle ilk elden verileri içermesi ve tafsilatlı malumat ihtiva etmesi, eserin bir başka dikkate değer vasfı olmaktadır.²⁹

Müellifin, anlattığı konuyu desteklemek ve o konuyu daha veciz bir şekilde ifade etmek niyetiyle Arapça atasözlerine de yer verdiği görülür. Ravendî, kullandığı 264 adet atasözü için her hangi bir kaynak belirtmiyorsa da, onun bunları Seâlibî'nin Kitab'ul-Ferâid ve'l-Kalâid³⁰ adlı eserinden aldığı ifade edilmektedir.³¹

İkbal, yazarın eserine almış olduğu beyitlerin toplamının 2799 olduğunu ve bu beyitlerin 511'inin yazarın kendisine ait olduğunu belirtir. Geri kalan şiirlerin ise 77'sinin Esir-i Ahsiketî'den, 348'inin Mücir-i Beylekânî'den, 81'inin Cemaleddin İsfehanî'den, 72'sinin İmâdî'den, 249'unun Nizamî'nin meşhur Hüsrev u Şirin adlı mesnevisinden, 122'sinin Tuğraî ve Mütenebbî gibi muhtelif meşhur Arap şairlerinden, 6'sının halk şivesi ile yazılmış şiirlerden ve 676'sının da Şehname'den alındığını söyler. Şehname'den iktibas edilen beyitler devamlılık arz eden parçalar halinde değildir. Yine İkbal'e göre yazar, bu beyitleri büyük ihtimalle doğrudan kitabın kendisinden değil de Şehname'den derlenmiş başka bir kitaptan almış olabilir.³² Ayrıca Ravendî, Sultan Tuğrul b. Arslan'a ait iki şiire ve başka çağdaş şairlerin şiirlerine de eserinde yer vermektedir.³³

²⁷ Râhatü's-Sudûr, s.132. Ayrıca bkz.: Affan Selçuk, **a.g.m.** s. 156.

²⁸ Claude Cahen, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", Türkçeye çev. Nejat Kaymaz, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1969, Cilt VII, Sayı: 12-13, s. 214.

²⁹ Muhammed İkbal, "Mukaddime", s. XIX.

³⁰ Bu eser, sekiz ayrı başlık altında toplanmış bir ahlaki ve siyasi hikmetler mecmuasıdır. İkbale göre bazıları bu eseri Seâlibî'den önce yaşamış olan Ebu'l-Hasan Muhammed b. el-Hüseyn el-Ehvazi'ye isnat etmektedirler. Bkz. Muhammed İkbal, "Mukaddime", s. XIX.

³¹ Muhammed İkbal, "Mukaddime", s. XIX.

³² Muhammed İkbal, "Mukaddime", s. XIX-XXII.

³³ Affan Selçuk, **a.g.m.** s. 158.

Eserin son bölümünde avlanmak, satranç ve tavla oynamak ile içki türlerinden hangisinin helal ya da haram olduğuna dair yazar tarafından yapılan izahların, Hanefî fıkhiyla alakalı olarak İmam Muhammed (ö. 189/805) tarafından yazılan el-Camiu'l-Kebir ve el-Câmiu's-Sağîr gibi kitaplardan ve bunların şerhlerinden alındığı tespit edilmiştir.³⁴

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Râhatü's-Sudûr, bir tarih kitabı olarak genel manada Büyük Selçukluların kuruluşundan Irak Selçuklularının yıkılışına kadarki tarihi vukuatı zikretmeye çalışır. Bunun yanında pek çok farklı konuya da sayfaları arasında yer veren eseri, içerik olarak genel itibariyle şu şekilde sıraya koymak mümkündür: Eser, ilk olarak Allah'ın adını anarak ve Peygamberi sena ederek başlar. Sahabe-i kiramı ve din âlimlerini övgü ile yâd eder. Sonra eserin ithaf edildiği padişahın methine dair bahis gelir. Burada yazar, kendine ait beyitlerinden müteşekkil kasidelere yer verir, kendi durumunu ve bu kitabı yazma sebebini anlatır. Ayrıca Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1205-1211) den bahsettiği kısımda en değerli ahlak kuralı olarak gördüğü adalet ilkesi üzerinde durmaktadır.

Daha sonra eserde Selçukluların siyasi tarihi, hükümdar silsilesini takiben yine bu devletin saltanat kaideleriyle birlikte anlatılır. Bunların ardından nedimlik, şarap, cinsi kuvvet veren ilaç ve içkiler ve satranç-tavla hakkında bir fasıl yer alır, ok atma, at sürme, av kaideleri, kabul merasimleri, harp ve eğlence meclislerinden bahsedilir. Müellifin de mütehasısı olduğu güzel yazı yazma ve kuralları konusu, yazarın şahsi tecrübeleriyle edindiği pratik bilgilerin de yardımıyla ele alınır. Galipmağlup cetvelinin mahiyeti izah edilir. Son olarak kitabı okuyanların ilgisini arttırmak ve eserin ciddiyetinden sıkılmamalarını sağlamak için bazı hikâyelere yer verilir.

Böylece, bu muhtevadan da anlaşılacağı üzere, eserin yalın bir tarih kitabı olmaktan öte bir anlam ve değer taşıdığı görülür. Siyasetnamelerin daha önce saymış olduğumuz içerik ve özellikleri ile burada vermiş olduğumuz muhtevayı karşılaştırdığımızda, Râhatü's-Sudûr'un siyasetnamelerle olan yakınlığı daha iyi fark edilecek-

³⁴ Muhammed İkbâl, "Mukaddime", s. XXI.

tir. Çalışmamızın ana temasını oluşturan bu yakınlık ve özelliklere, bir sonraki bölümde daha geniş olarak değinmemiz mümkün olacaktır.

1.2.5. Eserin Yazma Nüshaları

Râhatü's-Sudûr, ilk olarak Pakistanlı ünlü düşünür Muhammed İkbâl'in dikkatini çekmiş ve kendisi titiz bir çalışma sonucu 1921 yılında eseri yayınlamıştır. İkbâl'in kitaba yazmış olduğu mukaddimede de belirttiği gibi bu eserden Farsçayla meşgul olanlar haberdardı, fakat ilk olarak kendisi neşri hususuna eğilmiş ve buna muvaffak olmuştu.

Muhammed İkbâl, eserin en eski ve eskilikte yegâne olan nüshası üzerinden çalışmıştır. Bu nüsha iri harfli açık nesih yazı ile yazılmış olup üzerindeki tarih, 1 Ramazan 635/17 Nisan 1238 yılı idi ve İkbâl, oryantalist Ch. Schefer'in³⁵ elinde bulunan bu nüshayı görmüş ve kullanmıştır. Ona göre bu nüsha, dile ait hususlar itibarıyla çok zengindir. Yazmanın eski olmasının yanında arkaik tabirleri barındırması ve devrinin imlâ özelliklerini muhafaza etmesi de onu değerli kılan hususlardandır.³⁶ Ch. Schefer'in ölümünden sonra nüsha, Paris'te Biblioteque Nationale'e intikal etmiştir. İkbâl'e göre, bu nüshanın, Ravendî'nin hayatı esnasında ya da hemen ölümünden sonra kendi nüshasından kopya edilmiş olma ihtimali yüksektir.

İkbâl'e göre, bu orijinal nüsha haricinde, Râhatü's-Sudûr'un bir de Osmanlı Sultanı II. Murad zamanında (1421-1451) yapılmış Türkçe tercümesi bulunmaktadır. Bu tercüme, Yazıcızâde Ali tarafından derlenen Tevârih-i Âl-i Selçuk adındaki eserin bir kısmını teşkil eder. Bilindiği üzere söz konusu eser üç bölüm halinde tertip edilmiş olup birinci kısmı, Reşidüddin Fazlullah'ın Câmîü't-Tevârih'inden alınan eski Türk boylarının efsanevî tarihini; ikinci kısmı, Râhatü's-Sudûr'dan nakledilen Büyük Selçuklular tarihini; üçüncü kısmı ise İbn Bîbî'nin el-Evamirü'l-Aliyye'sinden aktarılan Anadolu Selçukluları tarihini ihtiva eder.³⁷ Eserin bu Türkçe tercümesinden istinsah edilerek başka yazma nüshaların da oluşturulduğu ve bu nüshaların birinin

³⁵ Ch. Schefer hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Güray Kırpık, "Oryantalizm ve Necip el-Akîki'ye Göre Oryantalizmin Bazı Önemli Temsilcileri", **Akademik Bakış**, Cilt 2, Sayı 3, Ankara 2008.

³⁶ Muhammed İkbâl, "Mukaddime", s. XI.

³⁷ Bkz. Yazıcızâde Ali, **Tevârih-i Âl-i Selçuk: Selçuklu Tarihi**, der. Abdullah Bakır, İstanbul 2009.

Dresden’de, diğ erinin St. Petersburg Asya Müzesinde, üç tanesinin de İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi’nde bulunduğ u İ kbal tarafından ifade edilmektedir.³⁸

İ kbal, tek bir yazma nüshaya dayanarak bir metni yayınlamanın mahzurlarını çok iyi bildiğini, ancak kendisinin yine de yukarıda zikrettiğ imiz eski ve orijinal nüsha üzerinden çalışmasını yapmak zorunda kaldığını ve bu bakımdan tashih ettiğ i metinde iç inden çıkamadığı bazı yerlerin bulunduğ unu açık yüreklilikle dile getirir.³⁹

Ravendî’nin ifadelerinden, kendisinin Râhatü’s-Sudûr dışında günümüze ulaşmamış iki eserinin daha bulunduğ unu anlıyoruz. O, bu eserlerden birinin Rafizi-lerle ilgili olduğ unu⁴⁰, diğ erinde ise güzel yazı yazmanın kurallarından bahsettiğ ini⁴¹ söylemektedir.⁴²

1.2.6. Bir Selçuklu Tarihi Kaynağı Olarak Râhatü’s-Sudûr

Râhatü’s-Sudûr, bir tarih kaynağı olarak Büyük Selçuklular ve özellikle Irak Selçukluların zayıflama ve çöküş devriyle ilgili önemli bilgiler ihtiva eder.⁴³ Miladi 1157-1194 yıllarına rastlayan bu gerileme ve çöküş devrinde Ravendî, Sultan Tuğrul b. Arslan (1177-1194)’ın divan üyeleri arasındaydı. Ravendî’nin dayılarının, sultanların yakın nedimlerinden oluşu ve bu dönemde yaşanan hadiselerle ilgili malumata müellifin birinci elden ulaşma imkânı bulunması, hiç şüphesiz bu eseri değerli kılan en önemli özelliktir. Zaireddin Nişabûri’nin Selçukname’sinden sıkça iktibaslar yapmasına rağmen Râhatü’s-Sudûr, yine de önemli tarih metinleri ve kaynakları arasına girmeyi hak etmekte ve Büyük Selçuklular ve Irak Selçukluları, kısmen de Anadolu Selçukluları hakkında araştırmacılara ve okuyuculara önemli bilgiler vermektedir.⁴⁴

³⁸ Muhammed İ kbal, “Mukaddime”, s. XXIX.

³⁹ Muhammed İ kbal, “Mukaddime”, s. IX, X, XI.

⁴⁰ **Râhatü’s-Sudûr**, s. 364.

⁴¹ **Râhatü’s-Sudûr**, s. 409.

⁴² Vahab Veli bu kitapların isminin Şerh-i Nesayih Kabayih-i Rafiziyan ve Faslu Fi Marifet-i Usuli’l-Hat olduğ unu iddia etmektedir. Bkz.: Vahab Veli, “İ ran’ın Selçuklular Dönemi Önemli Tarihi Kaynaklarından Bazılarının Tanıtımı”, **İ ran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İ lişkiler Konulu Makaleler Mecmuası 1**, Ankara 2002, s. 17.

⁴³ Erdoğ an Merçil, **a.g.m.** s. 23. Muhammed İ kbal, “Mukaddime”, s. X.

⁴⁴ Vahab Veli, **a.g.m.** s. 16.

Râhatü's-Sudûr'un, Nişabûri'nin Selçukname'sinin aynısı olduğunu ve müellifin bunu örtmek için ünlü şairlerin şiir ve kasidelerini kitabına eklediğini söyleyen araştırmacılar da vardır.⁴⁵ Nişabûri'nin Selçukname'sinin Râhatü's-Sudûr ve sonraki bazı tarihler üzerinde derin tesirleri bulunduğu tartışılmaz bir husustur.⁴⁶ Ancak Nişabûri ile Ravendî'nin kayıtları arasında önemli farklılıkların olmasını, Ravendî'nin eserini yazarken başka kaynaklardan da istifade ettiğine ve söylendiği gibi metni aynen iktibas etmediğine karine teşkil ettiğini söyleyenler de mevcuttur.⁴⁷ Bu iki eser arasındaki farklar üzerine yapılan incelemelerde de bu durum açığa çıkmaktadır.⁴⁸ Râhatü's-Sudûr'un yayınladığı dönemde Nişabûri'nin eseri henüz ortada olmadığından, nâşir Muhammed İkbâl eseri Selçukname ile karşılaştırma imkânı bulamamış, ancak konuyla ilgili diğer eserlerle yapmış olduğu karşılaştırmalar⁴⁹ neticesi, Râhatü's-Sudûr'un tarihçiler için vazgeçilmez bir kaynak ve bir otorite olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰

Hat sanatı ve hattatlık dendiğinde de eser önemli bilgiler ihtiva etmektedir.⁵¹ Nispetli ya da orantılı yazı manasına gelen 'hatt-ı mensub'la ve yazım kurallarıyla ilgili eserde verilen bilgiler, sahayla ilgilenenler açısından dikkat değerdir.⁵²

Bu noktada genel bir değerlendirme yapacak olursak Râhatü's-Sudûr, muhtevasından bahsederken değindiğimiz hususlar başta olmak üzere, sonraki tarih kitapları ve günümüz araştırmacıları tarafından başvuru olan önemli bir kaynak eser konumundadır. Muhammed İkbâl de, esere yazmış olduğu mukaddimede, Camiü't-Tevarih ve el-Urazâ fi'l-Hikayet'is-Selçukiyye gibi tarih kaynaklarının doğrudan,

⁴⁵ Bkz. Vahab Veli, **a.g.m.** s. 16-17.

⁴⁶ Affan Selçuk, **a.g.m.** s. 151-154.

⁴⁷ Affan Selçuk, **a.g.m.** s. 157.

⁴⁸ Affan Selçuk, **a.g.m.**, s. 156-157.

⁴⁹ Muhammed İkbâl, "Mukaddime", s. XIX-XXII.

⁵⁰ Muhammed İkbâl, "Mukaddime", s. X.

⁵¹ Hat sanatıyla ilgili Râhatü's-Sudûr'dan bilgi kullanan bazı araştırmalar: Muhittin Serin, **Hat Sanatı Ve Meşhur Hattatlar**, İstanbul 2002; Aynur Maktal (Erbaş)-Mehmet Sait Toprak, **Hüsn-i Hat Koleksiyonu**, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2008.

⁵² Muhammed İkbâl, "Mukaddime", s. XXI.

Tarih-i Güzide⁵³ gibi eserlerin ise dolaylı olarak Râhatü's-Sudûr'u kullandıklarına dikkat çekmiştir.⁵⁴

Siyasetnameler ile Râhatü's-Sudûr'u, bahsedilen konular itibariyle karşılaştırdığımızda ise pek çoğunun birbirine benzer olduğu görülecektir. Yazarın tarihi hadiselerle alakalı metinler arasında zikrettiği şiir, beyit, atasözü ve hikâyeler, eserin siyasetnamelerle olan benzerliğinin ana unsurlarını oluşturmaktadır. Hatta bu benzerlik, siyasetnamelerin yazılış maksadına uygun düşen anlamlar da içermektedir. Zira işlediği konular, verdiği tavsiyeler ve satır aralarında geçen ahlaki mesajlar itibariyle eserin, bir siyasetname ile aynı kaygıları taşıdığı görülmektedir.

Böylece genel olarak siyasetname yazma geleneğine ve Râhatü's-Sudûr'un genel özelliklerine değindikten sonra, şimdi de çalışmamızın ana temasını oluşturan eserin siyasetname özelliklerine göz atmaya çalışalım.

⁵³ Eserle ilgili geniş bilgi için bkz. Erkan Göksu, Tarih-i Güzide'ye Göre Rum (Anadolu) Selçukluları, **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 27, 2008/II, ss. 23-32.

⁵⁴ Muhammed İkbâl, "Mukaddime", s. XXIII-XXX.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASETNÂME NİTELİKLERİ BAKIMINDAN RÂHATÜ'S-SUDÛR

2.1. Râhatü's-Sudûr'da Hükümdarlık Telakkisi, Hükümdar ve Diğer Devlet Görevlileri

Ravendî, kitabında, yaşadığı zamanın yaygın kabulüne paralel, mevcut sistemin gerekliliğinden ve hükümdarlık telakkisine bağlı olarak hükümdar merkezli ve onun etrafında oluşan diğer yönetici sınıf tarafından idare edilen bir devlet anlayışından söz etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla onun amacı, devlet yönetiminde farklı bir rejim ortaya koymak değil, mevcut sistemin daha iyi nasıl yürütülebileceğiyle ilgili prensipler sunmaktır. Siyasetnamelerde de görülen devlet sistemine karşı bu genel kabullenişlik halinin sebebi, Selçuklu devlet yapısının, değiştirilmesi düşünülemeyecek kadar güzel teşkilatlanmış olduğu algısından kaynaklanıyor olabilir.¹

Sistemler önemli olmakla birlikte, herhangi bir sistemde asıl önemli unsur o sistemi yürütecek olan insanlar olduğu için siyasetnamelerin genelde insan merkezli eserler olduğundan bahsetmiştik. Genel anlamıyla devlet mekanizmasının sağlıklı yürütülmesi adına yazılan bu eserlerde, insanın hataları, zaafı ve eksiklikleri hatırlatılmakta ve bunlardan kurtulmanın yolları anlatılmaktadır. Ravendî'de de, insanı merkeze alan ve anlatılan olayların arkasındaki etken sebep olarak insanın ele alındığı bir üslubun var olduğu görülür. Bu cümleden olarak çalışmanın bu bölümünde, Râhatü's-Sudûr'un yazıldığı dönemde, insanların genel kabul olarak devleti nasıl anlamlandırdığını görürken, devletin de insana bakışını görmüş olacağız.

¹ Faruk Sümer, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. XX, Sayı 1-2, Ankara 1962, s. 220.

2.1.1. Hükümdarlık Telakkisi

Bilindiği gibi sosyal bir varlık olan insan, her devirde diğer insanlarla beraber yaşama mecburiyetinde kalmıştır. İnsanın bu topluluk halinde yaşama zorunluluğu, gerek ilkel gerekse modern toplumlarda bir idare mekanizmasını gerekli kılmıştır. Bu idare mekanizması ise, bazı toplumlarda geleneksel yol dediğimiz örf adet ve geleneklerin belirlediği bir idare şekli olmuştur ki buna “gelenekçi hâkimiyet” denir. Bazı toplumlarda da esasları önceden tespit edilmiş, kanunlarla oluşan hükümdarlık anlayışıdır ki buna da “kanunî hâkimiyet” denmektedir. Diğer bir tarz ise “karizmatik idare” şeklindedir ki buna göre idarenin kendisine verilen şahıs, kendisine Allah tarafından verilen üstün özelliklerden dolayı idareye geçmiştir. Dolayısıyla idare, ona Allah tarafından verilmiştir. Bu üç çeşit idare etme mekanizmasından hariç olarak, toplumlarda görülen yönetim tarzı, çok çeşitli olmakla birlikte, gösterilen ortak özelliklerden hareketle genellikle bu sınıflandırma uygun görülür.²

Bu yönetim tarzlarından üçüncü olarak ifade edilen anlayış, Türk devlet felsefesinin de ana unsurlarından birini oluşturan ‘kut’ anlayışıdır. Bu anlayışa göre Tanrı’nın bağışladığı bazı vasıfların hükümdarda bulunması gerekir. Kut’un kelime anlamı üzerinde farklı düşünceler olmakla birlikte genel olarak; devlet, baht, iyi talih gibi manaları kabul görmüştür. Buna göre Türk hükümdarlarına idare etme yetkisi Tanrı tarafından ilahi bir lütuf olarak bağışlanmıştır. Bir başka deyişle hükümdar Tanrı irade ettiği için yani kendisine kut verdiği için hükümdardır ve idare etme yetkisine sahiptir.³

Asya Hun hükümdarının unvanı “*Gök Tanrı’nın, güneşin, ayın tahta çıkardığı Tanrı Kut’u Tanhu*” idi. Nitekim Avrupalılar tarafından Avrupa Hun hükümdarı Atilla’nın ‘*Tanrı’nın kılıcı*’ veya ‘*Tanrı’nın kırbağı*’ şeklinde isimlendirilmesi de kut anlayışının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Öte yandan Türk tarihinin ilk yazılı kaynaklarından olan Orhun Kitabelerinde de, Göktürk Hakanı Bilge Kağan’ın “*Tanrı irade ettiği için, kutum olduğu için Kağan oldum*” sözleri de kut anlayışının ilk ifadesi olup bu anlayışın Türk kültüründeki varlığını ve yansımalarını ortaya koymaktadır. Yine aynı anlayışın İslami devirde de etkisini ve varlığını devam ettirdiğini

² İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 2001, s. 248.

³ Mehmet Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, İstanbul 2007, s. 45.

görmekteyiz. Nitekim mesela Karahanlı devri ana kaynaklarından ve bir siyasetname olan Yusuf Has Hacib'in meşhur eseri Kutadgu Bilig'te de; *"bu beyliği sen arzu edip kuvvet kullanarak ele geçirmedin. Onu sana Tanrı kendi fazlıyla ihsan etti"*, *"beyler hâkimiyetlerini Tanrı'dan alırlar"* sözleri bu tespiti doğrulamaktadır.⁴ Yine Büyük Selçuklu Devletinin ünlü veziri Nizamü'l Mülk ise; *"bil ki Yüce Allah her asırda ve çağda halk arasından birini seçer, onu padişahlara layık ve methe değer hünerlerle süsler. İnsanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar diye, dünya işlerini ona tevdi eder"* ifadesiyle Siyasetname adlı eserinin daha ilk faslında kut anlayışının Selçuklularda da devam ettiğini vurgulamaktadır.⁵ Aynı çerçevede Osmanlı sultanları için kullanılan *"Zillullahi fi'l-arz"*, (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) ifadesi, Osmanlı siyasetnamelerine kadar Kut anlayışının uzandığını göstermektedir.⁶

Genel olarak değinmeye çalıştığımız bu kut anlayışı, Ravendî'de de görülmektedir. Ona göre sultan, *"Allah'ın yeryüzündeki vekilidir ve dinin esaslarını yerine getirir. Allah onu diğerleri arasından seçip, ona ihsanda bulunmuş, hükümdarlığında onu kendisine ortak tutmuştur. Halkına iyi muamele etsin diye ona lütuflarda bulunmuş, hakkın zaferi için onu çağırmıştır."*⁷ Bu sözleriyle o, bir bakıma Nizamü'l-Mülk'ün ifadelerini tekrar etmektedir. Bununla birlikte Ravendî, önemli bir noktaya temas eder ve kişiye Allah tarafından verilen sultanlığın, kişinin hiçbir çabası ve gayreti olmadan da verilmeyeceğini anlatır. Ona göre, hükümdarlık elde etmek isteyen kişinin buna çaba göstermesi ve kuta layık iyi bir ahlak ve karaktere sahip olması gerekir. Bu düşüncesini *"ben adalet yapmaya niyet ettim ve yüzümü hakka çevirdim. Belki Allah benim için bir külah, taç dikip hazırlamıştır"*⁸ sözleriyle, kuta sahip olmak için gösterilmesi gereken gayrete ve atılması gereken adımlara vurgu yapmaktadır.

Kut anlayışı dendiğinde, genel olarak yöneticinin Tanrı tarafından seçildiği, sadece Tanrının tasarrufunun geçerli olduğu ve insan iradesini etkisiz bırakan mutlak bir hâkimiyetin etkili olduğu gibi bir algı oluşur. Oysa Türk hâkimiyet anlayışında,

⁴ Kafesoğlu, **a.g.e.** s. 249-250.

⁵ Nizamü'l-Mülk, **a.g.e.** s. 17.

⁶ Süleyman Özbek, **a.g.m.**, s.150-151.

⁷ **Râhatü's-Sudûr**, s. 123.

⁸ **Râhatü's-Sudûr**, s. 370.

Tanrı tarafından hükümdara verilen şey, görevlendirmenin kendisidir. Bu yüzden kut anlayışında Hakan hata yapmaz ve masumdur fikri yoktur. Hakan, ancak kendisinde olması gereken özellikleri taşıyabildikçe Tanrının yardımını görür, diğer türlü Tanrı, Hakani tahtan uzaklaştırır.⁹ Yukarıda da görüldüğü gibi Ravendî'deki anlayış da, insan iradesini devre dışı bırakan, gayreti ve çabayı görmeyen bir anlayış değildir. Bu yüzden o, şehzade ve meliklerin daha küçük yaşlardan itibaren bir atabey himayesinde eyaletlerde idareci olarak yetiştirilmeleri gerektiğini vurgular. Zira Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul'un (1177-1194) başarısızlığının altında tecrübesizliğinin ve belli aşamalardan geçmeden sultanlık makamına oturmasının önemli rolü olmuştur. Ona göre Sultan Tuğrul devlet yuvasında doğmuş ve ikbal ailesi içerisinde yetişmiş bir hükümdardı, ani olarak bir hükümdarlık gelmiş, çalışmadan elbise giymiş, beşik-ten çıkıp tahta oturmuştu. Edep mektebinde arama zahmeti çekmeden hükümdarlık atına binmiş, günlerini, vakitlerini, insanların kahırlarını, talih ile kederin tesirlerini beklemekle vakit geçirmemişti. Hiçbir sıkıntı görmeden, hazırlanmış sofranın, tertiplenmiş meclisin ve mal ile dolu hazinenin başına geçmişti.¹⁰ Onun bu geniş imkânları sultanlıkta başarılı olmasına yetmemişti. Zira Ravendî'ye göre, “*genç adam bilgili ve şöhretli olsa da tecrübe görmeden asla hüner sahibi olamaz.*”¹¹

Hükümdarlığın, bir nimet ve lütuf olarak Tanrı tarafından seçilen bir insana, yine Tanrı tarafından verildiğini ileri süren bu anlayış, İslami geleneğe, aslında Kuran-ı Kerimdeki bir ayette kaynağını bulur. Buna göre, “*kişiye bir iyilik, bir nimet isabet ettiğinde onu Allah'tan bilme ve fakat bir kötülük isabet ettiğinde ise onu da nefsinden bilme*” anlayışı vardır.¹² Bu anlayışa göre insan, elindeki güce ve imkâna kendi bilgisiyle ya da çabasıyla ulaşamaz, bunu ona ihsan eden Allah'tır, eğer insan bunun tersini iddia edecek olursa Allah'a karşı kibirlenmiş olur ki böylece nimeti asıl verenin Allah olduğunu inkârla yüz yüze gelir. Bu durumda kişi, Kuran'da anlatılan Firavun ve Karun gibi gurur ve kibirle Allah'a karşı isyan içinde olan insanlar durumuna düşer. Bu temel düşünceden dolayı hükümdarlık da, bütün halkın refahını sağlamak gibi ağır mesuliyetlerinin yanında, insanlar nazarında şan ve şöhretiyle de ca-

⁹ Mehmet Niyazi, **a.g.e.** s. 48.

¹⁰ **Râhatü's-Sudûr**, s. 306.

¹¹ **Râhatü's-Sudûr**, s. 316.

¹² Kuran-ı Kerim, Şûrâ 30.

zibe merkezi olan büyük bir nimet olarak telakki edilir. Bu bakış açısından hareketle, böyle önemli ve zirve bir makamda oturan insanın, bunu kendi kabiliyetleriyle elde ettiğini değil de Allah tarafından kendisine ihsan edildiğini söylemesi, inancının bir gereği haline gelmektedir. Bundan dolayı, eski Türklerdeki Kut anlayışının İslam'dan sonra inanç esaslarına ters düşmeyecek şekilde bir yoruma tabi tutulduğu düşünülebilir. Ravendî'nin kut anlayışının da, İslam'dan sonraki işte bu yorumlamaya uygun düştüğünü söyleyebiliriz.¹³

Ravendî'ye göre hükümdarlık telakkisinin ardından, tezimizin de önemli başlıklarından olan Ravendî'ye göre hükümdarların niteliklerine geçebiliriz.

2.1.2. Hükümdarın Nitelikleri

2.1.2.1. Hükümdarda Bulunması Gereken Kişisel Özellikler

Bilindiği üzere siyasetnamelerde, hükümdarda olması gereken özellikler, başlıklar halinde sıralanmaktadır. Ravendî, kitabında bu özellikleri, ayrı maddeler halinde değil de bazen anlattığı olayların içine yedirerek ve bazen de bir olay karşısında hükümdarın alması gereken tavrın nasıl olmasıyla alakalı bilgiler şeklinde vermektedir. Bunun yanında bazen bir şiirle, bazen hikmetli sözlerle ve bazen de yaşanmış olaylardan getirdiği örneklerle meseleyi vuzuha kavuşturmaya çalışır. Yine o, şeriat ve ibadetin icap ettirdiği bilgilerle dinin esaslarını, diğer padişahların hareket tarzlarını, geçmiş hükümdarların tarih ve hikâyelerini hükümdar olanların bilmesi gereken şeyler olarak sıralar. Ona göre hükümdarlar, tarihi ve hükümdar hikâyelerini öğrenip, her birinin hareket tarzını ve yolunu anlarılarsa, geçmişlerin ahlakındaki iyiliklerin özünü, bu dünyada iyi bir isim bırakma şansını, öteki dünyada da sevap ve affın sebebi olan şeyleri kendileri için seçmiş olurlar.¹⁴ Bunlardan anlıyoruz ki eğer hükümdarlar, hem bu dünyada hem de öteki dünyada iyiliğe ulaşmak ve muvaffakiyet istiyorlarsa, belli vasıflarla donanmış olmaları gerekmektedir. İşte bu anlamda, Râhatü's-Sudûr'dan çıkarmaya çalıştığımız ve hükümdar merkezli olmakla beraber

¹³ Mehmet Niyazi, **a.g.e.** s. 50.

¹⁴ **Râhatü's-Sudûr**, s. 64.

aslında bütün yöneticilerin taşınması gereken bu belli başlı özellikleri, maddeler halinde sıralayıp Ravendî'nin görüşleri merkezli açıklamaya gayret edeceğiz.

2.1.2.1.1. Adalet

Ravendî, bütün siyasetnamelerde de genişçe yer bulan, hükümdarın adaletli olması gerektiği hususu üzerinde önemle durur ve bunu oldukça fazla bilgi ve örneklerle destekler. Adalet, siyasetnamelerde genel olarak aynı tarzda ve belli bir sıraya göre ele alınır. Bu önemli konu işlenirken ilk olarak adaletin önemi üzerinde durulur ve yüceliği anlatılır, daha sonra, geçmişte yaşanan adalet tablolarından misaller getirilir ve son olarak bu anlatılanların neticesinde, adaletin devlete ve millete kazandırdığı nimetler sıralanır.

Ravendî de, öncesinde başka bazı mevzulara değinmekle birlikte, asıl söze adaletle başladığını söyler zira ona göre cihanın mamurluğu ve cihandakilerin asayışı adalet sayesinde. ¹⁵ Allah'ın da her şeyden önce adaleti emrettiğini “*Muhakkak ki Allah adaletle hareketi, ihsanı ve akrabalara yardımda bulunmayı emreder; fuhuş, zina, kötü şeyler ve haksızlığı yasak eder, Allah sizi haberdar ediyor, ola ki kabul edip dinleyesiniz*”¹⁶ ayetiyle anlatır. Aynı zamanda bu konuyu Hz. Peygamberin “*Bir saatlik adalet yetmiş yıllık ibadetten daha iyidir*” ve “*Halk zalim olsa da padişah adil olduğu müddetçe o millet helak olmaz*” hadisleriyle destekler. Zira ona göre, Allah, adaletli olanın, memleketini sağlamlaştırır zulüm yapanın ise mahvını çabuklaştırır. Eğer padişah adaletli olursa halk sükûnet içinde Allah'a ibadetle meşgul olur; her saatte, padişahın memleketinde yetmiş yıllık ibadet hâsıl olur. İbadetin yapılmasına imkân sağlayarak böyle hayırlı bir işe sebep olan şey, padişahın adaletli duruşu olduğundan, padişah da sevaba ortak olur. Eğer padişah zulüm yaparsa halk ibadetten geri kalır. Bu mağduriyetin neticesi olarak yüce Allah, lütfu sayesinde halka iki sevap verir: biri ibadete niyetleri olduğu halde padişahın zulmünden yapamadıkları şeyin sevabı, ikincisi mazlumluk sevabı. Bu zulmün uğursuzluğu, zalimin canına, evine, barkına ve çocuklarına erişir ve böylece memlekette bereket kalkar.¹⁷

¹⁵ **Râhatü's-Sudûr**, s. 68.

¹⁶ Kuran-ı Kerim, Nahl: 909.

¹⁷ **Râhatü's-Sudûr**, s. 69.

Malumdur ki adaletsizliğin olduğu bir yerde anarşi ve kargaşa eksik olmaz. Böyle bir ortamda en güçlü ordular bile asayiş sağlamazlar, sağlasalar bile bu geçici olmaktan kurtulamaz. Toplum böyle bir anarşi ve kargaşa ortamından kurtaracak olan ilaç ise adalettir. İşte bu hakikati ifade sadedinde Ravendî, adaletin en kuvvetli ordu olduğunu ve bunun neticesinde oluşan sükûn ve asayiş ortamının da en rahat hayat olduğunu anlatır.¹⁸

Ravendî'ye göre, “peygamberleri diğer varlıklardan ayıran en önemli iki özellik, bilgi ve ibadet, hükümdarları diğer insanlardan ayıran özellikler ise adalet ile siyasettir.”¹⁹ O bu sözüyle adaletin, hükümdarlar için en önemli mümeyyiz bir vasıf olduğunu ifade eder. Ravendî, bu önemli konuyu, farklı şahıslardan değişik olaylarla örneklendirmeye çalışır ve farklı hikâyelerle de meseleyi renklendirerek anlatır. Adaleti, adalet deyince doğal olarak her kesin aklına ilk olarak gelen Hz. Ömer'den yaptığı alıntılarla misallendirir. Olayları anlatmaya geçmeden önce şu hadisi nakleder: “Peygamberimiz, hutbe okurken ‘Ey Davut oğulları şükretmesini biliniz’²⁰ ayetini okudu ve şöyle dedi: Kendisine üç şey verilen, Davut’a verilen gibi verilmiştir. Cemaat ‘Ey Allah’ın Elçisi bu üç şey nedir’ dedi. O da şöyle cevap verdi: ‘Memnuniyet ve kızgınlık halinde adaletli olma, zenginlikte ve fakirlikte doğru yoldan ayrılmama, hem içten hem de açık olarak Allah’tan korkma.’. Bu hadisi aktardıktan sonra Ravendî, hadisi açıklama sadedinde Hz. Ömer’in şu olayını anlatır: “Emir el-Müminin Hz. Ömer birine şeriat cezalarından birini veriyor ve bunun için bir adamı kırbaça dövüyordu. Bu arada adam Ömer’e küfretti. Bunun üzerine Ömer kırbacı başkasına verip dedi ki: ‘Bunu tam olarak kırbaça!’”. Orada bulunanlar ‘Ey Emir el-Müminin niçin kırbacı ona veriyorsun?’ dediler. O da şöyle cevap verdi: ‘çünkü o bana küfretti ve beni kızdırdı. Bu kızgınlık yüzünden kırbacın daha şiddetli vurulmasından ve bundan dolayı kırbaçları Allah için vurmamış olmaktan korktum.’²¹

Ravendî, adaletin timsali Ömer’le yine adalet duygusunu şöyle tavsiz eder: “Ömer, Ebu Musa el-Eşari’ye Irak valiliğini vermişti. Kûfe’de biri ona kötü sözler

¹⁸ Râhatü’s-Sudûr, s. 68.

¹⁹ Râhatü’s-Sudûr, s. 64.

²⁰ Kuran-ı Kerim, 34/12.

²¹ Râhatü’s-Sudûr, s. 70.

söyledi. O da onun kırbaçlanmasını ve saçının kesilmesini emretti. O adam da saçları bir torbaya koyarak Ömer'in yanına gitti ve hadiseyi anlattı. Ömer şefaata ederek: "valinizdir, onu affet" dedi. Ama adam affetmem cevabını verince, Ömer, Ebu Musa'ya; "Bu adam sana gelince ona müsaade et senden kısas alsın ve senin ona yaptığını o da sana yapsın" diye mektup yazdı. Fakat bu adam Ebu Musa'nın yanına gelince, Ebu Musa ve dostları, ondan şefaata diledilerse de o kabul etmedi. Bunun üzerine Ebu Musa kendisine kısas yapması için, ona kırbaçla ustura getirdi. Bu esnada adam; "senin bana yaptığın gibi ben de sana aynı şeyi caminin kapısında yapacağım" dedi. Sonunda Ebu Musa Caminin kapısına geldi, elbisesini çıkardı, halk da onun etrafında toplandı. Adam ustura ile kırbacı eline aldıktan sonra Hz. Ömer'e; "Sana selam olsun Ey Emir el-Müminin Ömer b. El-Hattab! Ebu Musa'yı affedip sana bağışladım. Fakat halkın, yüce Allah'ın İslam dinini Ömer b. El-Hattab'ın adaletiyle yücelttiğini bilmelerini istedim." dedi.²² Kitabında bu nevi örnekler vermek suretiyle adaleti daha anlaşılır kılmaya çalışan Ravendî, kanaatimizce böylece farklı veçhelerine de değinmek istediği adalet duygusunun zihinlerde daha iyi yer etmesini sağlamış olmaktadır.

Adalet anlayışı siyasetnamelerde genel olarak "adalet dairesi" kavramıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Bu izafi "daire", devlet ve onu oluşturan bütün unsurların, müteselsil olarak etkileşiminin bir neticesinde oluşmaktadır. Buna göre hükümdar adil olursa halk huzurlu olacaktır. Halk huzurlu olursa köylü tarlasında, esnaf dükkânında halk diğer işlerinde neşe içerisinde çalışacak buna bağlı olarak verim artacaktır. Verimin artmasıyla devletin hakkı olan vergiler tam olarak ödenecektir. Vergilerin toplanmasıyla hazine dolacak, devlet bu dolu hazine ile devrin en son teknolojisine uygun bir ordu tanzim edecektir. Güçlü ve son teknolojiyle donanmış ordu ise adil hükümdarın önünde ülkeler açacak ona fetihler nasip edecektir.²³ Ravendî'ye göre de, "Çoban iyi olursa sürü de iyi olacaktır, dolayısıyla bu iyi hal, ancak iyi insanlara iyi muamele etmekle devam edebilir."²⁴ Böylece hükümdarın iyiliğinin halkın iyiliğini doğurduğu, halkın iyiliğinin de hükümdarın iyiliğini doğurduğu bir daire oluşur.

²² Râhatü's-Sudûr, s. 72.

²³ Süleyman Özbek, a.g.m. s. 153.

²⁴ Râhatü's-Sudûr, s. 72.

Yusuf Has Hacib de, ben işleri adalet üzere hallederim, bey ya da kul diye ayırmam, der. O, zalimler karşısında çatık kaşlı ve asık suratlı olurum. İster oğlum, akrabam, ister yolcu, geçici, misafir olsun benim için hepsi birdir, diyerek insanlara karşı yaklaşımındaki eşitliği ifade eder. Zaten devletin temeli adalet üzerine kurulmuştur ve devletin esası adalet yoludur. Bey adil olur böyle kanun koyarsa bütün dileklerine kavuşur. Fert hukukunu korumayan ve toplum için elverişli olmayan bir kanun devleti sarsmak için kâfidir.²⁵ Yusuf Has Hacib bu ifadeleriyle, adalet dairesinin, devletten halka ve halktan da devlete olan etkileşimini özlü bir şekilde anlatmış olur.

Ravendî'nin ifadelerinde de yukarıda bir cümleyle temas ettiğimiz gibi “*adalet dairesi*” daha geniş olarak kendini göstermektedir. Ona göre, “*adam olmadan hükümdarlık olmaz, imaret olmadan servet olmaz, adalet ve siyaset olmadan da imaret olmaz. Cihangirliğin vasıtası servet, servetin iksiri ise adaletli siyasettir. Çünkü varidatın artması, artışın devamı, sürülmemiş arazinin sürülmesi, has memurların maiyetlerini temin edecek vasıtaların hazırlanması, halktan sanat sahiplerinin kazançlarının düzeltilmesi ve ülkelerin her tarafının imarı ancak adaletle olur. Yolların muhafazası, memleket zapt etmek, taarruz edenleri cezalandırmak, müfsitleri kahretmek gibi her tarafın emniyet ve asayiş de siyasetle olur.*”²⁶ Bu durum iki tarafında kazanmasını sağlayan bir ortam sunar. Halkının durumunu gözeterik sıkıntılarına çare olan, kederlerini gideren hükümdar, halkından da fayda görür, eğer halk kötü durumda olursa bunun zararı, yine gelir hükümdara dokunur.²⁷

Adaletli davranmakla, adalet dairesinin oluşması gibi adaletsiz olmakla da “*kötülük dairesi*” oluşmaktadır. Hükümdar adaletten saparsa her şey tersine döner ve siyaseti çamura saplanır. Adalet nasıl malı, parayı ve gücü çekiyorsa, zulüm ve cefa da bu nimetleri bir bir elden çıkarır, artmalarını önler.²⁸ Zaten adalet kelimesinin sonundaki “t” harfini kaldırırsanız, adale, yani kas anlamı ortaya çıkar. Yani adalet ortadan kalkarsa kaba güç ve zulüm derhal kendini gösterir.²⁹ Nitekim Kaşgarlı

²⁵ İbrahim Kafesoğlu, **Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri**, s. 19-20.

²⁶ **Râhatü's-Sudûr**, s. 182.

²⁷ Zencanî, **a.g.e.** s. 101.

²⁸ Seâlibî, **a.g.e.** s. 95-96.

²⁹ Süleyman Özbek, **a.g.m.** s. 153.

Mahmut'un meşhur eseri Divan-ı Lügati't-Türk de kaydettiği “zor kapıdan girerse töre bacadan çıkar”³⁰ atasözü bunu gayet iyi açıklamaktadır. Ravendî'ye göre de kötülük yapan başına bela toplar.³¹ Hükümdarın adaletsiz oluşu ve niyetinin kötü olması her şeye tesir eden önemli bir etkidir. Öyle ki padişahın iyi niyeti insan, hayvan, ekin, meyve, su ve başka şeylere tesir eder.³² O, bu görüşüne Hz. Peygamberden “*Sultan zulüm yaparsa o sene kıtlık olur*” hadisini delil getirir. Ona göre, insanlar üzerinde reislik mertebesi ile siyaset meziyetini kazanmış olan, mertebesini iyi reislik yaparak muhafaza etmeli; nimetlerin devam etmesi ve dünya ile ahirette saadet bulması için meziyetini iyi hareketle devam ettirmelidir.³³ Hakkı zayıflatıp bir tarafa atanı yine haksızlık mahveder ve öldürür.³⁴ Dolayısıyla kişinin hem malik olduğu şeylerin selameti ve hem de kendisinin sıhhati açısından adalet ve hakkaniyetli düşünce mecburi istikamet olmaktadır. Yalanın olduğu bir yerde adaletin ve hakkın olması mümkün olmadığı için Ravendî'de, bir yerde adaletin olabilmesi ancak doğru sözlülükle mümkün olabileceğini anlatır.³⁵

O, bütün bu anlattıklarını Hz. Peygamberden, yöneticileri de sarsıcı iki hadis-
le temellendirir. Bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurur: “*Kıyamet gününde insanlar arasında azabı en şiddetli olacak olan, adalet göstermeyip de zulüm yapan imam, hükümdardır*”. Diğerinde ise “*Bir yere vali tayin edipte onun halkına zulüm yaptığını duyan, onu azletmeye muktedir olduğu halde azletmezse Allah'a ve Elçisine ihanet etmiş olur*”. Bunları ifade eden Ravendî, bütün bu anlatılanlara rağmen zulüm yapmakta devam eden ve zulüm kapısını açan kişi ne kadar bedbaht, cehennemlik bir zalimdir, der. Zira ona göre kâfirler bile İslam'dan evvelki devirlerde adaletli olmuşlar, sonunun vahametini gördüklerinden zulmü tercih etmemişlerdir.³⁶

Ravendî, adaletiyle meşhur Feridun'u anlatan “Muhakkak ki Feridun melek değildi, misk ile de yoğrulmamıştı” beytiyle adaletin ulaşılamaz bir hedef ve hayata

³⁰ Kafesoğlu, a.g.e. s. 21-22.

³¹ **Râhatü's-Sudûr**, s. 75.

³² **Râhatü's-Sudûr**, s. 77.

³³ **Râhatü's-Sudûr**, s. 78.

³⁴ **Râhatü's-Sudûr**, s. 79.

³⁵ **Râhatü's-Sudûr**, s. 359.

³⁶ **Râhatü's-Sudûr**, s. 79.

geçirilemez bir hal olmadığını anlatmaya çalışır.³⁷ Zira insanların içinde bir duygu vardır ki bir meselede başarısız olan insan, genelde bu duyguyla hareket etme meyli taşır ki bu his, başkalarının başardığı ama kişinin genellikle tembelliğinden dolayı başarısız olduğu durumlarda ortaya çıkar. Bu duygu, kişinin, başarılı olanları yücelterek kendisinin o insanlar gibi büyük biri olmadığını ifade etmesidir ki, böylece kişi aslında üstesinden gelebileceği bir meseleyi yükseltilere çıkartır ve daha sonra biz oralara ulaşamayız, ne haddimize diyerek kendinin haklılığını ispata çalışır. Ravendî’de bu olabilirliği ifade sadedinde verdiği bol misallerle adaletin ütopya değil yaşanılabilir bir olgu olduğunu anlatmaya çalışır.

O, adaleti eserindeki bazı şiirlerinde özlü ifadelerle şöyle dillendirir:

Adaletsiz şahtan kaçmak lazımdır, çünkü dünyada kıyamet ondan kopar.

Cihanı adaletle mamur tutarsan, tahtın mamur, bahtın seninle şad olur.

O zaman padişahlık tacı ve taht sana kalır; bahtiyar, şad ve aydın gönlü olursun.³⁸

Fakirlerin gönlünü kebab edip yiyen zalim, dikkatle bakarsan, görürsün ki kendi böğründen yemektedir.

Dünya bala benzer, fazla yiyenin kanı artar, hareketi çoğalır, neşteri yer.³⁹

Zulüm yapan hükümdar kendi vücudunu, en sonunda mezar ile nefrete gömer.

Gönlünün işi doğruluk ise, şöyle bil ki cihanı sen süslersin.⁴⁰

Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Ravendî’nin burada üzerinde durduğu adalet anlayışı ve adalet sisteminde, hükümdarın adaletli olması, kendi gücünü ve otoritesini korumaya dönük bir adalet anlamına mı geliyor, yoksa gerçekten halkın mutluluğunu sağlama ve sosyal devlet anlayışının gereği olan bir adalet anlamına mı

³⁷ Râhatü’s-Sudûr, s. 68.

³⁸ Râhatü’s-Sudûr, s. 69.

³⁹ Râhatü’s-Sudûr, s. 73.

⁴⁰ Râhatü’s-Sudûr, s. 64.

geliyor? Bu iki maksada üçüncü bir tane daha ekleyebiliriz ki, buna da ‘yüce idealler adına adalet’ diyebiliriz. Bu soruya cevap olarak, Ravendî’nin anlattığı adalet sisteminin üçüncü şarta daha uygun görüldüğünü söyleyebiliriz. Zira Ravendî, inançlı bir Müslüman olarak ahiret kaygısı taşıdığından, ele aldığı konuları ahirete müteveccih düşündüğü görülmektedir. Onun nasrlara dayalı anlatımı ve ahirette sevap ve ceza vurgusu da bu hakikati göstermektedir. Bununla beraber Ravendî’nin ideal anlamda böyle düşündüğü söylenebilirse de anlattıkları içersinde bazen diğer şıkların öne geçtiği hissedilmektedir. Çünkü insan, bazı durumlarda ideal olana giderken vasıtaları amaç haline dönüştürebilmektedir. Aslında böyle meselelerde kesin yargılarda bulunmak da zordur zira insanın niyetini ilgilendiren bu gibi hallerde, zihinler gelgitlere maruz kalabilir. Bu da bazen insanın vesileleri gaye haline getirip öyle düşünmesinden kaynaklanmaktadır.

Burada ifade edilen soru, Ravendî’nin hükümdarda olması gerektiğini söylediği bütün tavırlar hakkında akla gelebilir ki hükümdarın cömertliği, alimlere karşı hürmet vb. konular bunlardandır. Bununla beraber yukarıda aklımıza gelen soruya cevap olarak, Ravendî’deki adaletin, yukarıda da ifade edildiği gibi yüce idealler adına adalet olduğunu söyleyebilir ve bunun, büyük oranda Ravendî’nin fikri alt yapısını oluşturduğunu ifade edebiliriz.

2.1.2.1.2. Cömertlik

Siyasetnamelerde de bahsedildiği gibi, hükümdarlarda olması gereken önemli özelliklerden birisi de cömertliktir. Elinde önemli bir güç bulunduran ya da herhangi bir nimete mazhar olan kişilere karşı genellikle diğer insanlar tarafından gıptayla bakılır. Gıptayla bakan insanlar, karşı taraftan bir iyi niyet belirtisi göremezlerse bu duygu zamanla yerini kötü nazar ve haset düşüncesine bırakabilir. İnsanların bu kötü nazarlarından kurtulmanın yolu, kişinin kendisine verilen imkânın sadece şahsı için verilmediği bilinciyle diğer insanların da bu nimetten faydalanmalarını sağlamaktır. Bu da ancak cömertlikle mümkün olur. Böylece, hem insanların kötü nazarları bertaraf edilir hem de toplumsal sınıflar arasında köprüler kurulmuş olur. Halkla köprüler kurma noktasında bir hususa dikkat edilmelidir ki oda, hükümdarın bulunduğu makamın, vakarla temsil edilmesi gereken ve manevi ağırlığı olan bir makam olması meselesidir. Zira ciddiyetsizliğe fırsat vermemek için hükümdar, halkıyla köprüler

kurarken bulunduğu makamın ağırlığını koruyabilmelidir. Evet, hükümdar cömert olmalı ve malını infak edebilmelidir, bu ona teşekkür kazandırır ama mevkiini verecek seviyede bir hafifliliğe girerse bu da saltanatın gözden düşmesine ve sonunda helakine sebebiyet verir.⁴¹ Hükümdar eğer cimri olur ve halkının kazancında gözü olursa başına geleceklere Ravendî şöyle anlatır: “*bil ki sen onların bir zerresine tamah edersen onlar senin bir torba dolusu parana tamah ederler; onların rızıklarından bir dinar kesersen, onlar senin malından bir kantar keserler; sonra da hakkında kötü sözler söylerken yaptığın iyilik ve yardımları inkâr ederler.*”⁴² Ravendî, “*sana büyüklük mü lazım?*” diye sorar ve cevabını da kendi verir: “*Gönlünü cömertliğine ayarla, kesenin ağzını pırasa yaprağı ile gevşek bağla*”⁴³ der.

İslam kültürünün vazgeçilmez özelliklerinden olan bu yüce haslet, Türk kültüründe de uygulanmış ve gelmiştir. Hakanlar tebaasını memnun etmek için sık sık ziyafetler verir ve hatta bu ziyafetlerde yeri gelince sofradaki kıymetli yemek takımları davetliler tarafından yağma edilirdi. Buna da Türk kültüründe han-ı yağma adı verilirdi.⁴⁴

Orhun kitabelerinde Bilge Kağan’ın “*aç milleti doyurdum, çıplak milleti giydirdim. Fakir milleti zengin, az milleti çok kıldım*” sözleri ile Yusuf has Hacib’in “*Beyler mal dağıtmalı ve çok asker tutmalıdır; böyle olursa ne zaman isterlerse düşman memleketini ele geçirirler. Hazine neye yarar, dünya beyleri cömert olurlarsa onlar her iki dünyada başköşeye otururlar.*”⁴⁵ ifadeleri, hükümdarın cömert olması gerektiğini vurgulayan önemli ayrıntılardır. Zaten insanlar arasında asıl cömert olması gerekenler hükümdarlardır. Zira harcamaya güçleri yeter, büyük işlerle uğraşırlar, para ve kudret onlardadır bu yüzden cimrilik, mülke hükmedende kesinlikle olmamalıdır.⁴⁶

Yukarıda da geçtiği gibi, iyilik yapan kişiyi, o iyiliğe sevk eden farklı sebepler ve beklentiler olabilir. Cömertlik hususunda Nizamü’l-Mülk’ün de ortaya koydu-

⁴¹ **Râhatü’s-Sudûr**, s. 137.

⁴² **Râhatü’s-Sudûr**, s. 129.

⁴³ **Râhatü’s-Sudûr**, s. 273.

⁴⁴ Kafesoğlu, **a.g.e.** s. 256.

⁴⁵ Süleyman Özbek, **a.g.m.** s. 155.

⁴⁶ Seâlibî, **a.g.e.** s. 102.

ğu yaklaşım bu beklentilere iyi bir örnek teşkil edebilir. Nitekim o; “*devlet ricaline maaş, ikta ve hediyeler dağıtılmasını teşvik ederken bir adım daha ileri giderek kadim hükümdarların yaptığı gibi hükümdarın en az yılda iki defa olmak üzere devlet ricalini ve askerlerini huzuruna çağırarak kendilerine dağıtılacak para ve sair hediyeleri bizzat kendi eliyle vermesini tavsiye etmekte ve bu durumun onların kalplerinde muhabbet ve sadakatin oluşmasını sağlar*” demektedir.⁴⁷

Ravendî’de de aynı anlayış ve yaklaşımın olduğu görülmektedir. Mamafih ona göre, bu cihana sahip olan hükümdar, insanlar için sofralar kurar, çünkü malın iyisi hür bir insanı, kendine verildiğinde kul haline getirendir. Unutulmamalıdır ki insanlar ihsanların kullarıdır. Hükümdar dağıttığı hediyelerle tebaasını daha rahat kontrol altına alır. Tarihi kaynaklarda eğer hükümdar bu geleneği aksatırsa tebaanın zaman zaman isyana giriştiğine dair yeterli bilgiler mevcuttur.⁴⁸ Yine hükümdar hem tebaasına hem de devlet ricaline karşı tamahkâr davranmamalı ve çalışmalarının karşılığını vermelidir. Böylece hükümdar onların sevgilerini muhafaza eder ve dostluklarını devam ettirir.

Ravendî’ye göre emeller, mala ehemmiyet vermeyen insanlara doğru gelir ve bir hükümdarın en büyük emeli de tebaasını bir arada tutabilmektir.⁴⁹ Cömert olan hükümdarı düşmanları da sever, fakat tamahkâr olursa bu kötü ahlak, çocuklarını bile kendine düşman eder.⁵⁰ Böyle bir durumda değil tebaası, evlatları bile yanından kaçar. Burada cömertliğin önemli bir fonksiyon taşıdığı görülmektedir ki Ravendî’de bu fonksiyondan yararlanılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu öneme binaen Yusuf Has Hacib’in “*ey kahraman vur, al ve aldıklarını yine yiğitlerine ver. Cömert ol, mal bağışla, yedir ve içir; eğer malın eksilirse tekrar vur, al ve eksileni tamamla*”⁵¹ sözleri de ne olursa olsun cömertlikten vazgeçilmemesine işaret etmektedir.

Cömert olabilmek kanaatkâr olmaktan geçer ve Ravendî’ye göre kişinin kendine yetecek kadarla kanaat etmesi namusun muhafazasına sebep olduğu gibi aşırı

⁴⁷ Süleyman Özbek, **a.g.m.** s. 155.

⁴⁸ **Râhatü’s-Sudûr**, s. 107-206.

⁴⁹ **Râhatü’s-Sudûr**, s. 137.

⁵⁰ **Râhatü’s-Sudûr**, s. 234.

⁵¹ Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, s. 89.

tamah saltanatın ve devletin mahvına sebep olur.⁵² Çünkü iyi ad bırakmak herkesin istediği bir şey olup taht ve taca sahip olmak ne kadar iyiye yetimlerin malı ile dul-ların gümüşüne göz diken hükümdar da o kadar kötü ve hamiyetsiz bir hükümdar-dır.⁵³ Böyle bir davranış içine giren hükümdar bir bakıma kendi eliyle kendi sonunu hazırlamaktadır. Ravendî de bu yanlışın getireceği tehlikeleri şu sözlerle açıklar: “akıllı insanların yanında, haksız yere Müslümanların malını alan memurla, yol ke-sen hırsız birdir. Her ikisinin kanı mubahtır. Adalet sahibi hiçbir padişah buna asla razı olmaz ve bu kapıyı açmaz.”⁵⁴ Zira akıllı ve bilge kişiler bilirler ki, halkından para çalan hükümdar, duvarın temelini kazıp da, damını sıvayan adam gibi⁵⁵ bindiği dalı kesmektedir. Bu konuyu izah sadedinde Ravendî, “cömertlik ile utanmayı bilme-yenin ölmesi, yaşamasından daha iyidir”,⁵⁶ diyerek adeta cömert olmamanın aslında utanılacak bir iş olan hırsızlıktan farksız olmadığını ima ederek konuya farklı bir pencere açmaktadır.

Aynı zamanda cömertlik, sadece insanlara ikramda bulunmak, onlara para dağıtmak değildir. Hükümdar, hem halkın rahat yaşaması hem de memleketin imarı için hayırlı faaliyetler içinde olmalıdır. Padişahın halkına en büyük ihsanı, onlar için kanallar açması, köprüler yapması, surlar inşa etmesi, ana yollar üzerine ribatlar inşa etmesi, medreseler yapmasıdır.⁵⁷ Ravendî de, “eserlerimiz bizim ne olduklarımızı gösterir, bizden sonra bizi tanımak isteyenler eserlerimize baksın”⁵⁸ der. Bunun için ülkeler imar etmek, sultanın faziletini gösteren en önemli emaredir.⁵⁹ Ona göre, hü-kümdarların topladıkları hazine, define ve parlak cevherler gider, arkalarında sadece helal olarak yaptıkları hayırlar kalır. Zira ona göre, hazineyi mirasçı götürür, kadın yeni bir kocaya varır, ata başkası gem vurur, hepsi yağma edilir. Eğer hükümdar

⁵² *Râhatü's-Sudûr*, s. 58-123.

⁵³ *Râhatü's-Sudûr*, s. 59-60-351.

⁵⁴ *Râhatü's-Sudûr*, s. 32.

⁵⁵ *Râhatü's-Sudûr*, s. 32.

⁵⁶ *Râhatü's-Sudûr*, s. 235.

⁵⁷ Nizamü'l-Mülk, **a.g.e.** s. 9.

⁵⁸ *Râhatü's-Sudûr*, s. 54.

⁵⁹ *Râhatü's-Sudûr*, s. 116.

medrese, han, vakıf yaparda bunu riyakârlık için değil de Allah rızası için yaparsa hem adı baki kalır hem de ahirette sevap kazanır.⁶⁰

Ravendî, şiirle süslediği kitabında cömertliği manzum olarak ise şöyle anlatır:

Şöyle bil ki, bu ariyet konakta, dünyada hazine kuran kimse, boş yere zahmet ve meşakkat çeker.

Çalışın, aynı zamanda ihsanlarda bulunun; ertesi güne yiyecekten bir şey bırakmayın!

Soğuk bir suya, şerbete deymeyen cihan için gönlünü neden derde sokuyorsun?

Ey iyi düşünce sahibi, elinde servetin varsa, sarf et ve gönlünü yarınki işe bağlama!⁶¹

2.1.2.1.3. İstişare

İstişare, saltanatın selameti adına muhtelif akılların kendisine hizmet etmesi gereken bir sultan için, ayrılmaz ve vazgeçilmez bir vasıftır, zira siyasetin sacayağının ve mülkün dayanağının, akıl danışmak olduğu herkesin bildiği bir gerçektir.⁶² Bu yüzden hükümdar, sıhhatini korumak, hastalıktan uzak olmak için nasıl en kaliteli doktorlara başvuruyorsa, devletini ve mülkünü korumak için de güvenilir insanlara danışmak zorundadır.⁶³ Konunun bu öneminden dolayı, siyasetnamelerin bu konu üzerinde detaylı bir şekilde durdukları görülür.

Tecrübelerden istifade, aceleci olmama ve ihtiyatlı hareket etme, üç ayrı önemli haslet olmakla beraber istişare başlığı altında toplanabilecek birbirine bağlı ve birbirini tamamlayan özelliklerdir.⁶⁴ Bu üç haslet aynı zamanda istişare mekanizmasının da ruhunu oluşturuyor denebilir.

Nizamü'l-Mülk, her durumda on kişinin gücü, bir kişininkinden daha kuvvetlidir, der. Ona göre, padişahın karşısına bir iş çıkınca âlimlerin, dostların fikirlerine

⁶⁰ **Râhatü's-Sudûr**, s. 60.

⁶¹ **Râhatü's-Sudûr**, s. 124.

⁶² Seâlibî, **a.g.e.** s. 97-98.

⁶³ Seâlibî, **a.g.e.** s. 99.

⁶⁴ Süleyman Özbek, **a.g.m.** s. 157.

başvurmalı ve onların arasından en doğrusunu tercih etmelidir. Zaten işlerde fikir danışmamak zayıf fikirliliğin göstergesidir ve böyle biri aynı zamanda kendini beğenmiş biridir.⁶⁵ Bununla o, yukarıda bahsettiğimiz istişarenin bir parçasını oluşturan tecrübelerden istifade kısmının önemi üzerinde durmuş olur.

Ravendî de, “*her işte evvela düşünmenin ve bununla beraber akıllı, dost bir insanın fikrini almanın iyi olduğunu*”⁶⁶ ifade eder. Ona göre, “*tecrübelerden istifade edenin sonu iyi olur ve kendini beğenmişlik göstermediği için de başkaları tarafından methedilir.*”⁶⁷ Zira akıllı insan, fikrine, bilgili insanların fikrini katar, aklını da hâkimlerin akıllarıyla birleştirir.⁶⁸ Meşveretin önemini vurgulayan Ravendî, devamla şunları söyler: “*işlerin güçleşip halkın hakkındaki fikri değişti mi, akıllı insanların düşüncelerine başvur, nasihat verenlerin gösterdiği yola sığın; yol sormaktan çekinme, yardım istemeyi beğenmezlik etme! Çünkü sorup selamete çıkman, kendi başına hareket edip pişman olmandan daha iyidir.*”⁶⁹ Çünkü böyle yapmayıp başkalarının tecrübelerinden ders almayan insan can evinden vurulmuş olur.⁷⁰

Ravendî’ye göre, meşveretin vakti gecedir, çünkü gece insanın düşüncesi daha topludur, hatırlanması kolaydır. Ayrıca “*Müsteşar mümtaz gerek*” dendiği gibi Ravendî de, istişare edilecek kişilerle alakalı, onların çok önemli olduğunu belirtir ve hükümdarın, işlerinde akliselim sahibi ve sevgisine güvendiği kişilere fikir danışması gerektiğini söyler. Zira ona göre; “*sevgisi halis olmayan kimse iyilik istemez, akli sağlam olmayan dostun da düşüncesi isabetli olmaz.*”⁷¹

Ona göre, “*herhangi bir hükümdar tedbir ve düşüncesinde yalnız başına hareket ederse, kendine karşı gelen asilerin ve düşmanlarının kılıçlarına teslim olur.*”⁷² Hükümdar böyle değil de kararlaştırdığı işlerde bilenlerle istişare eder, başına gelen sıkıntılarda akıllı insanlara yol danışırsa düşmanların tuzaklarından korunur ve karşı-

⁶⁵ Nizamü’l-Mülk, a.g.e. s. 112-113.

⁶⁶ Râhatü’s-Sudûr, s. 92.

⁶⁷ Râhatü’s-Sudûr, s. 166.

⁶⁸ Râhatü’s-Sudûr, s. 266.

⁶⁹ Râhatü’s-Sudûr, s. 169.

⁷⁰ Râhatü’s-Sudûr, s. 274.

⁷¹ Râhatü’s-Sudûr, s. 245.

⁷² Râhatü’s-Sudûr, s. 139.

laştığı tıkanıklıkların önü açılır. Bunlarla beraber halkın durumu iyileşir, kalbi istişarenin verdiği huzurla nurlanır ve güçlükler artık hükümdara kolay gelmeye başlar.⁷³

Devlet işlerinde, istişarenin önemli bir sacayağı olan aceleci olmama hususu da önemli bir prensiptir. Çünkü acelecilik, devletin ve milletin bekasını ilgilendiren bu gibi önemli konularda insanı yanlış kararlar almaya götürebilir. İşte böyle bir durumda istişare mekanizmasının işlettilmesi kişiyi aceleciliğin oluşturacağı hatalardan korur. Bu yüzden hükümdar da işlerinde aceleci olmamalıdır. Bir mesele hakkında bir şey duyduğu ya da bir şeyden şüphelendiğinde, hakikatini anlayıncaya, yalanı doğrudan ayırıncaya kadar yavaş hareket etmelidir.⁷⁴ Zira kudret sahibi bir hükümdar önemli kararlara varırken sabır ve dikkatle hareket etmeye mecburdur. Çünkü hükümdar bir karara vardı mı onu kararından çeviren olmaz. Zira hükümdarın etrafında dalkavuklar olur ve onlar hükümdara yaklaşmak için onun hatasını bile desteklerler.⁷⁵ Ravendî de, “*aceleci ve hafif insan, servi boylu pehlivanda olsa yükselmez*”⁷⁶ der, zira acele edenin ayağı kayar.⁷⁷ Kişi böyle davranmayıp, işlerinde sabır gösterip teenni ile hareket eder ise muradına erer.⁷⁸ Acelecilik, vücudun kedere, zahmete ve sıkıntıya düşmesine sebep olan şeytan işi bir amel olduğu da bilinen bir gerçektir.

Ona göre, *vasıta ve sebepler tekâmül edip kıvamına gelmeden yüksek mertebelere göz dikilmemeli. Çünkü meyveler kemale erdikleri vakit tatlı oldukları halde, olmadan önce ekşidirler. Demir tavında dövülmeli zira vakitsiz iş gevşek olur.*⁷⁹ Hükümdar da olaylara soğukkanlı yaklaşabilmelidir, zira soğukkanlılık ağacını diken selamet meyvesini toplar çünkü yavaşlık rızkın anahtarıdır.⁸⁰

Meşveretin hakkını verip istişare mekanizmasını güzel işleten bir hükümdarın vazifesi bununla bitmez. Bütün bunların yanında uyanıklık, tedbir ve teyakkuz hükümdarın özellikleri olması yanında devletin selameti açısından önemli hasletlerdir.

⁷³ **Râhatü's-Sudûr**, s. 156.

⁷⁴ Nizamü'l-Mülk, **a.g.e.** s. 163.

⁷⁵ Seâlibî, **a.g.e.** s. 214.

⁷⁶ **Râhatü's-Sudûr**, s. 254.

⁷⁷ **Râhatü's-Sudûr**, s. 139.

⁷⁸ **Râhatü's-Sudûr**, s. 223.

⁷⁹ **Râhatü's-Sudûr**, s. 166.

⁸⁰ **Râhatü's-Sudûr**, s. 140.

Seâlibî, tedbiri en dar daireden yani hükümdarın can güvenliğinden alıp devletin hazinesinin güvenliğine kadar götürür ve hükümdarın etrafını güvenilir muhafızlarla donatması gerektiğini önemle anlatır.⁸¹ Yusuf Has Hacib, gafil hükümdarlar ülkelerine hâkim olamazlar derken, güç ve kudret kadar uyanık ve tedbirli olmayı da hükümdarlığın gerekli şartlarından sayar.⁸² Ravendî'ye göre de “*gaflletin azlığı ikbalin delillerindedir.*”⁸³ O, düşüncesi zayıf olanın düşmanı kuvvetli olur, tedbiri kötü olanı talih mahveder,⁸⁴ der ve uzun zaman gaflette kalan hükümdarın devletinin yıkılmasının kaçınılmazlığını anlatır.⁸⁵ Maverdi de, bu anlatılanlara uygun olarak, bilinmeyen arızaların ortaya çıkarılması için temkinli olmanın ve vakarlı bir duruş sergilemenin gerekli olduğunu söyler.⁸⁶

Nizamü'l-Mülk de, tedbirli davranmanın önemini daha konunun girişinde dile getirerek şöyle der: “*her tarafa tüccarlar, seyyahlar, sûfiler, dervişler ve ayak satıcıları kılığında casuslar gitmeli ve hadiselerin hiçbir şekilde gizli kalmaması, eğer bir şey vuku bulursa veya zuhur ederse, zamanında çaresine bakılması için duydukları her şeyi haber vermelidirler. Bu mesele, ihmal edilmemesi gereken önemli bir iş-tir.*”⁸⁷

Tedbir herhangi bir tehlikeyi önceden sezip ona göre önlem alabilmektir. Tedbir, gelen tehlikeyi bertaraf edebiliyorsa değerlidir. Ravendî'ye göre de “*iyi bir hükümdar, kuvveti artmadan, iktidarı çoğalmadan, şevketi ziyadeleşmeden, itaatsizliği hududu aşmadan düşmanı araştıran, soruşturan ve illeti ağırlaşıp ilaç tesirini kaybetmeden onun çaresine bakandır.*”⁸⁸ Tedbir hususu, insanın kendi başına altından kalkabileceği bir husus değildir. Bunun için her hangi bir işte, başkalarından istifade etme gerekliliği doğduğunda orada istişare mekanizması için bir ortam oluşmuş demektir ki yukarıda anlatılanlar da istişarede başarıyı elde etme adına söylenmiş bir metodun prensipleridir diyebiliriz.

⁸¹ Seâlibî, **a.g.e.** s. 208.

⁸² Reşat Genç, **a.g.e.** s. 110.

⁸³ **Râhatü's-Sudûr**, s. 85.

⁸⁴ **Râhatü's-Sudûr**, s. 274.

⁸⁵ **Râhatü's-Sudûr**, s. 256.

⁸⁶ Maverdî, **a.g.e.** s. 234.

⁸⁷ Nizamü'l-Mülk, **a.g.e.** s. 92-105.

⁸⁸ **Râhatü's-Sudûr**, s. 370.

Başka akıllardan istifade, acelecilik göstermeme ve tedbirli hareket etme çerçevesinde anlatmaya çalıştığımız istişare, küçük gördüğümüz meselelerde bile önemli olup bizi başarıya ulaştırırken, neticeleri itibariyle önemli sonuçlar doğuran devlete dair meselelerde ise ne kadar önem kazandığı ortadır. Ravendî'nin de bu meseleye büyük ölçüde önem verdiği yukarıda anlatılanlardan anlaşılmaktadır.

2.1.2.1.4. İşin Ehline Verilmesi

Siyasetnamelerde devlet yönetimine dair anlatılan meseleler her ne kadar hükümdar merkezli anlatılsa da, devlet yönetimi sadece hükümdarla yürütülen bir sistem değildir. Bu yüzden siyasetnamelerde, görülecek işlerin ehil insanlara verilmesi meselesi de önemli bir başlık teşkil etmektedir. Bilindiği üzere her sistem, işleyişini insanlar eliyle sağlar ve sağlıklı işleyişini de kaliteli insan unsuruna borçludur. Bunun için kâğıt üzerinde her şeyin yerli yerinde görüldüğü sistemler, insan unsurunun bozukluğundan ya da yetersizliğinden dolayı düzenli bir işleyiş sergileyemedikleri görülür.

Ravendî de, “*el nasıl parmaklarla el olursa, hükümdarlarda seçip yetiştirdikleri sayesinde hükümdar olurlar*” der ve yine ona göre, “*hükümdarın veziri gözü, müstevfisi kulağı, katibi dili, hacibi huyu, elçisi aklı, nedimi ise eşi gibidir.*”⁸⁹ O başka bir yerde bu vazifeleri yapanları şu şekilde niteler: “*vezir; hükümdarlığın iyi halde kalmasını sağlar, nedim hükümdarın aklını gösterir, kâtip; fazilet ve bilgisini ispat eder, hacib ise hükümdarın siyasetinin delilidir.*”⁹⁰ İşte hükümdar, mesuliyeti yüksek olan bu görevlileri seçerken dikkat etmeli ve vazifeleri ehil insanlara tevdi etmelidir. Zira işten anlamayanı vezir yapan hükümdar, kendi hükümdarlığını tehlikeye atar. Emniyet edilmeyecek insanlara itimat eden ise kendi sonunun hazırlanmasına yardım eder.⁹¹ Bundan dolayı, kim önemli işlerini yeteneksiz insanlarla yaparsa, o amelini zayi etmiş ve durumuna halel getirmiş olur.⁹² Yanında iş bilen insan olmadan hü-

⁸⁹ Râhatü's-Sudûr, s. 126.

⁹⁰ Râhatü's-Sudûr, s. 96.

⁹¹ Râhatü's-Sudûr, s. 142.

⁹² Zencanî, a.g.e. s. 213.

kümdar olanlar, hamileri olmadan muharebeye girmiş kimse gibidir ki⁹³ bu da bir yıkımın habercisidir ve ancak iş bilenlerden istifade edenler düşmanlarını yenebilir.⁹⁴

Devlet yönetiminde görevlilerin, liyakatine göre tanzim edilmesi devletin ve milletin selameti açısından son derece önemli bir durumdur. Çünkü görevinin adamı olmayan insanlar, buldukları yerde huzursuzluk ve adaletsizlik kaynağı olurlar. İltimas ve kayırma da herhalde bu işin ilk adımını oluşturur. Başta bulunması gerekirken aşağıda bulunan, aşağıda bulunması gerekirken başta bulunan insan ve meşgul olması gerekirken boş kalan insan korkulması gereken bir tehlikenin potansiyelini taşımaktadır. Zira insanların kendilerine uygun bir mertebeden başka bir durumda bulunmalarında büyük bir fesat vardır. Sultanın bir insana liyakatinin üzerinde bir görev vermesi güzel olmadığı gibi, yeteneği ile bir görevi hak eden kişiyi rütbesinden düşürmesi de doğru değildir.⁹⁵ Ravendî de “*insanların en bedbahtı, hakkı olmadan alıp, müstahak olmayana verendir*”⁹⁶ der ve o, alçaklar yükseldi mi yüksek olanlar alçalır diyerek bu liyakat meselesinin dengeli bir şekilde götürülmesi gerçeğinin önemine vurgu yapmaktadır. Ona göre, “*fena sultan sefil insanları toplar, kötülükleri çoğaltır; fena çocuk selefi lekeler, şerefi yıkar, düşüncüyü meşgul eder, şöhreti ortadan kaldırır; fena komşu sırrı yayar, örtüyü yırtar.*”⁹⁷ Bütün bunlar, kötü tercihlerin ve fena düşüncelerin, netice itibariyle fenalığa çıktığının da bir göstergesidir.

Bilindiği üzere eğer bir iş, liyakatli insanlarla temsil edilmiyorsa liyakatsizler o boşluğu doldurur ve ta ki işin mahvına sebep oluncaya kadar da devam eder. Ravendî de, “*sorumluluğu yüklenilen işler, ehil insanlara emanet edilmezse güzellerin dostlarla buluştuğu yerler, baykuş ve akbabaların yeri, kurt ve tilkilerin yurdu olur*”⁹⁸ der. “*Birde reziller hükümeti ele geçirdi mi, fazilet sahipleri ortadan kaybolur*”⁹⁹ zira onlara hayat hakkı tanımazlar. Çünkü faziletli insanlar, kötü planların önünde en büyük engel olarak görülür.

⁹³ Zencanî, a.g.e. s. 129.

⁹⁴ Zencanî, a.g.e. s. 117.

⁹⁵ Zencanî, a.g.e. s. 213.

⁹⁶ Râhatü's-Sudûr, s. 367.

⁹⁷ Râhatü's-Sudûr, s. 178.

⁹⁸ Râhatü's-Sudûr, s. 179.

⁹⁹ Râhatü's-Sudûr, s. 176.

Bütün bunların yanında bazı görevler vardır ki orada çok insanın olması değil, az ama iş bitiren insanların varlığı önemlidir. Yani kemiyet değil keyfiyet önemlidir. Ravendî de, isteneni yapabilen bir kişi, sayıyı artıran bin kişiden daha iyidir, der. Yine o, bilgi ve marifeti az olanın, vücudunun büyük olması, doğruluk ve işten anlayışı kıt olanın boyunun uzun olması seni aldatmasın, der. Çünkü “*inci küçük olmakla beraber, büyük kayadan daha faydalıdır.*”¹⁰⁰ Hz. Peygamberin, Amr. b. Ümeyye ed-Damri'ye Hıristiyan inancına sahip olmasına rağmen elçilik görevi vermesi de, bir işte önemli olanın sağlıklı netice almak olduğunu gösteren önemli bir delildir.¹⁰¹ Bu örnekte görüldüğü gibi, herhangi bir işte asıl olan şeyin, İslamiyet'in başından beri ehliyetli insanlarla hareket ederek iyi neticelere varmak olduğu anlaşılmaktadır.

Ravendî de, birini vali yapacağın vakit, işi yapacak ve başaracak, iyi bir servet ve mahareti bulunan, riayet ve vefası güzel olan, işlerin iç ve dışını bilen bir adamı vali yap, riayeti bırak, işgüzarlığı ara,¹⁰² der. Bu sözleriyle o, vali özelinde, vazife verilecek kişide olması gereken vasıfları saymış olmakla beraber, böyle bir durumda aranan en önemli vasfın ehliyet olduğunu da ifade etmiş olmaktadır.

2.1.2.1.5. Akıl ve Bilgelik

Bilindiği gibi, sorumlu ve mükellef olabilmenin ilk şartı akıllı olmaktır. Dolayısıyla hükümdarın da en birinci vasfı, aklının ve şuurunun yerinde olmasıdır. Zira diğer bütün vasıflar hükümdarın aklının gücüne ve zekâsının keskinliğine göre şekillenir. Ravendî de, “*Allah'ın kullarına verdiği ihsanların en iyisi akıl, ilim, hükümdarlık ve adalettir*”¹⁰³ der ve başka bir yerde, “*Allah vergisi olan şeylerin en değerlisi akıl, felaketlerin en kötüsü de cehalettir*”¹⁰⁴ diye ekler. Böylece o, en iyi ve en değerli şey olarak hükümdarlıktan da önce ilmi ve aklı sayarak bu iki vasfa verdiği önemi göstermiş olur. Çünkü yine ona göre, akıl ile süslenmiş bir gönül, mal ile dolu bir hazine gibidir,¹⁰⁵ Maverdi de, bunu destekler mahiyette, konum bakımından, fazilet-

¹⁰⁰ *Râhatü's-Sudûr*, s. 284.

¹⁰¹ İsrail Balcı, *Hız. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara 2006, s. 64, 245. dipnot.

¹⁰² *Râhatü's-Sudûr*, s. 105.

¹⁰³ *Râhatü's-Sudûr*, s. 43.

¹⁰⁴ *Râhatü's-Sudûr*, s. 51.

¹⁰⁵ *Râhatü's-Sudûr*, s. 175.

lerin en üstünü, derece bakımından en yücesi, makam itibariyle de en yükseği ilimdir,¹⁰⁶ der.

İlim, düşünce, fikir, bilgelik vb. vasıflar aynı kökün farklı dalları gibidir. Sanki bütün bunları kendi şemsiyesinin altında toplayan da akıldır. Diğerleri adeta aklın işlenmiş, üzerinde çalışılmış, emek harcanmış halleri gibidir. Düşünce ameliyesi de, büyük bir potansiyel taşıyan aklın, harekete geçirilmiş hali gibidir. Ravendî’de düşüncenin gücünü anlatırken, “*zaferin kilidi düşüncedir*” der ve ona göre, “*demir gibi bir düşünce, altından bir anahtardır. Kuvvetli bir düşünce, kılıç çalan yüz kişiden daha iyidir. Çünkü bir kılıçla bir veya olsa olsa on kişi öldürülebilir, hâlbuki bir düşünce ile bir ordunun beli kırılabilir.*”¹⁰⁷ Buradan da anlaşılmaktadır ki, hükümdar az sayıda ordusuyla çok başarılar elde edebilir zira önemli olan şey, gücün yerinde ve zamanında kullanılmasıdır. Çok defa, büyük, debdebeli ve hantal orduların, sayısı az ama manevra kabiliyeti yüksek ve aklın rehberliğinde idare edilen ordular karşısında yenildiği görülmüştür.

Akıl, aynı zamanda insanı iyiliklere yönelten ve kötülüklerden alıkoyan bir melekedir. Zira insan eğri ile doğru arasındaki farkı akıllı ile ayırt edebildiği gibi kendi lehine ve aleyhine olan şeyleri de akıyla bilir. Hem güzel hem de zıt iki olgunun arasındaki farkın anlaşılması adına Zencanî’nin şu özlü ifadesini buraya almamız yerinde olacaktır: “*Eğer akla bir şekil verilseydi, güneş onun yanında kararır; cehalete bir şekil verilseydi, onun yanında gece bile aydınlık kalırdı.*”¹⁰⁸

Toplumların genel kabulüne göre bilmekteyiz ki, akıllı olan insanlar, soylu olmasa da kavminin büyüğü sayılır.¹⁰⁹ Yusuf Has Hacib’e göre de, “*her türlü iyilik akıldan gelir, akıllı insan büyüktür. Akıl, insan için bin çeşit faziletin başıdır. İnsan akıl ve bilgi ile yükselir ve bilgili insanın yeri gökten de yüksektir.*”¹¹⁰ Ravendî de, “*nice yüksek insanlar vardır ki cehaleti onu alçak mevkie düşürmüştür; nice alçak insanlar vardır ki, akli onu yüceltmüştür*”¹¹¹ der. Ona göre, hüner, soy ve cevherle beraber olur; bunlar üç şeydir fakat üçü de birbirine bağlıdır. Bu üçünü buldu mu

¹⁰⁶ Maverdî, **Siyaset Sanatı**, s. 203.

¹⁰⁷ **Râhatü’s-Sudûr**, s. 350.

¹⁰⁸ Zencanî, **a.g.e.** s. 134.

¹⁰⁹ Zencanî, **a.g.e.** s. 135.

¹¹⁰ Kafesoğlu, **K.Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri**, s. 17.

¹¹¹ **Râhatü’s-Sudûr**, s. 120.

sana akıl, yani iyiyi kötüden ayıran şey lazımdır. Bu dördü bir kişide toplandı mı, o insan keder, zahmet ve sıkıntıdan kurtulur.¹¹² Zira böyle bir insan, zahmete fazla maruz kalmaz çünkü aklın önderliğinde ayaklara fazla iş düşmez. Yine bu insan, bunalm denilen ruhi darlıklar ve yalnız kalma korkusu da yaşamaz zira ilimle meşgul olan ve kitaplarla gönül eğlendirenler eğlencesiz kalmaz.¹¹³

Ravendî'ye göre, “*bilgi en sağlam temeldir*”,¹¹⁴ “*cehalet ise ayağın kaymasına sebep olur, cehalete bağlı olarak doğan isyan ise nimetleri ortadan kaldırır*.”¹¹⁵ Yine ona göre, eğer insan, cahile isyan ederse selamet bulur, akıllıya itaat ederse muhakkak kazanan o olacaktır.¹¹⁶

Ayrıca insan, beraber olduğu, birlikte aynı meclisi paylaştığı kişileri seçmelidir, hele bu bir devlet idaresinin başındaki hükümdar ise durum daha hassas bir hal almaktadır. Ravendî de, “*cahillerle oturup kalkmak en kötü hallerdendir*”,¹¹⁷ der, zira zamanla bu birliktelik böyle kalmaz kişi cahillerin dar düşünceleri ve yanlış yönlendirmelerinin tesiri altına girmeye başlar. Ravendî, bu gerçeği ifade sadedinde, bir adamın nasıl olduğunu sorma, der, arkadaşına bak, çünkü arkadaş, arkadaşlık ettiğine uyar.¹¹⁸

Yine ona göre hükümdarın en önemli özelliklerinden biri olması gereken cesaret ancak akılla mümkündür ve bunun insandaki göstergesi olgunluktur. Bununla beraber olgunluk korkaklıkla aynı şeyi söyler, bunun için olgun görüntünün kaynağı yüreksizlik değil akıl olmalıdır.¹¹⁹

Teenni ile hareket etme de aklın gerekliliklerindedir. Acelecilik şeytan işidir, acele edenin ayağı kayar ve bu yüzden insan kedere, zahmete ve sıkıntıya maruz kalır.¹²⁰ Nasıl ki her şey sabırla olgunlaşır, bir şeyleri de mamur kılmak sabır ve teenni ile olabilir.¹²¹ Bunun için teenni ile hareket insana rızkın anahtarını sunar.¹²²

¹¹² *Râhatü's-Sudûr*, s. 29.

¹¹³ *Râhatü's-Sudûr*, s. 41.

¹¹⁴ *Râhatü's-Sudûr*, s. 41.

¹¹⁵ *Râhatü's-Sudûr*, s. 172.

¹¹⁶ *Râhatü's-Sudûr*, s. 174.

¹¹⁷ *Râhatü's-Sudûr*, s. 32.

¹¹⁸ *Râhatü's-Sudûr*, s. 33.

¹¹⁹ *Râhatü's-Sudûr*, s. 345.

¹²⁰ *Râhatü's-Sudûr*, s. 139.

¹²¹ *Râhatü's-Sudûr*, s. 223.

Ravendî, eserinde aralıklarla insanların yönünü dünyadan ahirete çevirir ve bu konuda da aklın gereğinin, dünyaya bağlanmamak olduğunu söyler ve eğer akıllı isen dünyayı dost sanma, der. Ona göre, dönen gök var olalıdan beri böyledir: bazen kinle doludur, bazen de sevgi ile! Eğer akıllı isen onu dost sanma çünkü fırsat bulursa derini yüzer.¹²³ Ravendî, bu düşüncesini, adeta bütün zamanlara seslenerek şöyle dillendirir: “*o akıllı pehlivanlar, o büyükler ve harbeden başbuğlar nerede? Hepsinin yastığı toprak ve kerpiçtir, iyilikten başka tohum ekmeyenler ne kadar bahtiyardılar.*”¹²⁴ Bu ifadeleriyle o, dünyanın mahiyetini, düşünen idraklere yansıtmaya çalışır.

2.1.2.1.6. Geçmişten İbret Alma

Siyasetnamelerde verilmek istenen mesaj, bazı durumlarda tarihten aktarılan bir örnek olayla verilmeye çalışılır. Aktarılan bu olaylardan, gerekli kişilerin dersler çıkarması istenir ki zaten tarih de bu açıdan bir ibretlik olaylar sahnesidir denebilir. Malumdur ki içerdiği bütün bilgi, belge ve olaylarıyla tarih, bugünü ve yarını kurgulama adına önemli prensipler de sunmaktadır. Bu prensipler, insanlar tarafından iyi tahlil edilebilirse fert planından, devletler planına kadar hayatın daha sağlıklı yürümesi adına önemli kazanımlar elde edilebilir. Bu anlamda, bir devlet başkanı da tarihini çok iyi bilmeli, geçmişte yaşanmış olayları iyi analiz edebilmelidir. Bu bakış açısının, bir devlet başkanına, başarıya götüren prensiplerle, yenilgiye sebep olan tuzakları fark edebilme melekesi kazandıracığı açıktır. Beşeriyet tarihi boyunca değişmeyen bir fitrata sahip olan insan, genellikle belli hadiselerle benzer tepkiler verir. İnsanın bu reaksiyoner halini ve toplumsal olaylardaki kitle psikolojisini iyi tahlil edebilen bir devlet başkanı da toplumsal olaylara istediği anlamda yön verilebilir. İşte bu durum, geçmişe ibret nazarıyla bakıp olaylar arasındaki sebep sonuç ilişkilerini iyi analiz edebilmenin getirdiği bir kazanımıdır.

Ravendî de akıllı olan, her işe burnunu sokmayıp kenarda durur, başkalarının yaptıklarından ibret alır, diyerek geçmişten ders çıkartabilmenin bir erdem olduğunu

¹²² Râhatü's-Sudûr, s. 140.

¹²³ Râhatü's-Sudûr, s. 116.

¹²⁴ Râhatü's-Sudûr, s. 66.

anlatır. Yine o, “kendinden evvel geçmiş şeylerden ibret al, senden sonra geleceklere ibret olma”¹²⁵ zira “hadiselerden çok ibret alanın sürçmesi az olur”¹²⁶ der.

İnsanların geçmişlerini bilmesi, üzerindeki bütün güzellikleri ve medeniye-
tin göstergesi eserleriyle, kendilerine bu toprakları bırakan atalarını, hayırla yâd et-
meleri adına bir vesile ve aynı zamanda onlara karşı bir vefanın da göstergesidir.
Ravendî de, geçmiş olayların bilinmesi gerektiğini anlatır zira bir millet, atalarının
yaptığı fedakârlığı bilir ve öğrenirse mazinin kendi üzerlerine hangi hakları yükledi-
ğinin bilincine varır. Bu durum onları sorumluluk sahibi yapar ve ona göre huyların
en güzeli de mesuliyet şuuru içinde olmaktır.¹²⁷ Ravendî kitabında, geçmişin olayla-
rını ve yaşadığı zamandaki hadiseleri anlatma sebebini de bu şekilde açıklar ve geç-
mişin kıymetinin bilinmesi gerektiğini vurgular.¹²⁸

2.1.2.1.7. Nimetlerin Bolluğuyla Şımarmama

Bir hükümdarın siyasi hâkimiyetinin arttığı ve buna bağlı olarak dünya nimet-
lerine mazhar olma anlamında imkânlarının genişlediği zamanlar olur. Böyle durum-
larda hükümdara düşen, her durumda çizgisini koruyabilmesidir. Yani hem özel ya-
şantısında hem de halkına karşı takındığı tavır ve davranışlarda ilkeli bir duruş sergi-
leyebilmeli ve artan refahı, kendisinden ziyade toplumun hanesine yansıtabilmelidir.
Zaten hükümdarın asıl vazifelerindendir ki, memleketinde zenginliği ve refahı artır-
malı ve elindeki imkânları halkına sunmalıdır. Elde ettiği malı ve hâkimiyeti kendisi
için değil milleti için değerlendirmelidir.¹²⁹ Eğer bir hükümdar, nimetlerin bolluğu
ve imkânların genişliğiyle şımarırsa önceki sahip olduğu imkânlarla birlikte bütün
müktesebatını kaybedebilir. Siyasetnamelerde bu konunun da, kendine yer bulan
önemli meselelerden olduğu görülür.

Ravendî de, hükümdarlara uyarı mahiyetinde, vücudunu kuvvetli bulduğun
vakit, hastalık, dert ve zararı düşün, diyerek insanda bulunan bu zaafın önünü tıka-
maya çalışır ve şöyle devam eder: “Böylece vücudunun sıhhati seni aldatmaz ve ken-
dini herkül zannederek vücudunun seni yarı yolda bırakacağı işlere girmezsin.” Yine

¹²⁵ *Râhatü's-Sudûr*, s. 67.

¹²⁶ *Râhatü's-Sudûr*, s. 228.

¹²⁷ *Râhatü's-Sudûr*, s. 269.

¹²⁸ *Râhatü's-Sudûr*, s. 67.

¹²⁹ Seâlibî, *a.g.e.* s. 218.

o, “zenginlerin en zengini hırslarına köle olmayan, emirlerin en büyüğü hevesinin emirlerine boyun eğmeyendir”¹³⁰ diyerek, gerçek büyüklüğün, zenginlik ve yüksek makamlar gibi her türlü nimete karşı, duygularına hâkim olabilmek ve şımarıklığa düşmeden yoluna devam edebilmek olduğunu anlatır.

Halk arasında, kişinin kendine verdiği zararı başkası veremez diye bir söz vardır. Aynı bunun gibi, insanların yapmış oldukları her hata ya da başkalarının sorumluluğunu yüklenmişken gösterdikleri her ihmal, döner öncelikle o insanlarda olumsuz etkisini gösterir. Ravendî de bu gerçeği ifade sadedinde, “*cihanın kendisine teslim edildiği, etrafındaki emirlerin kendi emrine girdiği, doğuda ve batıda fermanın dinlendiği bir hükümdar eğer bütün bu nimetlere karşı çizgisini koruyamazsa etrafındaki adamlar devletin imkânlarıyla baş kaldırıp ilk önce kendisine isyan eder*”¹³¹ der. Zaten, imkânların genişliğiyle kendinden geçmiş bir devlet başkanının kendisine bağlı olarak çalışan devlet ricalini takip etmede zaafı göstermesi de mukadder görünmektedir. Malumdur ki, insanların, işlerini düzgün bir şekilde yapmalarına sebep olan en önemli unsurların başında kontrol mekanizması gelir. Ravendî de, bunu ifade sadedinde, “*eğer insanlar, kendi ellerinden üstün bir el görmezlerse, tecaviüz elini yeninden çıkarır ve halka zulmetmeye başlarlar*”,¹³² der. Hem hükümdar planında hem de halk planında böyle bir akıbete maruz kalmamak, hükümdarın, elinde bulunan geniş imkânların kendisine, kendi için değil, sorumluluğunu yüklediği halkı için verildiğini ve ancak halkının faydasına sunulursa bu bolluğun devam edebileceğini bilmesiyle mümkün olur.

2.1.2.1.8. Şahsi İstek ve Arzulara Hâkim Olma

Devlet başkanlığının, fedakârlık gerektiren ve sorumluluğu geniş olan bir iş olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Malumdur ki, bir milletin hatta devlet çatısı altında birçok milletin idaresini üstlenmek sırta alınmış ağır bir yük demektir. Böyle bir durumda devlet başkanından beklenen, şahsından daha çok milletini ve devletinin bekasını düşünmesidir. Bundan dolayı, böyle bir sorumluluğu alan kişinin nefsinin istek ve arzularına hâkim olması gerekir. İşte Ravendî, bu gerçeği ifade sa-

¹³⁰ Râhatü's-Sudûr, s. 167.

¹³¹ Râhatü's-Sudûr, s. 167.

¹³² Râhatü's-Sudûr, s. 167.

dedinde “*hükümdarların en büyüğü, nefesine hâkim olup adaleti yayandır demektedir*”.¹³³

Ravendî, “*Şah’ın gönlü bir kimseye kin beslerse, dini ve adaleti tamamen yaranır*”¹³⁴ der ve böylece nefsin isteklerine göre hareket etmenin din ve adalet gibi iki önemli dayanağı ortadan kaldırdığını ifade etmiş olur. O ayrıca bu meseleyi, Allah’a itaat ile nefse itaat arasındaki insanın tercihleri noktasında değerlendirip ikiye ayırır. Buna göre, Allah’a itaat eden kişi hükümdarlığa yükselir, hevesine uyan kişi ise helak olur.¹³⁵

Bu anlatılanların yanında, dinin siyasete alet edilmemesi gerektiği hususu günümüzde de sürekli tartışılan mevzuların başında gelir ki, bu husus, şahsi menfaatler ve arzularla halkın menfaatlerinin çoğu zaman çatıştığı bir alan durumundadır. Malmundur ki bazıları, siyasi emellerine ulaşma adına, dini argümanlar kullanarak propaganda yürütür. Böylece halkın gönlünde yer edinmeye ve varmak istediği emellerine bu şekilde varma yolları arar. Bu meselenin, tarihin her dönemde karşılaşılan bir sorun olduğu bilinmektedir. Ravendî de, kendi zamanında gördüğü bu hususla ilgili önemli bir prensip sunar ve şöyle der: “*hükümdarlığını dinine hadim kılan her sultan inkıyat eder, dinini hükümdarlığına hadim kılanın ise hükümdarlığına her insan göz diker*.”¹³⁶ Bu ifadeleriyle o, dinin siyasete alet edilmesi şöyle dursun, siyasetin, dinin yüceltilmesi adına kullanılması gereken bir meta olduğunu söylemiş olur. Aynı zamanda, başka insanlara söz geçirebilmenin ve devlet gemisini sağlıklı yürütebilmenin yolunun şahsi arzulardan içtinap etmekle mümkün olabileceğini de anlatmış olur. Ona göre “*düşmanları dize getirmenin yolu nefsini düzeltmekten geçer*”¹³⁷ ve raiyetin hükümdara itaatkâr olmasının yolu da nefsin ıslahından geçer zira ona göre “*Allah’a itaat edeni sevmek ve ona itaat etmek gerekir*”.¹³⁸ Zencani’ de sen nefsini dizginlemekten aciz isen sana itaat etmeyeni kınama der zira ona göre bir emir, heveslerini terk edip arzularını kontrol altına almayı bilmelidir.¹³⁹

¹³³ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 264.

¹³⁴ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 174.

¹³⁵ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 102.

¹³⁶ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 102.

¹³⁷ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 164.

¹³⁸ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 224.

¹³⁹ Zencanî, *a.g.e.* s. 136.

Hükümdarların başına gelen en büyük afetler olarak sayılan şeyler vardır ki bunlar: fazlaca yemek düşkün olmaları, iştret meclislerinde şarap ve şehvani arzularında aşırılığa girip dengesiz davranışlara sapmaları gibi şeyler olarak sıralanır. Hükümdarlar arasında, elinin, karnının ve şehvetinin kurbanı olan nicelerinin olduğu da bilinen bir gerçektir.¹⁴⁰ Ravendî de, “*nefsinden gelen kötülöklere razı gelen insan, cevherinin alçaklığına şahadet etmiş olur*”¹⁴¹ der ve ona göre, “*nefsine uyup, dünyaya kanaan ve aldanan insanı, arzuları büyük can sıkıntılarına düşürür.*”¹⁴² O, bu sözleriyle, kişinin nefsinin arzularına karşı her zaman teyakkuzda bulunması ve duygularını süzgeçten geçirebilmesi gerektiğini anlatmış olur. Çünkü bu mesele, hükümdar ile halkı arasındaki uyumun selameti adına da çok önemli bir meseledir. Zira halk, heva ve hevesine düşkün olan sultanın idaresinde bulunmak istemez ve değişik sebeplerle hükümdarın idaresini bozmaya çalışırlar.¹⁴³ Buradan da anlaşılmaktadır ki, bu mesele, devletin bünyesinde böyle önü alınamayacak sorunların oluşmasına sebep olabilecek bir meseledir. Bundan dolayı, bu hususta anlatılanların ve yapılan uyarıların ne kadar önemli olduğu görölmektedir.

2.1.2.1.9. Âlimlere Karşı Hürmet

Bilinmektedir ki âlimlerin, bilgi ve yaşantılarıyla çevrelerine etki eden bir tesir güçleri vardır. Bu açıdan önemli kitleleri yönlendirebilir ve değişik idealler etrafında toplayabilirler. Günümüzde bu gibi insanlara kanaat önderi de denilmektedir. Bu açıdan devlet yönetiminde, devlet başkanı ve diğer görevliler söz sahibi gibi görünse de toplumun üzerinde manevi olarak âlimlerin etkisi bazı durumlarda daha güçlü olabilir. Dolayısıyla âlimler, bir milleti bir arada tutma ya da ayırıştırma gibi özellikleriyle önemli bir konuma haizdirler. Zaten devleti yönetenlerin aslında emirler ve âlimler olduğunu, eğer bu iki sınıf iyi olursa insanların da iyi olacağını söyleyenler olmuştur.¹⁴⁴ Ravendî de, âlimlere hürmet ve onlara iyi bakmayı adeta bütün meselelerin önüne koymaktadır. Ona göre, İslamiyet’in ve devletin temeli, dini kuvvetlendiren âlimlere iyi bakmaktan geçer ve hatta onlara bakıp onları kuvvetlendir-

¹⁴⁰ Seâlibî, a.g.e. s. 165.

¹⁴¹ Râhatü’s-Sudûr, s. 107.

¹⁴² Râhatü’s-Sudûr, s. 159.

¹⁴³ Zencanî, a.g.e. s. 137.

¹⁴⁴ İbn Teymiye, a.g.e. s. 192.

mek farzlardandır.¹⁴⁵ Ravendî'ye göre, “âlimlere dokunan karşılığını canıyla öder çünkü âlimlerin kanı zehirlidir.”¹⁴⁶

Yine ona göre Allah âlimleri meleklerin derecesine çıkartıp onları kendi birliğinin şahadetinde şahit tutmuştur.¹⁴⁷ Ayetin ifadesiyle “Allah’tan kulları içinde ancak âlimler korkar”.¹⁴⁸ Buna göre insana kurtuluş, muvaffakiyet ve ebedi saadeti kazandıran Allah’tan korkma ve çekinme gibi ameller de bilginin semerelerindedir. Bir kimse Allah’tan korkmayla birlikte, bilgiye de sahip olursa Allah onu en yüce mertebeye eriştirir ve böylece o insan, kemal derecesini elde eder.¹⁴⁹

Ravendî, bir hadisten yaptığı alıntıyla Kâbe’ye bakmanın ibadet olduğunu söyler. Yine ona göre Allah, âlimlere bakmayı, Kâbe’ye bakmaktan daha çok sever.¹⁵⁰ Bu ifadeleriyle o, âlimlere karşı gösterilecek olan ilginin hem halk katında hem de Hak katındaki değerini ifade etmiş olmaktadır. Böylece, Allah’ın bu kadar değer verip yücelttiği âlimlere hürmet ve iyilik, aynı zamanda devletin de yücelmesine vesile olmasıyla sultanların ihmal etmemeleri gereken önemli vazifelerinden olduğunun Ravendî tarafından da vurgulandığı görülmektedir.

2.1.2.1.10. Sır Saklama

Sır saklama ve planlarını ilgisiz kişilere anlatmama ya da zamansız ifade etmeme şüphesiz hükümdarlığın en önemli özelliklerinden biridir ve sır saklamak hükümdarların ahlakındandır. Çünkü memleketin ve hükümlerinin korunması siyasetin akıllıca yürütülmesiyle, yani sır saklamakla mümkündür.¹⁵¹ Ravendî de “sırların anahtarı, maksadı gizlemedir; üçüncü bir kimsenin duyduğu her sır muhakkak yayılmak tehlikesinden masun ve korunmuş kalma”,¹⁵² der.

Sır saklamayı bilen sultanlar dirayetli sultanlar olarak bilinirler, bir meseleyi bir durumu sağlam bir karara bağlamadan duyuranlar ise hükümdarlığında zayıf ve

¹⁴⁵ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 202.

¹⁴⁶ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 368.

¹⁴⁷ Kuran-ı Kerim, 3/18.

¹⁴⁸ Kuran-ı Kerim, 35/28.

¹⁴⁹ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 260.

¹⁵⁰ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 85.

¹⁵¹ *Seâlibî*, a.g.e. s. 106.

¹⁵² *Râhatü’s-Sudûr*, s. 155.

gevşek olarak nitelendirilir.¹⁵³ Zira Ravendî'ye göre, “*bir uğursuzun kulağına giden şey, yüksek ihtimaldir ki dillere düşer ve inkâr edilse de artık kabul olunmaz. Bu da hükümdarın hayata geçirmeyi düşündüğü planları zayıflatır. Eğer kişi sırrını saklayabilirse işini sağlamlaştırmış olur.*”,¹⁵⁴ yine ona göre kişi, sırdaşına hiçbir söz söylememelidir çünkü onunda arkadaşı ve sırdaşı vardır ve böylece üç kişinin arasındaki sır artık sır olmaktan çıkmıştır.¹⁵⁵

2.1.2.1.11. Hükümdarın, Adamlarının ve Kadınların Etkisi Altına Girmemesi

Devlet yönetiminin, tek başına yürütülemeyecek olduğu bilinen bir gerçektir. Bundan dolayı devlet kademesinde görevli insanlar, sultanın eli ayağı mesabesinde-dirler. Devlet yönetimini birçok sorumluluğuyla birlikte deruhte etmiş olan hükümdar, bütün meseleleri yardımcıları ve diğer devlet adamlarıyla yürütür. Bu durumda hükümdar dirayetli bir yönetim sergileyemezse kendi adamlarının etkisi altına girip onların yönlendirmelerine açık, omurgasız bir siyaset yapmak zorunda kalabilir. Bu durum plansızlığı doğurur ve bunun neticesi olarak, ortamın kargaşaya teslim olması kaçınılmaz olur. Ravendî'ye göre de “*maiyetinin ve adamlarının hükmü altına giren hükümdarın işleri ve bunları halledebilecek çareleri karmakarışık olur*”.¹⁵⁶ Saltanat için en büyük tehlikelerden biri de hanedan arasındaki taht mücadeleleri olduğu unutulmamalıdır. Bunun yanında biraz palazlanıp güç kazanan devlet erkânı, sultanı etkisi altına alarak, kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaya başlar. Bu durum birçok sultanın düştüğü vartalardandır.

Kadınların da tarih boyunca devlet yönetiminde etkisi görülmüştür. Gerek kız alıp vermeye hükümlerlik sahasını genişletme arzusu, gerekse de kadınların, hükümdar olan eşlerinin üzerindeki etkilerini kullanma amacıyla bu alan sürekli tahrik edilmeye çalışılan bir alan olmuştur. Aynı zamanda bu saha, saltanatı ve devlet otoritesini sarsan önemli bir iç çatışma alanıdır da. Kadınların etkisi altına girme, genellikle hükümdarların, kadınlarla olan ilişkilerindeki seviyeyi koruyamamalarından

¹⁵³ Seâlibî, a.g.e. s. 106.

¹⁵⁴ Râhatü's-Sudûr, s. 108.

¹⁵⁵ Râhatü's-Sudûr, s. 155.

¹⁵⁶ Râhatü's-Sudûr, s. 175.

kaynaklanmaktadır. Ravendî'ye göre de, işte bu seviyesizlikten dolayı hükümdarlar maddi manevi birçok müzmin hastalıklara yakalanmışlardır.¹⁵⁷

Nizamü'l-Mülk'e göre, sultanların eşleri kocalarının üzerinde tesir icra etmeye başlayıp ferman buyuracak duruma gelirlerse, verdikleri emirler garaz ve kin sahibi insanların emirlerine benzer. Sözleri ise etraflarındaki hizmetçilerin sözleri gibidir ve dışarıdan gözlem yapma imkânları olmadığı için fermanları hakikatin hilafına olabilir.¹⁵⁸ Ravendî'ye göre de, “*bir hükümdarın düşüncesinde, kadınların hükmünün tesiri olursa, ülkesinde düşmanların hükmü geçmeye başlar*”.¹⁵⁹ Bu ifadeleriyle o, hükümdarın kadınların etkisi altına girmemesi gerektiğini anlatmakla birlikte, kadınların dış tesirlere daha açık olduklarını da ifade etmiş olmaktadır.

Aslında bu durum, yönetimlerde çeşitli nedenlerden dolayı oluşabilecek iki başlılığın ayrı bir versiyonu gibidir. Yani sadece kadın değil bir erkek de olsa, eğer herhangi bir meselede, hükümdarın işine karışıp ikilik oluşturuyorsa orada kargaşanın doğması kaçınılmazdır. Yani burada asıl mesele, sadece bir kadın meselesi değildir. Bununla beraber kadın unsurunun hükümdarların yakınında bulunması, hükümdara karşı tesirini daha çabuk ve etkili gösterebilme ihtimalini yükseltir ki herhalde uyarılar da bunun için yapılmaktadır. Tabii unutulmamalıdır ki, kadınların kendine has özellikleri olduğu da bir gerçektir. İslam tarihi açısından bakıldığında, meseleye daha geniş bir çerçeve çizmek faydalı olacaktır. Bu açıdan devlet yönetiminde kadın, ya da toplum içinde kadının yeri gibi konulara ilk dönem İslam tarihi ve sonraki uygulamalar bağlamında bakılabilir.¹⁶⁰ Böylece, Ravendî'nin eserini yazdığı dönemde, kadına bakışın tarihsel kökleri itibariyle nereden beslendiğiyle alakalı da bilgi sahibi olunmuş olur. Bütün bunlarla birlikte Ravendî'nin, yaşadığı çağın değerlerine göre konuya baktığı ve kadını daha çok cinsiyetinden ötürü bir değerlendirmeye tabi tuttuğu anlaşılmaktadır.

O bu konudaki fikirlerini şu şiirle manzum olarak ifade eder:

¹⁵⁷ **Râhatü's-Sudûr**, s. 197.

¹⁵⁸ Nizamü'l-Mülk, **a.g.e.** s. 219.

¹⁵⁹ **Râhatü's-Sudûr**, s. 242.

¹⁶⁰ İslam tarihinde konuyla ilgili muhtelif uygulamalar için bkz.: Rıza Savaş, **Hız Muhammed Devrinde Kadın**, İstanbul 2004; Aynı yazar, **Raşid Halifeler Devrinde Kadın**, İstanbul 1996; Aynı Yazar, **Emeviler Devrinde Kadın**, İstanbul 2001.

Bir babanın liyakatli bir oğlu oldu mu, kadınların sevgisinden el çekmelidir.

Hiçbir işte kadının emrini yapma çünkü kadınların doğru bir fikir söylediklerini görmezsin.

Kadınların yanında asla bir sır söyleme; söyledin mi sözü bütün mahalde yayılmış bulursun.

Bir topluluğun büyüğü olan kimse için, kadının buyruğunu yapmaktansa kefen daha iyidir.

Perde arkasında kızı olan, taç sahibi de olsa kötü yıldızlıdır, talihsizdir.

Er ve yüksek başlı olana, kadınla sırdaş olmak yakışmaz.

Küçükleri büyük işlere yollarsan, cesur ve cüretli olamazsın.

Sonu küçüklük, alçaklık olan bir büyüklük! Böyle bir hayata ağlamak lazımdır.¹⁶¹

2.1.2.2. Hükümdarın Özel Hayatı

Hükümdarların, resmi işler olarak da isimlendirilen devlet idaresiyle ilgili işlerinin yanında özel hayatları ve bu hayatlarında genel olarak yapı geldikleri değişik meşguliyetler bulunmaktadır. Siyasetnamelerde, hükümdarların bu özel hayatlarına dair farklı başlıklar altında anlatılan konular olmakla beraber, boş vakitlerini geçirmek için oynadıkları oyunlardan da bahsedilmektedir. Ravendî de, eserinde bu bahse dair konulara yer vermektedir. Biz de yazarın, hükümdarların özel hayatlarına dair üzerinde durduğu konuları bu başlık altında ele almak istiyoruz.

2.1.2.2.1. Akrabalarla İlişkisi

Hükümdarların akrabalarıyla ilişkisi her zaman önemli bir konu olmuş ve aynı zamanda tarihte, sultanlarla akrabaları arasındaki bu durum iki tarafı keskin bıçak gibi kullanımı tehlikeli, zor ve suiistimale açık bir alan olmuştur. Zira bir tarafta devlet işleri ve devletin selameti, diğer tarafta ise aradaki kan bağı ile sultana yakınlık kesbetmiş ve çoğu zaman değişik beklentiler içersinde olan insanlar. İşte bu ilişkideki dengeyi kuramayan hükümdar ve yöneticiler büyük sıkıntı ve kargaşalara sebep

¹⁶¹ Râhatü's-Sudûr, s. 311.

olmuşlardır. Ravendî'nin de konuya bakışı, bahsettiğimiz konunun bu iki taraflı hassas noktalarını gösterecek şekilde iki farklı çerçeveden olduğu görülür.

Bu iki yaklaşımdan birisinde o, adeta akrabalara yaklaşılmaması gerektiğini vurgularcasına, “*akrabalar akreptir*”,¹⁶² der. Yakından atılan taşın etkisi çok olacağı gibi akrabanın iğnesi de insanda daha büyük ve derin yaralar açar. Bilindiği üzere, genelde akrabalar arasındaki sorun miras paylaşımlarında ortaya çıkmaktadır. Öyle olur ki en yakın insanlar birbirine düşman kesilir. Etrafında oluşturduğu güçlü tesir alanları ve imkânlarıyla hükümdarlık da bir büyük mirastır. Başta akrabalar olmak üzere herkes ondan pay alma sevdasına kapılabilir. İşte böyle bir durumda menfaatler çatışması doğar ve Ravendî'nin dediği gibi akrabalar birer akrebe dönüşebilir. Zaten ona göre de hükümdarlık arzusu, kardeşi kardeşe, oğlu babaya düşman eder ve hükümdarlık kısırdır bunun için aslında hükümdarla kimse arasında akrabalık olmamalıdır.¹⁶³ Bu, Ravendî'nin, hükümdarın akrabalarıyla olan ilişkisine keskin çizgiler koyduğu ve aynı zamanda acımasız görünen bir yaklaşımıdır.

Diğer bir bakış açısında o, akrabaların öneminden ve değerli olduklarından bahseder. Gerçekten de bir insanı, akrabaları dışlar ve ona destek olmazlarsa yalnızlıklar yaşamak zorunda kalabilir. Bunun önemine binaen Ravendî, “*nankörde olsa akrabanla alakayı kesip ona düşman olma*”, der. Zira akrabanın sevgisi insanı ihya edebileceği gibi düşmanlığı da yıkıma götürebilir. Şu husus unutulmamalıdır ki, hükümdarlığın ve devletin selameti açısından, akrabaların düşmanlığı kaldırılamayacak derecede ağır olur.¹⁶⁴ Bu bakış açısında ise Ravendî, daha orta yolcu bir tavır sergilemiştir ki, herhalde bu iki yaklaşım tarzından anlaşılması gereken şey ise; hükümdarın akrabalarıyla olan ilişkisinde itidali elden bırakmaması gerektiğidir.

2.1.2.2.2. Avcılık

Siyasetnamelerde de görüldüğü gibi avlanmak, hükümdarların eğlence hayatının önemli bir parçasıdır. Belki de bu eğlencelik tarafından dolayı bu işe av partileri denir. Av avlamak, özellikle gençlik çağında beylerin işi olarak anlatılır. Hükümdar eğer mühim devlet işleri arasında vakit ayırabilirse av onun için güzel bir gezi ve

¹⁶² *Râhatü's-Sudûr*, s. 207.

¹⁶³ *Râhatü's-Sudûr*, s. 207.

¹⁶⁴ *Râhatü's-Sudûr*, s. 218.

faydalı bir geleneğin ihyası olur. Aynı zamanda av harbe hazırlık, kılıç ve mızrak oyunlarına alışkanlık kesbetmek anlamına gelir. Ulu insanlar her işe bir ölçü koydukları gibi bu işe de bir ölçü koymuşlardır. Zira her şeyin aşırısı zararlıdır. Bu yüzden avlanmaya haftanın en fazla iki gününü ayırmak yeterli olduğu söylenir.¹⁶⁵ Ayrıca hükümdar, av peşine düşüp kendini helake sürükleyecek derecede bu işin hastası olmamalıdır. Avlanmanın faydalı tarafları olduğu gibi zararlı taraflarının da var olduğunu unutmamalıdır. Bundan dolayı avlanmayı içkiye benzetenler de olmuştur ki¹⁶⁶ Ravendî de içki ve avlanmanın bir araya gelmesiyle devlet işlerinin aksayacağını belirtir.¹⁶⁷

Ravendî, avlanmanın helal ya da haramlığıyla alakalı mezhep imamlarının görüşlerini uzunca anlatır ve avlanmanın nasıl ve ne şekilde olursa helal ya da haram olacağını fikhî görüşler ışığında ifade etmeye çalışır.¹⁶⁸ Ona göre, eğlence için av avlamak hükümdarlar için helal olmuştur. Aynı zamanda avlanmak, eğlence olmasının yanında hükümdarların helal yemek yemeleri için de önemli bir fırsattır. Zira yine ona göre, geçmiş hükümdarlar helal yiyebilmek için bir avı bir Arap atına satın alırlardı.¹⁶⁹ Ravendî, bazı hükümdarların ava çıktıklarında ne kadar av avladılarsa o kadar fakir fukaraya ihsanda bulduklarını anlatır. Ayrıca o, Sultan Melikşah'ın her vurduğu av için fakirlere bir dinar verdiğinden, çok av avladığı yerlerde ise eserler bıraktığından da bahseder.¹⁷⁰

Av avlamada, en önemli olan şeylerin başında ise binilen atın cinsi gelir ki siyasetnamelerde bu atların cinsleri uzunca anlatılır.¹⁷¹ Bu öneminden olsa gerektir ki Ravendî'nin de, hükümdarların sadece avlanmada kullanmak için özel at yetiştirdiklerinden bahsettiği görülür.¹⁷²

¹⁶⁵ **Kabusname**, s. 197.

¹⁶⁶ **Seâlibî, a.g.e.** s. 112.

¹⁶⁷ **Râhatü's-Sudûr**, s. 283.

¹⁶⁸ **Râhatü's-Sudûr**, s. 398-401.

¹⁶⁹ **Râhatü's-Sudûr**, s. 398.

¹⁷⁰ **Râhatü's-Sudûr**, s. 128-129.

¹⁷¹ **Kabusname**, s. 197-198.

¹⁷² **Râhatü's-Sudûr**, s. 217.

2.1.2.2.3. Satranç ve Diğer Oyunlar

İnsanın zekasını çalıştırmasının yanında eğlendiren bir özelliğe de sahip olan satranç, Ravendî'ye göre, “*insanların büyükleri tarafından, oynanmasında var olan hikmetlerin bilindiği, halkın ise onu bir oyun bilerek onunla vakit geçirdiği bir eğlence aracıdır.*”¹⁷³ Bu açıdan bakıldığında satrancı değerli kılan şey, onu bir oyun olarak adet haline getirmek değil, oynandığında var olan hikmetlerinden faydalana-bilmektir.¹⁷⁴ Ravendî, bu oyuna daha geniş bir pencereden bakar ve satranç oynarken ortaya konan her hareketi, ileride daha açık bir şekilde görüleceği gibi savaş meydanlarında gösterilen bir manevraya benzetip, hareketlere ve oyunculara önemli misyonlar yükler ve böylece bu oyuna verdiği önemi de göstermiş olur. Kendisine yüklenen bu önemli misyondan dolayı satranç, sultanların özel hayatında önemli bir yer işgal etmektedir.

Ona göre bu oyun, nedimlerin ve şahların birbirleriyle oynamaları ve böylece onların savaşa dair zihinlerinin her zaman açık olmasını sağlayan strateji yüklü bir oyundur. Hükümdar bu oyunla, ordunun merkezinin, sağ ve sol kanatlarının ve yanların nasıl olması lazım geldiğinin alıştırmalarını yapar. Bu oyunun icat edilmesinin amacı; bir taraftaki hasım, hazırlık yapıp malzemesini tertip ederken, diğer taraftaki hasmın da gafil olmadığını yani her iki tarafında savaşı kazanmak için azimkar olduğunu göstermektir.¹⁷⁵

Ravendî'ye göre satrancı, Hind hakimleri icat etmişler ve Anuşirvan'a yollamışlardır, onun baş veziri Büzürcmihr ise ona yeni bir fasıl ilave etmiştir. Daha sonra Anuşirvan da onu Kayser'e göndermiştir. Rum hakimleri de akıllarını yorup üzerinden çalışırlar ve buna iki oyun daha ilave ederler. Ravendî de, “*bu dört oyunu hülasa edip nasıl oynandıklarını anlatalım da hükümdarlar bununla eğlenip vakit geçirsin*”¹⁷⁶ diyerek, bu satranç çeşitlerini kitabında zikreder. Biz de şekilleriyle ve oynama tarzlarıyla ilgi çekici olan, müellifin eserinde gösterdiği bu satranç çeşitlerini burada özetle zikredip asıl olarak Ravendî'nin satranca yüklediği misyona geçeceğiz.

¹⁷³ Râhatü's-Sudûr, s. 376.

¹⁷⁴ Kabusname, s. 175.

¹⁷⁵ Râhatü's-Sudûr, s. 376.

¹⁷⁶ Râhatü's-Sudûr, s. 376.

Hind hakimlerinin icat ettikleri birinci oyun: Ravendî, oyunu anlatırken şekilde görüldüğü gibi taşların dizilişlerinin anlatır ve taşların hareketlerini ise şöyle ifade eder: “köşelerde olan kaleler doğru gider, ellerinden gelirse bu suretle alırlar. Atlar iki haneye hareket eder: kalenin önündeki piyadenin önüne yahut vezirle şahın piyadelerinin yerine, onlar bu şekilde sürülür ve alırlar. Filler eğri gider, bir hane geçip ikincide dururlar ve alabildiklerini alırlar. Vezir köşelerin üzerinden yürür dört taraftan alır. Piyadeler düz giderler, yukarı doğru iki hanede vezir gibi yürüyüp alırlar. Şahın, mukabil tarafın bir taşının alabileceği haneye gitmemesi lazımdır zira şahın alınması mat olmak demektir. Zemin 64 haneden oluşur.”¹⁷⁷

Kale رخ	At فرس	Fil فيل	Vezir فرزين	Şah شاه	Fil فيل	At فرس	Kale رخ
Piyade پياده	Piyade پياده	Piyade پياده	Piyade پياده	Piyade پياده	Piyade پياده	Piyade پياده	Piyade پياده
Piyade پياده	Piyade پياده	Piyade پياده	Piyade پياده	Piyade پياده	Piyade پياده	Piyade پياده	Piyade پياده
Kale رخ	At فرس	Fil فيل	Vezir فرزين	Şah شاه	Fil فيل	At فرس	Kale رخ

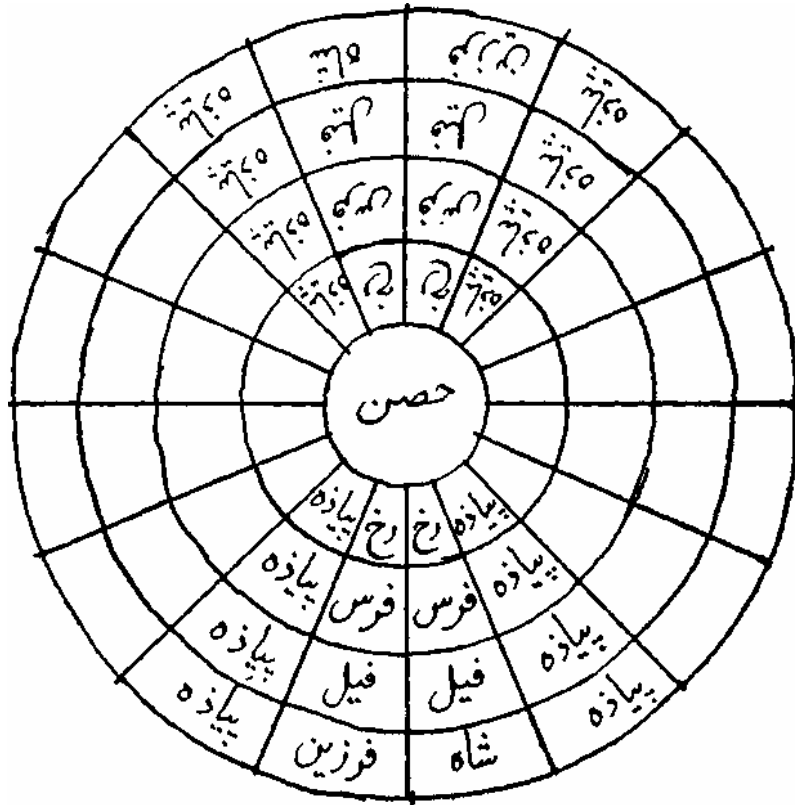
¹⁷⁷ Râhatü's-Sudûr, s. 377-378.

Büzürmihr'in icat ettiği ikinci oyun: Bu oyunda da zeminin rengi, taşların hareketleri ve almaları önceki oyun gibidir ve bunda da 64 hane vardır. Sadece şekilde de görüldüğü gibi taşların yerleştirilmesi farklıdır. Eğer oyun zarla oynanmak istenirse şu şekilde oynanır: zarlar atılır, kime daha büyük gelirse evvela o zar atar ve gelen zara göre oynamak mecburiyetindedir. Eğer zar şeş (altı) gelirse şahı oynamak lazımdır; penç (beş) gelirse veziri oynar, çihar (dört) gelirse fili oynamak lazımdır; se (üç) gelirse atı, dü (iki) gelirse kaleyi, yek (bir) gelirse piyadeleri oynamalıdır. Zar şeş geldi mi ister istemez şahı oynamak lazımdır. Eğer satrançta şahın oynanacağı hane olmazsa mat hükmü verilmez, tavlada altı kapıya girmiş pullar gibi olur, hanesi olmayan taş oynamaz. Hasmin taşlarının hepsi alınabilecek yerde olsa da, zar gelmedikçe alınmaz. Mesela: hasmin kalesi piyadenin alabileceği bir hanede olsa da zar yek gelmedikçe alamaz. Yine aynı şekilde 16. haneye varan her piyade vezir olur.¹⁷⁸

Kale	Şah	Vezir	Kale
	At	At	
	Fil	Fil	
Piyade	Piyade	Piyade	Piyade
Piyade	Piyade	Piyade	Piyade
Piyade	Piyade	Piyade	Piyade
Piyade	Piyade	Piyade	Piyade
	Fil	Fil	
	At	At	
Kale	Şah	Vezir	Kale

¹⁷⁸ Râhatü's-Sudûr, s. 378-379.

Rum hâkimlerinin birinci oyunu: Şekilde de görüldüğü gibi daire şeklinde bir sahadan oluşur. İlk daire kale yapılmıştır. Eğer şahın merak ettiği ya da korktuğu bir şey olursa hareket ederek kendini bu kaleye atar ve bu suretle düşmandan emin olur. İşi olduğunda dışarı çıkıp işini görür. Kalenin etrafına da dört daire çekilmiş ve on altı kısma bölünmüştür. Bu da 64 hane eder. Her iki tarafta taşlar yerleştirilir. Şah ile vezir kenara konur; iki fil önlerine konur. Atlar da fillerin önüne konur. Kaleler atların önünde ve ortadaki kalenin kenarına konulmuştur. Piyadelerin dördü sağ kanatta, dördü sol kanatta olmak üzere, her iki tarafta bir biri arkasına yerleştirilmiştir. Bu tabiyede merkez, yan, sağ ve sol kanatlar daha zariftir. Taşların alması diğer satranç kurallarına göredir. Her iki taraftan yürüyerek hasım hanelerinin sonuna varan piyadeler vezir olur ve hepsi de vezir olabilir. Fillerin dördü de bir biriyle karşılaşır ve birbirlerini alırlar. Şah kalede oldu mu ne kendisi kimseyi alabilir ne de kimse onu rahatsız edebilir.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Râhatü's-Sudûr, s. 379-380.

Rumların icat ettikleri ikinci oyun: Bu oyuna sekiz taş ilave etmişlerdir: bunlar dört aslan ile dört piyadedir. Aslanı bazıları deve yapar. Hepsi yüz hane olacak şekilde 10x10 ebadında bir saha yapmışlardır, bu yüz haneden başka köşelerde dört kale yapılmıştır. Taşların dizilmesi eski satranç gibidir; taşların hareketi ve alması da öyledir. Aslanlar köşelere dikilmiştir ve aslanın köşelerde yürümesi fil gibidir. Şu kadar ki fil bir hane geçip ikinciye gider, aslan ise iki geçip üçüncüye gider. Filler birbirlerine yetişmedikleri halde aslanlar birbirleriyle karşılaşır, birbirlerine ulaşır ve birbirlerini alırlar. Köşelerde bulunan dört kale hanesine gelince, şahın bir endişesi oldu mu, hareket ederek bu haneye girer. Hasmin şahı hareketle kendisinin karşısına gelse de korkmaz. Hasmin taşlarından biri yanına gelirse onu alamaz. Emniyet bulup dışarı çıkıncaya kadar, ne o kimseyi alabilir ne de kimse onu yerinden oynatabilir. Çünkü zaten bu kale haneleri oyun yaygısının ve sahanın dışındadırlar.

180

Hisar											Hisar
	Arslan	Kale	At	Fil	Şah	Vezir	Fil	At	Kale	Arslan	
	Piyade	Piyade	Piyade	Piyade	Piyade	Piyade	Piyade	Piyade	Piyade	Piyade	
	Piyade	Piyade	Piyade	Piyade	Piyade	Piyade	Piyade	Piyade	Piyade	Piyade	
	Arslan	Kale	At	Fil	Şah	Vezir	Fil	At	Kale	Arslan	
Hisar											Hisar

¹⁸⁰ Râhatü's-Sudûr, s. 380-381.

Ravendî'nin, satrancın bütün bu çeşitlerini, detaylı bir şekilde anlatmasından, öncelikle o dönemde satranca verilen önemin ve değerin yüksek bir seviye de olduğunu anlıyoruz. O, bu detaylardan sonra asıl olarak bu oyundaki hikmetleri, her taşın taşıdığı anlamı ve yapılan hareketlerin hayattaki karşılıklarını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Ona göre, *“bu oyundan edilecek istifadeler çok ve sayısız olmakla beraber asıl maksat harbin esaslarını ortaya koymaktır.”*¹⁸¹

Ravendî'ye göre, bu yaygı yani oyun tahtası bir savaş sahasıdır. Bu sahada bulunan taşlar ise savaşın figüranlarıdır ve hepsinin ayrı meziyetleri vardır. Örneğin, sahanın üzerinde kalelerin bulunmasının sebebi, hükümdarların müstahkem bir yere sahip olmalarının gerekliliğidir. Bilhassa düşmanın galip geldiği anlarda, hükümdarlar oraya girer, işler istedikleri hale gelinceye kadar orada kalır ve sonra çıkarlar. Ayrıca işler yoluna girinceye kadar da hükümdarın kendi başına hareket etmesi caiz değildir. Nasıl ki bin keklikte bir şahin yüreği yoktur denmiş, aynen onun gibi padişah yerinde oldu mu ordu da yerinde olur. O halde hükümdarlar hem kendi işlerinde hem de halkın işlerinde ihtiyatlı hareket etmeleri gerekir. Çünkü hükümdarın sebatı, âlemin ve âlemde bulunan insanların sebatı ve varlığıdır. Geçmiş zamanın hâkimleri demişlerdir ki: hükümdarlar dairenin merkezine, ordu ile halkta dairenin muhitine benzer; dairenin merkezi yerinde kalırsa muhiti de yerinde kalır. Bu kale hanelerini icat etmiş olanlar, hükümdarın ihtiyatlı olması gerektiğini bilmesi istemişlerdir. Aynı zamanda kaleler, savaşçıların yeri geniş olsun ve rahatça iş görsünler diye kenardadırlar.¹⁸²

Ravendî'ye göre; *piyadelerin önde bulunmasının sebebi, padişahın ortada bulunması ve ordu ile takviye edilmiş olması gerektiğindedir.*

Vezir, vezir olduğu için şahın yanında oturmuştur. Vezirin şahtan kuvvetli olmasının sebebi, şahın onun tedbirleriyle iş görmesindedir.

Filler, onlara yardım etmek ve onları kuvvetlendirmek için yanlarında yer almışlardır. Bir orduda sağlamlık ve kuvvet onlar sayesinde temin edilir. Onlar uzak-tan taşları gözetlerler.

¹⁸¹ Râhatü's-Sudûr, s. 381-382.

¹⁸² Râhatü's-Sudûr, s. 381.

Atlar süratle gidip, pehlivanların yerinde harbetmeleri için fillerin yanında süvarilerin yerindedirler. Atın iki hane ilerlemesinin sebebi de süvarilerin ellerinden gelen her yere yetişmeleri lazım olduğundandır.

Piyadeler, atlardan uzak kalmamak için birer hane ilerlerler. Piyadenin vezir olmasının sebebi ise şudur: bir piyade harpte ordunun önünde yürüyüp, kendisini koruyarak, ölmeden hepsini geçecek kadar kuvvetli ve akıllı olursa vezirliğe liyakat kazanır.

*Şahın da bir hane ilerlemesinin sebebi, onun harp yapmasının ve uzaklara gitmesinin caiz olmamasındandır.*¹⁸³

Görüldüğü gibi Ravendî, satrançta her taşa önemli misyon yüklemekte ve bu oyunun oynanmasıyla kişilerin neler kazanabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca onun bu oyunu, devletin ayakta kalması adına yapılması ve uygulanması gereken planlardan, insanların hangi durumlarda nasıl pozisyon almalarına ve fedakârlık gösterilmesi gerektiğinde kimlerin bundan kaçınmaması gerektiğine kadar birçok dersi içinde barındıran stratejik bir oyun olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Ravendî, satranç ile tavla arasında bir karşılaştırma yapar ve satrancın keskin akıl ve düşünce sahiplerine yakışan bir oyun olduğunu söyler. Ona göre satrancı kötü oynayanın, kötü oynadım demekten başka bir bahanesi olamaz. Tavla oynayan yenilirse, zarlar kötü geldi diyebilir fakat satrancı kötü oynayan kötü oynadım demekten başka ne söyleyebilir. O bu görüşünü Husrev-i Perviz'in sözüyle delillendirir, zira ona, niçin tavla oynamıyorsun denildiği vakit o şu cevabı verirdi: Satranç, aklın kuvveti ile oynanır ve padişahlığa benzer.¹⁸⁴

Ravendî satrancı överek anlattığı bu bahsi kapatırken hükümdarlara ikaz mahiyetinde bir tavsiyede bulunur. Ona göre hükümdarlar satrancı herhangi bir şeyin üzerine oynamamaları gerekir. Zira böyle olursa kumar olur ve şeriatın gösterdiği mekruhluk lazım gelir. Yine ona göre satranç yüzünden namaz kaçırılmamalıdır. Çünkü bu sefer de kötülük iyiliğe galip gelir ve ikisinin günahı, ikisinin verdiği faydadan büyüktür hükmü takarrur eder.¹⁸⁵

¹⁸³ *Râhatü's-Sudûr*, s. 382-383.

¹⁸⁴ *Râhatü's-Sudûr*, s. 383.

¹⁸⁵ *Râhatü's-Sudûr*, s. 384.

Görüldüğü gibi Ravendî'ye göre satranç, hükümdarın özel hayatında önemli bir yer işgal etmektedir. Özel hayatın içerisinde zikrettiğimiz bu ve buna benzer oyunların aslında yine hükümdarın devlet işlerine dönük oyunlar olduğu da anlaşılmaktadır. Bu da, hükümdarın oyunla meşgul olduğu zamanlarda bile devleti düşünmekten gafil olmaması gerektiğini düşündüren bir durumdur.

2.1.2.2.4. Eğlence Kültürü ve İçki

Hükümdarların özel hayatında eğlenmeleri adabı, şüphesiz önemlidir. Eğlenme kültürü dendiğinde genel olarak insanların aklına yeme, içme ve çalgılar gelir. Bu unsurların, hükümdar gibi makamının ağırlığından dolayı kendisinden vakar beklenen bir insanla yan yana gelmesi zaten hassas olan meseleyi daha da hassas hale getirmektedir. Zira eğlenme işinde ölçüyü kaçıran hükümdarların neler yaşadıkları kitaplarda anlatılmaktadır.¹⁸⁶ Ravendî de, Irak Selçuklu Sultanı Melikşah'ın (1151-1153) tahtta fazla oturamayıp azledilmesinin sebebi olarak tanınmayan iki üç kişiyle içki içmesi ve eğlenmesi olduğunu söyler.¹⁸⁷

Ravendî, diğer konularda olduğu gibi, bu meselede de önemli uyarılarda bulunur. Ona göre, “*her hangi bir hükümdar keyif ve ciddi olmayan şeylere düşkün oldu mu, bilgi ve aklın azlığı ile muttasıf olur.*”¹⁸⁸ Zevk ve eğlenceyle vakit geçiren hükümdar ise düşmanlarının ve muhaliflerinin kurmuş olduğu tuzakların farkında olmaz.¹⁸⁹ Bununla beraber yine ona göre, içkiye devam eden hükümdar, zamanla insanlardan çekinmeye başlar ve onları kendi huzuruna kabul edemediği gibi insanlar da ondan çekinir ve ona yaklaşamaz hale gelir.¹⁹⁰ Böyle bir durumda halk ile sultanın arası açılmaya başlar. Sultanın halktan kopuk yaşantısı ve dağınık hali, milletin kendi içerisinde ferdi davranışlarla birlikte ayrışmalara sebep olmaya başlar.

Bununla birlikte eğlencenin olmasında bir mahzur yoktur ve fakat bunun belli başlı şartları vardır. Ravendî'ye göre de, “*eğlence ve gezintinin iyi olanı akıllı insanların fikrine uygun olarak yapılandır.*”¹⁹¹ Zira hislerin ve duyguların emrindeki eğ-

¹⁸⁶ Bazı örnekler için bkz. Seâlibî, **a.g.e.** s. 163-164.

¹⁸⁷ **Râhatü's-Sudûr**, s. 242.

¹⁸⁸ **Râhatü's-Sudûr**, s. 242.

¹⁸⁹ **Râhatü's-Sudûr**, s. 245.

¹⁹⁰ **Râhatü's-Sudûr**, s. 265.

¹⁹¹ **Râhatü's-Sudûr**, s. 266.

lencelerde, genel olarak ölçü kaçar ve nahoş olayların yaşanması da kaçınılmaz olur. Bunun için eğlence ölçülü olma ve ortamın nezaheti de önemlidir. Bir eğlence meclisinin nezahetinin göstergesi ise kimsenin ağzından boş, çirkin bir laf ve küfrün çıkmamasıdır. Aynı zamanda hiç kimsede terbiye harici davranış sadır olmamalıdır.¹⁹² Çünkü Ravendî'ye göre, “*eğlence meclisinin tertiplenmesinden maksat, gönlün ferahlığa ermesidir.*”¹⁹³ Yoksa zihni dağıtan, gönlü daha çok perişan eden ve nihayetinde ruhen, başka sıkıntılar doğuran eğlence, eğlence değil, her şeyi salıvermişliğin bir göstergesidir.

Hükümdarların içkiyle olan ilişkisi, onların aklının açıklığı ve devletin işlerinin selameti açısından önem arz etmektedir. Fakat bununla beraber, genel olarak eğlenme kültüründe aklın gücünü zayıflatan etkisiyle içki, önemli bir yer tutmaktadır. Geçmiş milletlerin ve devletlerin eğlence meclislerinde içkinin başköşede olduğu bir gerçektir ve içki eğlenmenin en önemli aracı olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁴ Bu durum, devletlerin ve dolayısıyla idarecilerin önemli birer zaaf noktalarıdır.

İçkiyle alakalı İslam Dininin emri ortada olmakla beraber siyasetnamelerden ve diğer bazı kitaplardan halk arasında kullanımının yaygın olduğu anlaşılan içkinin bazı hükümdarlar tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, yazarları da ikilemde bırakmış ve içkiyle alakalı ne iç ne de içme diyebilirim şeklinde söylemlere itmiştir.¹⁹⁵ Bununla beraber aynı yazarların, içki içilmemesinin insana kazandıracığı faydalardan bahsederek hem Allah'ın hem de insanların, içkiden uzak duranlardan hoşnut olacaklarını anlattıkları da görülür.

Ravendî de, kitabında içkiyle alakalı bir fasıl açar ve içkiye dair birçok meseleye değinir. Bir Müslüman için içki dendiğinde ilk önce akla gelen onun haramlığı meselesidir. Ravendî'nin bu fasılda, daha çok içkinin haramlığı ve nasıl olursa bir içki haramlıktan kurtulur gibi meseleler üzerinde yoğunlaştığı görülür. O, bu meseleye girişte şu hadisi nakleder: “*Allah şarapta on kişiye, satana, alana, üzümünü sıkana, sıkılan üzüme, içene, verene, taşıyana, kendisine götürülene, her zaman onunla meşgul olana ve kazancını yiyene lanet etsin.*” Bu hadisi nakleder ve bununla birlikte

¹⁹² *Râhatü's-Sudûr*, s. 269.

¹⁹³ *Râhatü's-Sudûr*, s. 384.

¹⁹⁴ *Râhatü's-Sudûr*, s. 294.

¹⁹⁵ *Kabusname*, s. 161.

bu lanetten uzak kalabilmek için bazı tavsiyelerde bulunur. Ona göre, “*sarhoşluk veren içkiyi içmekten pek çok haram hâsıl olursa da müselles yani üçte biri kalıncaya kadar kaynatılan üzüm suyu içmekten helal hâsıl olur.*”¹⁹⁶ Ravendî, müsellele alakalı olarak kendisinde helal olduğuna dair kati bilginin hâsıl olduğunu belirtir. Zira ona göre “*Allah’ın haram kıldıklarında şifa yoktur*” ve “*Allah’a karşı günahkârlıkta rahat yoktur*” gibi hadislerle karşı, müsellesteki şifa ve faydalar düşünüldüğünde onun haram olmadığı hakikati ortaya çıkar. Bununla beraber o, içkinin haram olduğunu, birçok yerde tekrar ederek yanlış anlaşılmalara fırsat vermemeye çalışır. Ona göre, eğer bir içki meclisi tertip edilecekse cezayı icap ettirecek şekilde olmamalı ve müselles olarak ifade ettiği helal olan şarap içilmelidir.¹⁹⁷

Ravendî, bu meselede mezhep imamlarının görüşlerine uzun uzadıya yer verir¹⁹⁸ ve sonuç olarak şunları söyler: “*kötü cins ve çok müselles içmekten, vesvese, kötü meraklar, delilik, anlayış kıtlığı, saçma fikirler, unutkanlık, akıl noksanlığı, göz kararması, hasselerin bozulması, uykuda ve uyanık iken sebepsiz olarak korkma ve sersemlik hasıl olur. Bütün bunlar çok içki içmekten hasıl olan dimağ hastalıklarıdır. Vücut hastalıklarına gelince, sekte-i kalp, boğulma, titreme, nikris¹⁹⁹, felç, birsam²⁰⁰, mizacın bozulması, ciğer zayıflığı, istiska²⁰¹, baş ağrısı, diş ağrısı, ateşli şiş ve hummalar, ani ölüm gibi hastalıklar hasıl olur.*”

Bunları aktardıktan sonra Ravendî, bazı nasihatlerde bulanarak konuyu sonlandırır. “Şimdi akıllı olan, bütün bu zararları bir tarafa bıraksa bile, his kılavuzu sayesinde ahiret cezasından sakınır ve değil içki içmek, helal olan müsellesten dahi az içer. Üzüm şirasına su ilave eder, üçte ikisi kalıncaya kadar kaynatır ve küpe koyar, o küpte tebahhur eder, kendisi de ölçülü içerek sarhoşluktan sakınır. Bu suretle bütün faydalar elde edildiği gibi, ahiret cezalarından da emin olur. Böylece eğlence meclisinin süsü, dostların muhabbeti ve insanların gönül ferahı temin edilmiş

¹⁹⁶ **Râhatü’s-Sudûr**, s. 384.

¹⁹⁷ **Râhatü’s-Sudûr**, s. 390.

¹⁹⁸ **Râhatü’s-Sudûr**, s. 385-390.

¹⁹⁹ Organizmadaki ürik asidin atılmayarak vücudun bazı yerlerinde özellikle ayak başparmağında, topuk ve eklem yerlerinde birikmesinden ileri gelen, ağrı ve şişlerle ortaya çıkan bir hastalık. Bkz.: T.D.K., **Büyük Türkçe Sözlük**, ilgili madde.

²⁰⁰ Halüsinasyon anlamına gelmektedir. Bkz.: **Büyük Türkçe Sözlük**, ilgili madde.

²⁰¹ Karında su toplanması hastalığına verilen isimdir. İng. Ascites, Bkz.: **Büyük Türkçe Sözlük**, ilgili madde.

olur.”²⁰² Burada da görüldüğü gibi Ravendî, içkiye karşı son derece mesafeli durmaktadır. Bunun sebebi olarak ise içkinin, gaflete sebep olması ve insan aklını işlevsiz hale getirmesini gördüğü anlaşılmaktadır. Konu bir de hükümdarlar ve onların aklının uyanıklığı olunca meselenin değeri daha iyi anlaşılmaktadır.

2.1.2.2.5. At Yarışı ve Ok Atmak

At yarışı ve ok atmanın hükümdarların özel hayatında önemli bir yeri olduğu siyasetnamelerde de görülmekle beraber, Ravendî, bu iki konuya girmeden önce “*Ben ins ve cinni ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*” ayetiyle insanın yaratılış amacını sorgular. Çünkü insanın bu dünyaya gönderilişinin bir gayesi vardır. Bu iki işin, oyun olarak algılanıp boş vakit geçirme aracı olarak kullanılması da insanın yaratılış gayesiyle bağdaşmayacaktır. Hükümdarın sorumluluğu düşünüldüğünde bu gaye daha büyük bir anlam kazanmaktadır. Bu açıdan hükümdar eğlencelerini, asıl vazifelerini unutturacak müptelalık seviyesine götürmemelidir. Ata binmeyi ve ok atmayı bilmek, bir hükümdarın olduğu gibi Müslüman bir kişinin de sahip olması gereken vasıflardandır. Bu açıdan at yarışı ve ok atmak, bir oyun gayesiyle değil de, kazanılan bu melekelerin, düşmanlara karşı sürekli canlı tutulmasını sağlamak amacıyla yapılmalıdır. Yine ona göre, “*ok atmak ve binicilik öğrenilirken Yüce Allah’ın düşmanlarıyla ve kâfirlerle savaşmak için öğreniyorum diye niyet edilmeli zira ancak bu şekilde kişi yaptığı işin vebalinden kurtulup sevap kazanabilir.*”²⁰³

Ona göre ok atma ve at yarıştırmakta ödül koymak caizdir ve fakat burada konulan ödülle birlikte oyunun şekli kumara dönüşmemelidir, aksi takdirde bu şeriata muvafık olmaz.²⁰⁴ Ravendî, bu oyunların hangi durumlarda kumar olup olmayacağını hadis-i şerifler ve fikhî prensipler ışığında değişik misallerle anlatır.²⁰⁵

Ravendî, bu yaklaşımıyla, at yarışı ve ok atmayı eğlence kültürünün bir parçası olmalarının ötesinde, yapılaş amaçlarını ön plana çıkartarak bu iki oyuna farklı bir perspektiften bakar. Böylece bu oyunlar, insanı, inandığı değerler etrafında hayata hazırlayan ve önemli misyonlar yüklenmiş bir hal alırlar.

²⁰² Râhatü’s-Sudûr, s. 394-395.

²⁰³ Râhatü’s-Sudûr, s. 395-396.

²⁰⁴ Râhatü’s-Sudûr, s. 396.

²⁰⁵ Râhatü’s-Sudûr, s. 396-397-398.

2.1.2.2.6. Çalgı ve Çalgı aletleri

Malumdur ki hükümdarlar, üzerlerinde taşıdıkları sorumluluktan ötürü daima meşgul insanlardır. Harpleri yönetmek, emirler ve diğer devlet idarecileriyle mektuplaşmak ve birçok değişik problemleri çözüme kavuşturmak gibi meseleler onların sürekli yüz yüze oldukları sorunlardır. Takdir edilir ki bütün bu meseleler idarecilerin ruhlarını sıkar ve sıkılan bu canlar bazen de rahatlamak ister. Genellikle bu amaçla hükümdarlar için eğlence meclisleri tertip edilir. Bu ferahlama işi yaşanan zamana göre bazı değişiklikler arz etse de, çalgı unsuru genellikle bu meclislerin değişmez materyalidir.²⁰⁶ Ravendî de, çalgıcılardan ve çalgı aletlerinden kitabının değişik yerlerinde ve özellikle şiirlerin içerisinde bahseder.

Eğlence kültürü dendiğinde çalgıcıların ve şarkıların olmaması düşünülemez, zira eğlence meclisinin en önemli figürleridir onlar. Ravendî'ye göre de, “*eğlence meclislerinde çenginin tatlı şarkıları cana can katar ve cihanı doldurur.*”²⁰⁷ O, zamanın hükümdarı Tuğrul'dan bahsederken onun çalgısız bir yudum içki içmediğinden ve çalgısız keyfinin yerine gelmediğinden söz eder. Yine onun, şarkı söyletmekle zahmete soktuğunu düşündüğü bir şarkıcıya, şarkısı karşılığında hazineden bir hayli yüksek bir meblağ ödediğini anlatır.²⁰⁸

O, bir şiirinde bazı çalgı aletlerinden ve onların nasıl kullanılacağından da şöylece bahseder:

O sırtı kambur, vücudu zayıf ve saçı dökük (saz) dövülür, okşanır ve kucaklanır;

Ve o boş mideli, dokuz siyah gözlü yanığın gönlünün iniltileri on parmakla kısılır;

Bütün vücudu karın olan o kaplumbağa sırtı testinin (dümbelğin) boyunu tutulup, kulağı çekilir, göğüs gibi kucağa alınır;

Ve daireye benzeyen o ikiyüzlünün ayağı, tatlı feryadı yüzünden, daire gibi başa çıkarılmak istenir.²⁰⁹

²⁰⁶ Seâlibî, a.g.e. s. 149.

²⁰⁷ Râhatü's-Sudûr, s. 295.

²⁰⁸ Râhatü's-Sudûr, s. 338.

²⁰⁹ Râhatü's-Sudûr, s. 295.

2.1.3. Diğer Devlet Görevlileri

Bilindiği üzere devletler belli kurum ve kuruluşlarla idare edilir. Bu kurumların başında da görevliler bulunmaktadır. Saltanat idaresinin hüküm sürdüğü devletlerde bu görevliler sultan tarafından atanan görevlilerdir. Devlet idaresinin başarısı da, bütün bu kurumların uyumlu ve verimli çalışmalarıyla yakından ilgilidir. İşte siyasetnamelerde, devletin selameti açısından önemli görülen bu kurumların başındaki görevlilerin belli başlı niteliklerinden maddeler halinde bahsedildiği görülür. Böylece hükümdarların tercihte bulunurken bu özelliklere sahip görevliler seçmelerinin, devletin bekası adına önemli olduğu anlatılır. Siyasetnamelerde olduğu gibi Ravendî de, eserinde, Selçukluların devlet yapısı içinde önemli gördüğü devlet görevlileriyle ilgili bazı değerlendirmelerde bulunur. Tarihte geçen bir olayı aktarırken, olayda etkin olan devlet görevlilerin niteliklerinden ve nasıl olmaları gerektiğinden bahisler açar. Biz de bu başlık altında, Ravendî'nin bahsettiği bu devlet görevlilerini, onun belirttiği özellikler çerçevesinde ele almaya çalışacağız.

2.1.3.1. Vezirler

Vezirler, tarih boyunca bütün devlet yönetimlerinde en az hükümdarlar kadar önemli olmuş yöneticilerdir. Vezir, hem hükümdar hem de devlet yönetimi açısından önemli bir mevki işgal etmektedir. Peygamberler dahi yardımcı ve dost anlamına gelen vezirlerden müstağni kalamamışlardır.²¹⁰ Vezir iyi ve parlak olduğu zaman memleket mamur olur, ordu ve reaya rahat olur. Vezir kötü olursa memlekette karışıklıklar doğar ve bunun telafisi de oldukça güç olur.²¹¹ Ravendî'ye göre de, her hükümdar vezirini iyi seçip bulması gerekir çünkü hükümdarlığın iyi bir hal üzere devamı vezir sayesinde mümkündür.²¹²

Ona göre vezir seçiminde asıl gaye çok vezir seçerek sayıyı artırmak değildir. Asıl gaye, sayıyı değil kuvveti çoğaltmaktır, topluluğu değil kazancı artırmaktır. Çünkü istenileni yapabilen bir kişi, sayıyı artıran bin kişiden daha iyidir. Bilgi ve marifeti az olanın, vücudunun büyük olması, işten anlayışı kıt olanın boyunun uzun olması hükümdarı aldatmamalıdır zira inci, küçük olmakla beraber büyük kayadan

²¹⁰ Kuran-ı Kerim 20/29.

²¹¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e. s. 35.

²¹² **Râhatü's-Sudûr**, s. 96.

daha faydalıdır.²¹³ “*El, nasıl parmaklarla el olursa hükümdar da seçip yetiştirdikleriyle hükümdar olur ve vezir bir hükümdarın değil parmağı, en önemli uzvu olan gözüdür.*”²¹⁴ Hükümdara veziri hıyanet ederse önünü göremez olur ve hükümdarın tedbir gücü elinden gider. Kötülüğe eş ve kötü cevherli olan bir vezir yüzünden hükümdarın padişahlık tacı mahvolur gider.²¹⁵ Hükümdar ne kadar hakperest olmaya çalışsa da eğer veziri adil değilse adalet anlayışı halkın arasına inemez çünkü ona göre veziri zulüm yapan bir hükümdar, adalet gösteremez.²¹⁶ Vezirin hükümdar üzerinde önemli derecede etkili olduğunu düşünen Ravendî, “*nasıl ki bir adamın ahlakı arkadaşından anlaşılırsa bir hükümdarın nasıl olduğu da vezirinden anlaşılır.*”²¹⁷ Diyerek bu düşüncesini ifade eder.

Ravendî’ye göre, “*vezirin en iyisi, hükümdarı günahlardan alı koyup iyiliklere teşvik edendir. Mülkü kendi mülkü gibi kollayan ve hükümdarına karşı iyi emeller besleyendir.*”²¹⁸ Vezirler iyi ve doğru düşünmek zorundadırlar. Onların kötü düşünceleri hem kendilerinin hem de saltanatın felaketi demektir.²¹⁹

Yine ona göre, hükümdar, vezirinde yukarıda sayılan yanlış hareketleri görürse vezirini azletmelidir. Vezirin azledilme sebepleri ise şunlardır: hükümdara ve devlete karşı bir ihanetinin ortaya çıkması, işlerin üstesinden gelme hususunda acziyet göstermesi, halka karşı davranışlarında hoşnutsuzluğa ve kargaşaya sebep olması ve hafif meşrepli görülmeye başlaması.²²⁰

2.1.3.2. Nedimler

Nedimler, bilindiği üzere hükümdarın yanında bulunan en yakın dostlarıdır. Ravendî’ye göre de “*insan, tabii olarak beraber bulunduğu kimsenin huyunu alır,*”²²¹ bu açıdan hükümdarı etkileme alanında bulunan nedimlerin önemi artmaktadır. Hü-

²¹³ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 283-284.

²¹⁴ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 126.

²¹⁵ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 31.

²¹⁶ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 73.

²¹⁷ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 33.

²¹⁸ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 108.

²¹⁹ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 231.

²²⁰ Maverdî, *a.g.e.* s. 84.

²²¹ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 374.

kümdarın en yakınında bulunan bu zatlarla alakalı, siyasetnamelerde, nasıl özellikler taşımalarına dair geniş bilgiler verilmektedir.²²²

Ravendî de, nedimlerin özelliklerini, olmaları gerektiği şekliyle tavsif eder. Ona göre nedim, padişahın aklını gösterir ve faziletini ispat eder. Ayrıca o, nedimlere nasihat tarzında bazı ikazlarda bulunur ve onlara şöyle seslenir: *“Hükümdarla birlikte bulunduğun, ona nedimlik ettiğin zaman çok ihtiram göster. Düşüncesiz iş yapmaktan kaçın; söze kendin başlama, sual sormakta ileri gitme; çünkü hükümdar meclislerinde ileri giden yerinden ve mevkiinden atılır, hak ve itibarı kalmaz. Konuşulduğu zaman yüzünü onlara çevir ve kulağını onlara ver. Gözlerini ağızlarına dik, düşünceni onların hizmeti ile meşgul et ve hayırlı bir haber bekleyen veyahut yeni bir şey duyanın dinlediği gibi dinle!”*²²³

Ona göre, yüzün güzelliği dostluğu ve kardeşliği artırır. Bunun için nedim güzel yüzlü ve hoş huylu olmalı ki görülmesinden usanç hâsıl olmasın. Nedimin ahlakı çok güzel olmalı, ilmin her nevinden biraz bilmeli ve her fenden anlamalı. Okumuş, şiirler ezberlemiş olmalı aynı zamanda eğlence meclisi, harp, resmî kabul ve av gibi padişahlık adabını bilmiş olmalı ki böyle durumlarda padişaha nükteler hatırlatsın, yol ve adetleri ona öğretsin. Ayrıca nedim, nefesine hâkim olmalı ki gaflete dalıp aklının gücünü kaybetmesin.

Aklın üzerinde ehemmiyetle duran Ravendî'ye göre, insanın aklının bilgisi ve zekâsının derecesi şu sekiz haslet ile meydana çıkar ki bunlar aynı zamanda nedimlerin de taşıması gereken hasletlerdir:

- 1- Yumuşaklık ve soğukkanlılık.
- 2- Şahsın korunması ve kendini bilip tanıma.
- 3- Rıza kazanmak ve sükûnet istemekte padişahlara itaat.
- 4- Dostun mahremiyetini ve sır saklanacak yeri bilmek.
- 5- Kendisinin ve başkasının sırrını saklamakta son dereceye varmak.
- 6- İnsanları memnun etmek, sultanlar otağında tatlı dillilik, dalkavukluk edip mansıp sahiplerini elde etmek.
- 7- Ağızına, sözüne hâkim olup lüzumu kadar söz söylemek.
- 8- Meclislerde sükûtu kendine şiar edinmek.

²²² Nizamü'l-Mülk, **a.g.e** s. 109-110-111; Seâlibî, **a.g.e** s. 148-149; **Kabusname**, s. 91-94.

²²³ **Râhatü's-Sudûr**, s. 374-375.

Ravendî, bir nedimde olması gereken vasıfları böyle sıraladıktan sonra önemli ve ilgi çekici bir tavsiyede daha bulunur. Evet ona göre nedim, her çeşit ilme dair bilgisi bulunmalıdır ve fakat bununla birlikte, ruhunun dostu kitaplar olmalıdır. Zira ona göre bu zamanda en iyi dost kitaptır ve insanoğlu, yolunu kitaplar sayesinde bulur.²²⁴

2.1.3.3. Valiler

Valilerin, buldukları şehirde hükümdarı, devleti temsil eden ve o beldenin birinci derecede sorumlu kişiler olduğu bilinmektedir. Bu durum onlara, önemli ve mesuliyeti ağır bir vazife yüklemektedir. Bunun için valiler siyasetnamelerde niteliklerinden önemle bahsedilen devlet adamlarıdır.

Bir vali ile ilgili, ilk akla gelen özellikler; şerefli bir vezirlik makamını hazmedecek derecede olgun olması ve aynı zamanda kendini beğenmiş ve ihtirashlı olmamasıdır. Vali, adil, kararlı, iyi ahlaklı, doğru anlayışlı ve devletin bekası konusunda iyi niyet sahibi olmalıdır.²²⁵

Ravendî de, hükümdarın, birisini vali yapacağı vakit, şu özelliklere dikkat etmesi gerektiğini söyler ve bir valide olması gerekli vasıfları şöyle sıralar: “*Vali, iş yapabilen ve aynı zamanda işini başarıyla tamamlayacak birisi olmalı. Maharetli olmalı, en önemlisi de riayeti ve vefası güzel olmalı. Meselelerin içini dışını bilen basiretli insanlardan olmalı. Valilerin, memleketin desteği, devletin kaleleri ve işlerin başları olduğu unutulmamalı zira onlar sayesinde işler yoluna girer, hazinenin parası toplanır, sultan kuvvetlenir ve memleket mamur olur. Onların halleri iyi olursa işler yolunda olur, onların hali karışık olursa halkın da rahatı kaçar.*”²²⁶

Ravendî, mürüvvet sahibi valilere güvenilmesi gerektiğini belirtir. Zira mürüvvet yani yiğitlik ve mertlik hıyanet ve düşmanlığa engel olur. O, bu düşüncesiyle sorumluluk verilen kişilere güven de verilmesi gerektiğini anlatır. Bununla birlikte, valilerin de kendilerine yapılan lütuflara karşılık bir teşekkürleri olmalıdır ki; ona göre, Allah’a şükür, nasıl hamd ve senanın çokluğu ile olursa, valilerin teşekkürü de

²²⁴ Râhatü’s-Sudûr, s. 376.

²²⁵ Seâlibî, Hükümdarlık Sanatı, s.138; Zencanî, Sultana Öğütler, s. 214.

²²⁶ Râhatü’s-Sudûr, s. 105.

görevlerinde gösterdikleri sadakatle olur.²²⁷ Birçok devletin yıkılmasında valilerin sadakatsizliğinin yattığını hatırlarsak Ravendî'nin bu hatırlatmasının ne kadar yerinde olduğu ve belki de bir valide olması gereken en önemli niteliğin bu olduğu görülecektir.

2.1.3.4. Kâtipler

Kâtiplik, kısaca hükümdarın sözcülüğüne denebilir ki, bundan dolayı kâtipler, sürekli ön planda olan, gözlerin üstünde olduğu önemli vazifeler yürütmektedirler. Kâtip, sultanın fermanlarını güzel hattıyla yazıp uzak diyarlara gönderir. Kâtibin kullandığı kâğıt, yazdığı yazı, kaleminin mürekkebi, sultanı temsil eden bir hal alır bunun için kâtibin yazdığı yazıların her ayrıntısı önemli bir vesikadır.

Tarih boyunca kâtibe ve kâtipliğe çok değer verilmiş ve değişik şekillerde yüceltilmiştir. Bazısı bu iş için “Allah için şu kalemin bereketine bakınız! Memleketin nizamı onun elinde, örgü onda.” demiş, bazısı da nice kâtiplerin yazıları vardır ki bölük bölük orduların yerini tutmuştur demiştir.²²⁸

Kâtip, yazısının güzel olmasının yanında belagati de yüksek olmalıdır zira kâtip aklıyla ve ilmiyle manayı derinleştirir.²²⁹ Onlar istenilen mananın en karmaşık ve zor yanlarını dahi düzgün biçimde kâğıda dökmeyi becerirler.

Kâtiplik insanı yücelten hatta öyle ki sultanın yanı başında yer edinmesini sağlayan talihli bir meslektir. Ravendî, kâtipliğin bu önemli yanını hatırlatır ve gençlerin önünün açılması ve yükselebilmeleri için kâtipliği tercih edip öğrenmelerini tavsiye eder. Ayrıca şöyle bir tavsiyede de bulunur ki sultanın hemen yanı başında bulunma talihine kavuşmuş insanlar, dillerini sessiz yapıp vücudunu kötülükten temizlemeyi bilmelidir.²³⁰

Ona göre, “*katip, sabırlı, bilgili, doğru sözlü, vefakar, temiz ve taze yüzlü olmalıdır.*”²³¹

²²⁷ *Râhatü's-Sudûr*, s. 263.

²²⁸ *Seâlibî, a.g.e.* s. 145.

²²⁹ *Râhatü's-Sudûr*, s. 107.

²³⁰ *Râhatü's-Sudûr*, s. 45.

²³¹ *Râhatü's-Sudûr*, s. 46.

2.1.3.5. Ordu ve Askerler

Ordu, devletlerin son derece önem verdikleri kurumların başında gelir. Zira bir devleti ayakta tutan ve düşmanlara karşı koruyarak devamını sağlayan en önemli unsur, ordusudur. İyi donatılmış güçlü bir ordu, halkına güven, düşmana korku, dost devletlere de gurur verir. Hükümdar, ancak ordusunu memnun ederek hem içeride hem de dışarıda başarıyı yakalayabilir.²³² Ravendî'ye göre de, “*ordusu ve askerine kötülük eden hükümdar, düşmanları ile muhaliflerine iyilik etmiş olur*”,²³³ çünkü ordu, hükümdarın mülkünün temel direğidir. Kalbinin kuvveti, gözlerinin nuru ve kudretinin temel sebebidir.²³⁴

Ordu ve askerler bu kadar önemli ve taltif edilmesi gerekse bile Ravendî burada dengeli davranılması gerektiğini anlatır ve hükümdarın, ordusunun vazifesini gerektiği şekilde yapması için iyiliklerin dizginini biraz çekmesi gerektiğini söyler. Zira askerlerin kendisinden tamamen müstağni kalmamaları için onlara bol servet vermemelidir. Bununla beraber kendinden kaçmamaları için az da vermemeli ortayı bulup mutedil bir yol tutmalıdır. Ravendî, bu tavsiyesinin yanında parayı ve altını hakir gören, yani askerine bol ihsanlarda bulunmakla beraber ordusunu güzel sözler ve iyi muamele ile kendisine hizmetçi kılan hükümdarların da olduğunu anlatır. Bu hükümdarlar, askerlere o kadar ihsanda bulunurlar ki onlar bütün varlıkları ile hükümdara teşekkür için eşiğinde hizmet etmeyi kendilerine vacip bilirler.²³⁵ Buradan anlıyoruz ki, hükümdarın askerlerine ihsanda bulunması, ne kendisinden müstağni bırakacak derecede olmalı ne de onları kendisinden soğutacak derecede az olmalı. Hükümdar bu ikisinin arasındaki dengeyi kurabilmelidir.

Ravendî, sadece askerlerin kendisine değil evlatlarına ve yakınlarına da ihsanda bulunmanın gerekli olduğunu anlatır ve hükümdarlara şöyle tavsiyede bulunur: Askerin bir olayda yaralanırsa ismini defterden silip maaşını kesme; senin emrinde öldürülür, bayrağının altında şehit edilirse çocuklarının maişetini temin et ve ehlini koru. Zira bu onları sana hizmet etmeye teşvik eder. Devletine yardım, emrinde can

²³² Süleyman Özbek, **a.g.m.** s. 159.

²³³ **Râhatü's-Sudûr**, s. 201.

²³⁴ Seâlibî, **a.g.e.** s. 178.

²³⁵ **Râhatü's-Sudûr**, s. 206, 207.

ve ruhlarını vermeyi onlara kolaylaştırır.²³⁶ Bu önemli tavsiyesiyle Ravendî, vefanın önemini hatırlatmakta ve bunun toplumda nasıl bir birliktelik şuurunu oluşturabileceğini de ifade etmiş olmaktadır.

O yine başka bir yerde, orduna bol bol ihsanda bulun, onlara iyi bak ve itina ile davran der. Çünkü onlar hamiyet ve izzeti nefis ehlidirler. Aynı zamanda onlar, halkın ve mevkiinin kurucuları, hükümdarlık ve saltanatın kılıçları, memleket ve ülkenin kaleleridir. Onlar sayesinde ani felaketler uzaklaştırılır, düşmanlar kahredilir, ihtiyaçlar bertaraf edilir ve işler nizama sokulur. Onların zayıflarını kuvvetlendirirsen işin sağlamlaşır, yoksuluna yardım edersen gücün artar. Vazife vermeden önce onları imtihan et, kendilerini resmigeçitlerde iyice tanı, içlerinde yalnız vefakârlıktan şaşmayan, savaştan kaçmayan sadık ve cesur olanları yanında alıkoy. Çünkü ordu teşkilatından maksat sayının çok olması değil, keyfiyetin kuvvetidir.²³⁷ Ayrıca Ravendî, kumandana karşı gelmenin, ordunun en büyük afeti olduğunu hatırlatarak itaatın bir ordudaki en büyük ölçü olduğunu ifade etmektedir.²³⁸

Ona göre, hükümdarın, ordusuyla ilgili olarak yapacağı ilk iş, yukarıda değinildiği gibi askerlerini, onlara dağıtacağı ihsan ve bağışlarla kendisine bağlamak olmalıdır. İkinci olarak ise hükümdarın kendisinin, cesaret ve kahramanlık hususunda ordusuna örnek olmasıdır. Çünkü Ravendî'ye göre, “*ordu, hükümdarın yüreğine ve yardımına bakar. Eğer onu cesaretli bulursa düşmana karşı korkmaz ve az dahi olsa düşmana karşı yenme azmi içersinde olur.*”²³⁹ Bununla birlikte, hükümdarın, askerini savaşa teşvik edeceğim diye ön saflarda savaşa girmesi doğru değildir. Ravendî bu konuda şöyle tembihte bulunur: “*sakın bizzat kendin harbe girme. Çünkü ya hükümdarlığını tehlikeye koyarsın veyahut mahvolmak tehlikesine düşersin.*”²⁴⁰

Ordu ülkeyi korumak ve gerektiğinde savaşmak için vardır. Hükümdarın, çevresinde bulunan ülkeleri iyi bilmesi ve edindiği bilgilere göre gerekli tedbirleri alması gerekir. Bu istihbaratı sağlamak için Nizamü'l-Mülk'e göre hükümdar, her tarafa tüccarlar, seyyahlar, sufiler, dervişler ve ayak satıcıları kılığında casuslar göndermelidir. Bu kişiler gördükleri duydukları şeyleri hemen hükümdara haber vere-

²³⁶ *Râhatü's-Sudûr*, s. 228, 229.

²³⁷ *Râhatü's-Sudûr*, s. 228, 229.

²³⁸ *Râhatü's-Sudûr*, s. 280.

²³⁹ *Râhatü's-Sudûr*, s. 209.

²⁴⁰ *Râhatü's-Sudûr*, s. 125.

cekler böylece memleketin her yerinde hiçbir şey gizli kalmamış olacaktır.²⁴¹ Ravendî'ye göre de bir hükümdar, düşmanın ok atışını öğrenmeli, kuvvet ve vuruşlarını tanımalı, hallerine vakıf olmalı, yaptıklarını ve hareketlerini görmeli, ordunun adet ve yollarını soruşturmalı ve düşmanın oturuş kalkışını bilmelidir. Çünkü hükümdar, düşmanın ne yaptığını bilmezse ona karşı tedbir alamaz. Satranç oynayan nasıl kendi oyununu gördüğü kadar karşısındakinin de oyununa dikkat eder, hükümdar da düşmanın halinden haberdar olmalıdır.²⁴²

Ravendî'ye göre, ordunun, iyi yetişmiş ve harbin kurallarını bilen askerlerden oluşması gerektiği gibi hükümdar da akıllı, cesaretli ve uyanık olmalı, harpten anlar ve muharebe görmüş bulunmalıdır.²⁴³ Muhtelif düşmanlara karşı muhtelif yer ve mahallerde orduyu nasıl tertip edeceğini bilmelidir. Her iki taraftan da kendi askerleri ve düşman ordusuna bakmalı düşmanın ne gibi bir silah kullandığını ve bundan hangi silah ve vasıta ile korunacağını bilmelidir. Ordunun silahları, düşman askerini aciz bırakacak şekilde olmalıdır. Ordu savaş için önceden talimli olmalıdır. Muharebe yeri askerlerin silahına müsait olmalı düşmana ise müsait olmamalıdır.²⁴⁴ Karargâhını düşmandan uzak tutmalı düşmanın gece baskınlarından kendisini korumalıdır. Saflar kırıklı yay gibi kavisli olmalıdır.

Bir muharebede hükümdarın duruşu son derece önemlidir. Zira görülmüş ve tecrübe edilmiştir ki hükümdar muharebede sabırlı, basiretli olur ve ordusu kendini sever ve kendinden memnun kalırsa düşmanın sayısı çokta olsa galebe ve zafer Allah'tan ümit edilebilir.²⁴⁵

Ravendî savaşta düşmanı yenmenin ve ona galip gelmenin yollarını da beş madde halinde şu şekilde sıralar:

- 1- Ordunun ve askerlerin kalbine düşen, ganimet kazanma ümidi.
- 2- Ordunun gönlüne son derecede yerleşmiş bulunan öç alma hissi.
- 3- Düşman ordusunun kalbine düşen korku hissi.
- 4- Onların niyetlerini gevşeten ve kinlerini azaltan sulh ümidi.

²⁴¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e. s. 92.

²⁴² Râhatü's-Sudûr, s. 208.

²⁴³ Râhatü's-Sudûr, s. 209.

²⁴⁴ Râhatü's-Sudûr, s. 210.

²⁴⁵ Râhatü's-Sudûr, s. 211.

5- Akıllı ve söz anlar bir elçinin gitmesi.²⁴⁶

Aynı zamanda Ravendî, düşmanı yenmenin bir başka yolunu da şöyle açıklar: “düşmanı iyi, hoş sözlerle yola getirmek uzun boylu savaşlarla kökünü kazımdan daha kolaydır. Çünkü kökünü kazımda iki ihtimal vardır; hâlbuki birleşip kavuşmak rahatlık verir.”²⁴⁷ O bu sözleriyle, savaştan önce sulh yolunu tercih etmek gerektiğini ifade eder. Zira biliyoruz ki çözüm yolunda karşımıza çıkan meselelerde kazanma ve kaybetme dengesi karşılaştırıldığında sulh ile çözümde kazanımlar her zaman fazla olmuştur.

2.1.3.6. Atabekler

Atabey de denilen atabekler, özellikle Selçuklularda şehzadelerin eğitimiyle görevli kişilere verilen isimdir.²⁴⁸ Bu durum Osmanlı’da lala adını almaktadır. Atabeyler bu eğitim işinin yanında buldukları ülkeyi şehzade adına da yönetirler. Hükümdarlığa aday olan şehzadelerin değişik beldelelere gönderilerek yetişmeleri, devlet işlerine aşinalık kazanıp acemiliklerini atmış olarak tecrübe kazanmaları son derece önemlidir. Bu önemi Ravendî de vurgulamaktadır. O, Irak Selçuklu sultanı Tuğrul’un başarısızlığının altında tecrübesizliğinin olduğunu ve belli aşamalardan geçmeden sultanlık makamına oturmasının başarısızlıkta önemli rol oynadığını ifade etmektedir. Ona göre Sultan Tuğrul devlet yuvasında doğmuş ve ikbal ailesi içerisinde yetişmiş bir hükümdardı, ani olarak bir hükümdarlık gelmiş, çalışmadan elbise giymiş, beşikten çıkıp tahta oturmuştu ki, yaşı tahta oturduğunda yedi idi. Edep mektebinde arama zahmeti çekmeden hükümdarlık atına binmişti. Günlerini ve vakitlerini ise, insanların kahırlarını görmeden, talih ile kaderin tesirlerini beklemeden geçirmiş, hiçbir sıkıntı görmeden, hazırlanmış sofranın tertiplenmiş meclisin ve mal ile dolu hazinenin başına geçmişti.²⁴⁹ İşte Sultan Tuğrul’un, belli bir eğitim ve terbiyeden geçmeden böyle ağır mesuliyetlerin altına girmesi, onun yaşadığı sıkıntılarda önemli bir etkiler taşıdığı anlaşılmaktadır.

Selçuklularda, şehzadelerin yetişmesinde önemli görevler üstlenen atabeyler, bu olumlu katkıların yanında yönetimde güçlenip nüfuz sahibi olduklarında sultanla-

²⁴⁶ Râhatü’s-Sudûr, s. 208,209.

²⁴⁷ Râhatü’s-Sudûr, s. 220.

²⁴⁸ Büyük Türkçe Sözlük. İlgili madde.

²⁴⁹ Râhatü’s-Sudûr, s. 306.

ra isyana kalkışıp değişik kargaşalıklara sebep olmakla beraber kendi bağımsızlıklarını ilan edenler de olmuştur. Azerbaycan Atabeyliği (İldenizoğulları) (1146-1225), Salgurlular (Fars Atabeyliği) (1147-1284) gibi yönetimler buna örnek olarak verilebilir. Ravendî de eserinde bunlara değinmektedir.²⁵⁰

2.1.3.7. Amiller

Amiller, ilk akla gelen anlamıyla zekât toplamakla görevli memurlar olmakla beraber genel anlamda devletin işlerini gören memurlar demektir. Siyasetnamelerde de bu memurların nitelikleri, yaptıkları vazifeler ve işlerini aksattıklarında nasıl cezalandırılmaları gerektiği anlatılmaktadır.²⁵¹

Ravendî'ye göre de amiller, valilerin muharebede silahları ve karşılıklı ok mücadelesinde okları mesabesinde. Yanında iş bilen adamlar olmadan hükümdar olanlar, hamileri olmadan muharebe ile karşılaşmış kimseler gibidir. O bu ifadeleriyle hükümdarın yanında memurların hangi yerde durduklarını gösterir. Ona göre hükümdar amillere karşı fazla tamahkâr davranmamalı ve çalışmalarını iyi mükâfatlandırmalıdır. Bu durum onların hükümdara karşı sevgilerini muhafaza ettirecek ve hükümdarın iyiliğini istemelerini, dostluklarını devam ettirmelerini sağlayacaktır. Eğer hükümdar çalıştırdığı memurların bir zerresine tamah ederse onlarda hükümdarın bir torba dolusu parasına tamah ederler. Bununla da kalmaz hükümdarın arkasından kötü sözler söyler ve yaptığı iyilikleri inkâr ederler.

Ona göre vazife verilecek kişiler, gerekirse özel yetiştirilmeli ve biri yetiştirilecekse soy-sop, akıl ve mürüvvet sahibi birini yetiştirmeli çünkü soy-sop insanı hıyanet ve gadirden alıkoyar; akıl ile mürüvvet ise insanı vefakâr ve emin olmaya sevk eder. Zira her dal aslına gelir ve her şey tabiatına döner.²⁵²

2.1.3.8. Hükümdara Hizmet Etmenin Adâbı

Yukarıda saymış olduğumuz devlet ricali, devlete yani diğer bir anlamıyla hükümdara hizmet etme konumunda olan insanlardır. Hükümdara hizmet, vezirden ve nedimden tutunda, sofracı başına kadar derecesine, hükümdara yakınlığına ve

²⁵⁰ **Râhatü's-Sudûr**, s. 268-286 arası.

²⁵¹ Nizamü'l-Mülk, **a.g.e.** s. 34, 60-73 arası,193.

²⁵² **Râhatü's-Sudûr**, s. 129-130.

vazifesine göre çeşitlilik göstermektedir. Böyle bir konumda bulunan herkes, hassas olması gerektiğini bilmeli ve davranışlarını ona göre sergileyebilmelidir.

Şu da bilinmelidir ki, hükümdara hizmet, utanılıp haya edilecek bir konu değildir bilakis insana şeref katan bir vazifedir. Zira kim hükümdara hizmetkârlık ederse o bir yönüyle hizmetçi diğer yönüyle de hükümdar gibidir.²⁵³ Hükümdara hizmet, insana şeref kazandırmasının yanında, zahmetli, tehlikeli ve zor bir iştir. Çünkü sobanın yakınında oturan sıcaktan daha fazla istifade etmekle beraber hareketlerinde de dikkatli olmak zorundadır, zira dengesiz ve yanlış bir hareket, yanmaya sebep olabilir.

Ravendî de bu meseleyle alakalı bir şiirde şunları ifade eder:

Sen çok eskiden beri hizmet etmişte olsan, şaha nazlanıp karşı gelme.

Çünkü hizmetin de uzun da bulunsan, şöyle bil ki o sana muhtaç değildir.

Her hangi bir şeyde senin yüzünden kederlenirse, özür beyan et ve hiçbir şey söyleme.

O günahattan hiçbir haberin yoksa, gönlünü çır-çıplak şahın huzuruna götür.

Şahın huzurunda adamlarının kötülüğünü söyleme çünkü onun yanında itibarını azaltırsın.²⁵⁴

Yine Ravendî'ye göre, hükümdarın huzurunda ses her zaman kısık olmalı ve ağırbaşlılık gösterilmelidir. Bir meselede ilk önce söz dinlenmeli ve iyice anlaşılınca da doğru cevap verilmelidir.²⁵⁵ Sultana karşı deliller, bahaneler getirmeye uğraşmamalı çünkü sultana karşı itirazda bulunan kahredilir, aynı dostlarına karşı çok ısrar edenin terk edildiği gibi.²⁵⁶ “*Bilinmelidir ki sultanlar çocuk gibi kızabilir ve aslanlar gibi de öç alabilir.*”²⁵⁷

Ravendî şahlara olan hizmeti şiire dökerek şöyle anlatır:

Hizmet eden kul şahtan zahmet görürse, naz ve hazinenin zahmet ile beraber olduğuna dikkat etmelidir.

²⁵³ Seâlibî, **Hükümdarlık Sanatı**, s. 233-234.

²⁵⁴ **Râhatü's-Sudûr**, s. 131.

²⁵⁵ **Râhatü's-Sudûr**, s. 249.

²⁵⁶ **Râhatü's-Sudûr**, s. 281.

²⁵⁷ Seâlibî, **a.g.e.** s. 234.

Eğer nimetinden bir nasip bulursan çalış, her zaman buyruklarına kulak ver.

Şahların buyruğu geciktirilmemelidir, şahın gönlü sıkılmamalıdır.

Allah'tan korkan akıllı ve hüner arayan o zat ne dedi? Dedi ki, yükselince kul olmaya çalış.

O bu şiiriyle, kişinin makamının yükseldikçe, keyfiyetinin de yükselmesi gerektiğini ifade etmektedir. Makamın ve sorumluluğun artması, o makamın ağırlığını taşıyabilecek niteliklere sahip olmakla doğru orantılıdır. Buradan da anlaşılmaktadır ki, hükümdarın hizmetinde bulunan insanlar sürekli kendilerini yenileyebilmeli ve yaşadıkları çağın farkında olup gelişmelerin takipçisi olmak durumundadırlar.

2.2. Râhatü's-Sudûr'da Hayat, Din ve Kültüre Dair Yaklaşımlar Ve Referanslar

Siyasetnamelerin, içerik olarak geniş bir yelpazeye sahip olan eserler olduğuna değinmiştik. Râhatü's-Sudûr'a baktığımızda da, aynı siyasetnamelerdeki gibi geniş bir konu yelpazesi hemen göze çarpmaktadır. Bu bağlamda müellifin, siyasi konuların yanında, toplumsal anlamda da dönemin öne çıkan kültürel özelliklerini, eserinde dile getirmiş olduğu görülmektedir. İşte bu bölümde, Ravendî'nin, öne çıkardığı farklı konulardaki yaklaşımlarını ortaya koymaya çalışacağız. Müellif, burada bahsettiğimizden daha başka konulara değinmiş olmakla beraber biz daha çok üzerinde derinlikli olarak durduğu konuları tahlil etmeyi uygun gördük.

2.2.1. Fert Olarak İnsanın Haslet ve Zaafı

Bu başlık altında vereceğimiz bilgileri daha önceki konumuz olan hükümdarın özellikleri başlığı altında da alabilirdik fakat Ravendî bazı konuları hükümdarın bir özelliği ya da devlet ricaline dönük olarak değil de bütün insanlara şamil olarak ele almaktadır. Bu yüzden kitabı okuyan herkesin, kendine çıkartacağı birçok ders bulunabilmektedir. Biz de, bu bölümde Ravendî'nin değinmiş olduğu insana dair ve insanın vasıflarını anlatan tarafları ortaya çıkarmaya çalıştık.

2.2.1.1. Doğruluk ve Yalancılık

Genelde insan ahlakından bahsedilirken, ilk olarak akla gelen, insanın doğruluğu olmaktadır. Çünkü insanın, hem kendine ve hem de başkalarına karşı en mümeyyiz vasfı doğruluk olmuştur. Ravendî'ye göre de, "*insan, yay gibi eğri değil, ok*

gibi her zaman doğru olmalıdır. Eğer insan, doğruluğu kendine şiar edinirse değişik meraklara kapılarak yanlış işlere girmez,²⁵⁸ ve böylece doğruluğu, onu maceralardan korur ve selamette tutar.

Doğruluğun en önemli göstergesi de insanın, özünün sözünün bir olmasıdır. Bu durum insana, toplum içersinde başka hiçbir şekilde kazanamayacağı bir kredi sağlar. Aynı zamanda insanlar, bu özelliğinden dolayı kişiye itibar eder ve sevgi besler. Ravendî de, eğer sözü özüne uymayan bir adama karşı gönlünde sevgi varsa onu gönlünden çıkarıp at der zira öyle insanlar sevgi göstermeye layık değildir²⁵⁹ ve toplum içinde bir değerleri de yoktur. Bunun tam tersini düşünürsek, eğer bir insan da, verdiği sözü yerine getirebiliyorsa, işte o insan, tasavvur edilebilecek her şeyin üstünde bir değerdedir.²⁶⁰

2.2.1.2. Dostluk

Biliyoruz ki insan toplumsal bir varlıktır ve insan bu sosyal duruşunu arkadaşlık ve dostluk gibi önemli ilişkiler sayesinde kazanabilir. Ravendî de, insanın bu toplumsal yönüne dikkat çekerek onun insani ilişkilerinde en önemli tarafını oluşturan dostluk ve arkadaşlık bağlarına etkili cümlelerle veciz bir şekilde değinir:

Bizim öyle bir huyumuz vardır ki, hiçbir dostu gadretmeye razı olmaz; öyle bir fikrimiz vardır ki günlere karşı zaaf göstermez.

Birini arkadaş tuttuk mu, onun yaptıklarına kötü bir karşılık vermeyiz, bilakis yaptığı şeyler hakkında iyi zanlar besleriz.

Günler, arkadaşlarımızdan birinin halini vaktini bozacak olursa, biz ona karşı önceden nasıl isek yine öyle eskisi gibi hareket ederiz.

Arkadaşlar arasındaki bağların kesilmesinin en kuvvetli sebepleri, devam eden şüphe ve hakikate uymayan iddiadır.

Dostluğa dönerseniz biz de döneriz ve sevgimizden istiğna gösterirseniz, biz sizin sevginize karşı daha çok istiğna gösteririz.²⁶¹

²⁵⁸ Râhatü's-Sudûr, s. 316.

²⁵⁹ Râhatü's-Sudûr, s. 323.

²⁶⁰ Râhatü's-Sudûr, s. 369.

²⁶¹ Râhatü's-Sudûr, s. 48.

2.2.1.3. Kadere Rıza

Kader ve kazaya iman İslam'ın en önemli inanç esaslarındandır. Kader meselesinin tarih boyunca değişik açılardan değerlendirmesi yapılmıştır. Ravendî de, bu meseleye insanın psikolojisi yönüyle değişik hikmetleri penceresinden bakar.

İnsanın başına gelen, olmuş bitmiş bir hadiseden dolayı dövünmesinin, isyan etmesinin bir şeyi değiştirebilmesinden öte sadece kişinin kendisini yıpratmasına ve zarar vermesine sebep olduğu açıktır. Ravendî de, kaza ve kadere rıza göstermenin, insanın sükûnet bulması ve rahata kavuşmasının en önemli vesilesi saymaktadır²⁶² ve yine ona göre Allah'ın takdirine razı olmak insanın işlerini kolaylaştırdığı gibi onu kanaatkâr bir kul haline getirir.²⁶³ Zaten Allah'ın hükmü başa gelince de insanın elinden bir şey gelmeyeceğine inanmamız gerekmektedir.²⁶⁴ Bunların tersi düşünüldüğünde de insanın işlerinin zorlaştığı ve daha da karmaşık bir hal aldığı bir gerçektir.

2.2.1.4. Söyledikleriyle ve Yaptıklarıyla İnsan

Her ne kadar insanın dış görünüşü önemli olmakla beraber kişiyi vasıflandıran şey onun davranış ve sözlerinin birbirine uyumunda tezahür eder. Bu iki yön, bir vahidin iki yüzü gibidir. Ravendî de, her insan sözünden tanınır ve işi ile tavsif edilir diyerek bu hakikati dillendirir. Aynı zamanda o, insanın her zaman sözün doğrusunu söylemesini ve bu sözün doğrultusunda övülmeye layık işler yapmasını tavsiye eder.²⁶⁵ Evet, söz doğru olmalı ama yapılan iş de buna uygun olmalıdır.

Ravendî'ye göre, *“bir insanın akli sözünden, aslı ise işinden istidlal olunur; hikmetli bir adam kötü söz söylemediği gibi kerim olan bir insan da hareketleri ile hiç kimseyi üzüp sıkmaz.”*²⁶⁶ Zaten böyle oldukları için insanlar onların birine hekim diğerine de kerim demişlerdir ve bu durum onların bu nitelikleri kendi fitratlarının bir parçası haline getirebildiklerini gösterir. Ravendî, sözü özüne uymayan insana karşı olan sevgini gönlünden koparıp at, der, zira o adamın dili inci de yağdırsa on-

²⁶² Râhatü's-Sudûr, s. 89.

²⁶³ Râhatü's-Sudûr, s. 99.

²⁶⁴ Râhatü's-Sudûr, s. 119.

²⁶⁵ Râhatü's-Sudûr, s. 151.

²⁶⁶ Râhatü's-Sudûr, s. 196.

dan hayır çıkmaz.²⁶⁷ Yani anlaşılmaktadır ki, yazara göre insan dediğin, özü sözü bir olandır ve yine ancak böyle insanlar etraflarına fayda sağlayabilirler.

2.2.1.5. Hırslı Olmamak

Ravendî, “*Madem dünyada uzun müddet kalmayacağını biliyorsun, ne için başına hırs tacını giyersin? Köşkümüzün çatısı Zuhal yıldızı üstünde olsa ondan nasibimiz bir tek çadırıdır.*”²⁶⁸ diyerek seslenir hırsla dünyaya saldıran insanlara ve şöyle tavsiyede bulunur: “*eğer akıl sahibi isen elini hırs ve kine hiç sürme, konulup göçülecek bir yeri devamlı oturulacak bir yer yapmaya uğraşma.*”²⁶⁹ Çünkü bu dünya, hırs gösterecek bir dünya değildir bunun için insan hırs örtüsünü örtünmemelidir. Zira bu dünya, padişahından tut da en zenginine kadar çok kişi görmüş ve eskitmiştir.²⁷⁰

Ravendî’ye göre hırsın, dünyevi işlere bakan olumsuz tarafları olduğu gibi dine bakan ve dolayısıyla ahirete müteveccih tarafları da vardır. Bunun için hırslı insan dinini yaşayamaz ve dininden uzaklaşır, der. Hırs yolu faydasız, uzun ve insanı perişan eden bir yoldur. Hırs, insanı sarhoş eder ve sarhoşun iki elini birden ateşe sokması gibi insanı felakete sürükler²⁷¹ ve hem bu dünyasını hem de ahretini kaybettirir.

Aynı zamanda hırs, insanı, bu dünyada huzurlu yaşamanın en önemli düsturu olan kanaatkârlıktan uzaklaştırır ve bunun neticesinde kişi içinde bulunduğu nimetlerin farkına varamaz ve her şeyden rahatsız olan memnuniyetsiz bir kişilik halini alır. Hırsa kapılmış böyle bir insanın da gönlü dertten kurtulamaz.²⁷²

2.2.1.6. Akıl ve Kalp

Akıl ve kalp, insanın maddi ve manevi taraflarını temsil eden iki önemli unsurdur. Bu iki unsur adeta insanı uçuracak iki kanat gibidir. İkisinin de varlığı değerlidir. Bu unsurların yeterli ve dengeli beslenmesi ise son derece önemlidir zira insan bu iki unsurun yönelişleriyle hareket eder ve tercihlerde bulunur. Ravendî de akli ve

²⁶⁷ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 323.

²⁶⁸ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 61.

²⁶⁹ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 100.

²⁷⁰ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 219.

²⁷¹ *Râhatü’s-Sudûr*, s. 348.

²⁷² *Râhatü’s-Sudûr*, s. 350.

kalbi, vücudun iki kumandanı olarak niteler ve vücudun diğer uzuvlarının ise aklın ve kalbin zırhı olduğunu ifade eder. Bu iki kumandan sağlıklı, lekesiz ve menfezleri açık bir halde olmalı ki, ordu muzaffer ve her zaman şad olsun.

Akıl, insanın vücudunu desteklerken kalp ise insanın ruhunu takviye eder. Bu iki unsur aynı zamanda birbiriyle etkileşim halindedir. Akıl kalbi aydınlatırken kalp de akla derinlik kazandırır. Akılsız kalp, kör bir göze, kalpsiz akıl ise azgın bir canavara dönüşür ve böyle bir beden de çözülür, dağılır gider.²⁷³

2.2.1.7. Çocukluk, Gençlik ve İhtiyarlık

İnsan, çocukluğu, gençliği ve ihtiyarlığıyla, yani her zamanın ayrı tecrübeleriyle birlikte tekâmül eden bir varlıktır. Her devrin bir sonrakinin temelini oluşturduğu düşünüldüğünde her dönem ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu üç dönemin kendi şartları içerisinde iyi değerlendirilmesi gerektiğini anlatan Ravendî'ye göre insan, çocukluğunda daha çok oyun ve eğlenceye meyleder ve fakat çocuk ilimle aydınlanmış bir aile ağacının meyvesi olur ise bu durum, çocuğun zihninde hakiki saadet sabahının doğmasını çabuklaştırır. Bu aydınlık iklimde çocuk, mehtabın aydınlığına ve güneş ışıklarına doğru koşar. Böylece çocuğun gönlüne ilmin, inci, parlak cevherleri nakşedilmeye başlar ve çocuk aydınlığın verdiği bu uyanışla, tembellik ve gafletin yanlış olduğunu fark etmeye başlar.

İnsan, gençliğin şüphelerle dolu gecesine adım attığında ise ilmin güneşi ve doğru bilginin sabahı insanın gönlüne doğar ve gecenin zihninde oluşturmaya çalıştığı karanlıkları götürür. Böylece genç, ihtiyarlık kışında rahat etmek, lezzet meyvelerini toplamak ve dinlenerek güzellik bulmak için gençliğinin baharında gönlüne bilgi ağaçları diker. Gençlik zamanı, bu açıdan son derece önemli bir zaman dilimidir. Gençlik günleri oyunla geçirilirse ihtiyarlık günleri, bilgisiz, başkasına muhtaç ve sıkıntılı günlere dönüşür. İhtiyarlık meyve toplama zamanıdır. Bundan önceki dönemlerini verimli geçirmeyen insanlar, zorluğa da kendilerini hazırlamalıdır.²⁷⁴

2.2.1.8. Dünyanın Faniliğini Bilme ve Ahiret Hayatının Hakikati

Ravendî'nin eserini okurken, onun her fırsatta, dünyanın faniliğini hatırlattığı görülür ve bu hatırlatmayla onun, insanları ahiret hayatına yönlendirmeye çalıştığı

²⁷³ Râhatü's-Sudûr, s. 281.

²⁷⁴ Râhatü's-Sudûr, s. 49.

hissedilir. Zaten bir Müslüman olarak, ona göre de asıl âlem ahiret diyarıdır. Bu yüzden, malını, dünyasını imar etmek için harcayan kimse haddi zatında malını boş yere harcamış demektir; ahiretini imar etmeye sarf eden ise emellerine ulaşır.²⁷⁵ O, dünyanın faniliğini manzum olarak ise şöyle ifade eder:

Hazine kazanmak için vücudunu zahmete koyma, dünyanın bütün hazineleri bile zahmete deymez.

Bunların lüzumu yoktur çünkü feleğin dönmesinden sana yalnız kin ve kavga nasip olur,

İster sıkıntı ve zahmet içinde kal, ister hazinede rahat yaşa bu ariyet konakta kalamayacaksın.

Hâkimin önüne gittiğin vakit ancak ektiğin meyveyi devşireceğini bilmiyor musun?

İster küçük ol, ister meşhur, sana bundan başka bir nasip görmüyorum.

Dünyada çok uzun müddet kalsan da vücudun ızdırapları yüzünden Allah'tan ölümü istersin.²⁷⁶

Ona göre, her insanın hayatı bir sona doğru gider, bu sonda ona verilen mühlet biter ve yaptığı işlerin sayfaları dürülür. Bundan dolayı her insan kendisine verilen mühlet bitmeden daha fazla gayret gösterip iş yapma imkânı varken çok iyilik az kötülük yapmalı. Bu dünya yolculuğunun bitişi ise çok ani olabilir; aniden bir feryat duyulur: pılını pırtını topla diye! Öyle ki insan hiçbir şey toplamaya bile fırsat bulmadan karşısında tabuttan başka bir taht göremez. Zaten cihan şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da ne taç sahibine ne de başka bir kimseye kalmıştır.²⁷⁷

Ona göre bu dünyanın âdeti böyledir onun için bu ariyet konağa gönül bağlanmaz. Dünya birine şeker, şerbet, bal, süt verir, ipekli kumaşlar atlaslar giydirir. Başka birinin ise başı, ayağı açık; ne dinlenmesi, ne yiyeceği ne de barınacak bir yeri vardır.²⁷⁸ Dünyanın zevki kısa, hayrı azdır. İnsanların yüzüne gülmesi hile, yüz çe-

²⁷⁵ Râhatü's-Sudûr, s. 37.

²⁷⁶ Râhatü's-Sudûr, s. 40-41.

²⁷⁷ Râhatü's-Sudûr, s. 110.

²⁷⁸ Râhatü's-Sudûr, s. 141.

virmesi ise felakettir. Onun için insan eline geçen fırsatları değerlendirmeli ve öteki dünyasını imar edecek rızkın peşinden koşmalıdır.²⁷⁹

2.2.1.9. Ölümün Kaçınılmazlığı

Ravendî, bazı yerlerde de dünyanın faniliğini anlatan örneklere girmeden direkt olarak ölümü nazara verir ve belki de böyle yapmakla dünyanın faniliğini hissettiremediği gönüllere daha etkili olacağını düşünür. Birçok yerde ölümün kaçınılmazlığın bahseden Ravendî, bir yerde ölümü, manzum olarak şu şekilde anlatır:

İyi veya kötü olalım, hepimiz toprak için doğmuşuz; çaresizlik içinde vücudumuzu ölüme vermişiz.

İster taht bul, ister taç ile hazine, istersen de zahmet içersinde o kadar koş,

En sonunda yerin toprak ile kesektir: iyi şöhret tohumundan başka bir şey ekmemelisin!

Ölüm gelip iyi ve kötüyü bütün biçince ne olur? Bütün iyilikler öğülür.

Katî olarak biliyoruz ki yerimiz topraktır, öteki dünyanın nasıl olduğunu bilmiyoruz.

Canlılar yalnız ölüm için doğarlar, dünya ariyettir, biz de gelip geçiciyiz,

İster taç ister miğferle külah sahibi olalım ölümün pençesinden kurtuluş yoktur.²⁸⁰

2.2.2. Râhatü's-Sudûr'da Dinî Unsurlar

İslami gelenekte, yazarların kitaplarına başlarken besmele, hamdele ve salvele olarak isimlendirdikleri bir usul vardır. Fakat bu usul hem Râhatü's-Sudûr'da hem de bazı siyasetnamelerde²⁸¹ diğer kitaplardaki gibi teberrüken birkaç cümleyle ele alınmamış, daha geniş bir anlatımla verilmeye çalışılmıştır. Bu konunun ayrı baş-

²⁷⁹ Râhatü's-Sudûr, s. 180-181.

²⁸⁰ Râhatü's-Sudûr, s. 278.

²⁸¹ Kabusname, s. 71-90; Siyasetname, s. 17-23.

lıklar halinde ele alınarak verilmesi, istenen şeyin sadece Allah'ı yüceltmek, peygamberi sena etmek ve diğer büyükleri övmek olmadığını göstermektedir. Yapılan bu övgülerle ve büyük insanların hayatlarından seçilen misallerle kitapta verilmek istenen şeyin, bu insanların, birer rehber ve önder insan olduklarını göstermek olduğu anlaşılmaktadır. Ravendî'nin kullandığı dilde, dinî referansların ağırlıklı olduğu kolaylıkla fark edilmekle birlikte bu tarz ve bütün bu anlatılanların hükümdarlara, idarecilere ve halka bir nasihat olması gayreti taşıdığı da görülmektedir.

2.2.2.1. Allah'a Tazim

Genel olarak siyasetnameler Allah'ın adını takdis ve büyüklüğünü ifade ile başlarlar. Ravendî de, eserine başlarken Allah'ın yüceliğini ifade ederek başlar ve hükümdarlara içinde buldukları nimetin kendilerine Allah tarafından verildiğine işaret ederek *“Allah'a çok şükrettiğimi kabul etsem de, şükretmeye muvaffak etmesine nasıl şükredebeyim?”* beytiyle O'na şükredebilmenin de ayrı bir nimet olduğunu anlatır. Zira O, öyle bir gücün sahibidir ki zeval eli, kibriyasının eteğine ulaşamaz. Hükümdarların, Allah'ın huzurundaki makamlarını bilmesi gerektiğine işaretle cihanın gerçek sahibinin O olduğunu ve yegâne iktidar sahibinin de yine O olduğunu, kemal dolu cümlelerle anlatır: *“O, kışın, toprağı kül yığını yapar, yazın, onu tekrar rengârenk bir yayğı haline getirir. Kırların üstü, O'nun lütuf ve acıması sayesinde cennet gibidir. Her zaman bilir, söylemek için düşünmeye ihtiyacı yoktur. Yaratıcılık sıfatı yaratılmışları yaratmasından değildir, rızık vericilik sıfatı da rızık verilenleri meydana getirmesinden değildir; O ezelden beri sıfatları nasılsa ebedi olarak öyle olandır.”*²⁸²

Ravendî, Allah'ı yukarıda ki ifadeleriyle överken, aşağıdaki şiirlerle de yüceltmeye çalışır:

İhsanları bulunan hem de kusurları örten Allah'ın adı ile buna başladım.

O öyle bir hükümdardır ki, bir damla sudan cihan hâsıl eder ve bir nefesten yüz bin can meydana getirir.

O öyle bir kudret sahibidir ki, yoktan var eder, baş kaldıranları kahrederek alçaltır.

²⁸² Râhatü's-Sudûr, s. 3.

O'nun ne yüceliği muhayyele sığar ne de kemali idrak olunabilir.²⁸³

Bu mavi kubbeyi kim yükseltti? Bu boz renkli küreyi onun içine kim koydu?

Aydın boz bakışını nurdan kim yaptı? Kim şahın siyah tuğunu altından yaptı?

O Allah ki zatı bir tanedir, sıfatta eşsiz ve benzersizdir.

Başlar isteyerek veya istemeyerek O'nun kulluk fermanı altında toplanmıştır.²⁸⁴

2.2.2.2. Hz. Peygambere Sena

Öncelikle Ravendî, peygamberlerin, yeryüzünde, cehalet çölünde, yanlış yolda başı dönüp sersemlemiş olanların kurtuluşları için birer rehber olduğunu anlatır. Kuran'a işaretlerle 'Peygamberimizden geriye sadece söz kalmıştır' der ve eğer sözden daha yüce bir cevher olsaydı Peygamberimize o nazil olurdu diyerek hadisleri de içine alan 'Söz'ün kıymetli bir cevher olduğunu vurgular.²⁸⁵

O, Hz. Peygamberin "*Arz benim için toparlanıp sıkıştırıldı da, mağrıkları ve mağripleri bana gösterildi ümmetimin hâkimiyeti bana gösterilen yere kadar varacaktır*" ve "*Ben, kırmızı ve sarılara; bütün insanlara gönderildim*"²⁸⁶ hadislerini ifade ederek, peygamberimizin bütün iklimlerin halklarına gönderildiğini anlatır. Bu hadislerle İslamiyet'in evrenselliğini anlatmakla birlikte, Hz. Peygamber'e tabi olan insanlara ve özellikle hükümdarlara geniş bir ufuk çizmekte ve bütün insanlığı, ulaştırılması gereken bir hedef olarak göstermektedir.

O, Hz. Peygamberin "*Ben kılıçla gönderildim*" hadisini, Allah'ın Hz. Peygamber'e, siyaset kılıcını devlet düşmanlarına karşı çekilmiş olarak tutmasını emrettiğinin bir göstergesi olarak ifade eder ve "*Onlara karşı metin, sert ol*"²⁸⁷ ayetiyle kâfirlere karşı nasıl bir duruş sergilenmesi gerektiğini anlatır. "*Sen onların arasında*

²⁸³ Râhatü's-Sudûr, s. 2.

²⁸⁴ Râhatü's-Sudûr, s. 5.

²⁸⁵ Râhatü's-Sudûr, s. 6.

²⁸⁶ Râhatü's-Sudûr, s. 6.

²⁸⁷ Kuran-ı Kerim, 73/9.

bulunduğun müddetçe Allah onları azap edecek değildir”²⁸⁸ ayetiyle de Müslümanların, Hz. Peygamberin, kendi içlerindeymiş gibi yaşamaları gerektiğini ifade eder.

Ravendî, Allah’ın seçilme tacını onun başı üstüne koyarak, O’nu âlemin altı cihetinin muhafızı yaptığını, Hz. Peygamberin fasih oluşunu, Miraç gecesini ulaştığı makamın yüceliğini, Kuran’da Allah’ın bizzat Hz. Peygamber’e hitaben söylediği ayetleri ifade eder ve şu şiirlerle O’nu över:

**Musa senin hurma dalından beslenmiştir, Meryem senin yakutuna gebe-
dir.**

**Seni övecek kadar yüksek söz yoktur, zaten kimse bamtelinin çıkardığı
sesten daha çok ses çıkaran bir mızrap vurmamıştır.**

**Müjdeler olsun ki yerim, Mustafa’nın sarayının avlusudur; müjdeler
olsun ki, gözüm Mustafa’nın yerini ve minberini gördü.**

**Mustafa’nın yüzünü görmek için hem ciğerimi yiyip bin zahmete katla-
nırım; hem onu bir hediye ederdim, hem de cihanın dört bucağını dolanırdım.**

**Canımla vücudumun kurban olası yol giden devem, eşyalarımı Musta-
fa’nın sarayı tarafına güzelce çekip götürdü.**

**Dilsiz olduğu halde Arapların en fasihinin huzuruna çıkmak! Kekeme
olduğu halde Mustafa’yı methedip övmek!**

**Meleklerin tavusu senin habercin, Allah’a yakın olanların baş-
buğu müridindir.**

**Senin uykun “kalbim uyumaz” senin yiyeceğin “Allah yanında
kalıyorum” dur.**

**Ey her iki alemi ayağının altına almış ve “iki yay boyu” haddini
geçmiş olan!**

**Aklı ruha gözcü yapan Allah, senin adını kendi adına redif etmiş-
tir.**

²⁸⁸ Kuran-ı Kerim, 33/8.

Peygamberlik ümitlerini tamamıyla kıran “yalnız kaldım” sözü, “benden sonra peygamber yoktur” kapısının kilididir.

Taat bakımından bir sermayemiz olmadığı için bizden günah, senden şefaât!²⁸⁹

2.2.2.3. Sahabe, Tabiin ve Din Âlimlerini Övme

Her biri ayrı özellikleriyle ön plana çıkmış olan sahabe-i kiram, İslami gelenekte önemli bir mevkide bulunmaktadır. İslami araştırmaların hemen hemen hepsinde onların görüşlerine başvurulmakta ve hayatlarından misaller alınmaktadır. Siyasetnamelerde de bu durum, önemini ve değerini aynen korumuştur.

Ravendî de, sahabe-i kiramı, Şeriat’ın aslanları, tarikat kahramanları ve bu kutlu yolda canlarını vermiş büyük insanlar olarak isimlendirir. Yine onlar canlarını ve mallarını feda edip, Müslümanlık yemeğini kafatasından yapılmış kaplarla önümüze vermiş fedakârlığın öncü isimleridir. O, “*analarımızla babalarımızın yüz binlerce can ve başı Mustafa’nın güzel yüzünü görmüş olan gözlerle, onun sözlerini duymuş kulaklara feda olsun! Bizim bağlılığımız temiz sahabenin dostluğuna olup onların düşmanı yanımızda topraktan daha itibarsızdır*” sözüyle de onlara nasıl bir bağlılık içinde olduğunu ve olunması gerektiğini anlatır.²⁹⁰ O, Hz. Peygamberden sonra insanların en büyüklerinin sırasıyla Ebubekir, Ömer, Osman ve Haydar (Ali) olduğunu söyler. Bu büyük insanların örnek alınacak yüce şahsiyetler olduğunu anlatan Ravendî onların hayatlarından örnekler sunarak mevzusuna devam eder.²⁹¹

Ravendî’ye göre, Hz. Ebubekir Müslümanlık şerbetini ilk içip iman edendir. O, Mustafa’nın ilk nâibidir, Hz. Peygamber’in derdine iştirak edendir ve O’nun mağara arkadaşıdır. Hilafetin başlangıcı onunla süslenmiştir. O ilim ve amelde yüksek dereceye sahip ve aynı zamanda cesaretli büyük bir insandır. Ravendî burada, Hz. Ebubekir’in basiretini ve inancın-

²⁸⁹ Râhatü’s-Sudûr, s. 7-8.

²⁹⁰ Râhatü’s-Sudûr, s. 12.

²⁹¹ Râhatü’s-Sudûr, s. 9.

daki derinliği gösteren Şu hadiseyi anlatır: Peygamberliğin başbuğu olan Hz. Muhammed'in güneşi, Medine de batınca münafıklarla, dinleri bozuk olanlar, kÖtÖ sözler söylemeye baŐladılar ve bu sözlerden temiz sahabelerin gönülleri incindi. Hz. Ebubekir, MüslÖmanlığın verdiği kati bilgi ve Allah'ın yardımını ile ağzını ağıp bağırarak Şöyle dedi: "Muhammed'e tapan varsa bilsin ki Allah diridir ve Ölmez. Dikkat edin: Allah'ın İslamiyet'i meydana çıkarmakta kullandığı kılıçlar boyunlarımız üzerindedir; onlardan kim çekecekse çeksin. Ömer b. Hattab bunun üzerine Şöyle dedi: Tilkiye dönmüŐtüm bu sözden sonra aslan oldum. Ve böylece sahabenin gönlü kuvvetlendi, münafıkların fitnessi yatıŐtı. Bunun neticesi olarak sahabe topluluğu münafık ve dinden çıkmıŐların kökünü kazıyıp din tohumunu yeryüzüne saçtı.²⁹²

Bu olayla, liderin kararlılığının nasıl dağılmak üzere olan bir milleti topladığını ve aynı zamanda Hz. Ebubekir'in inancındaki derinliğin etrafa nasıl tesir ettiğini göstermeye çalışan Ravendî Şu beyitlerle Hz. Ebubekir'i yüceltir:

MüslÖmanlığın Őeyhi, lakapları Sıddık ve Atik olandır, İslam olmakta ve Halifelikte birincilik onun soyunun iftiharıdır.

Her ne kadar Muhammed onu, âlemin önderi yapmış ise de o tavır ve hareketi ile zaten Peygamber ve ashabının baŐbuđudur.

İman ve iyi itikatla onun dostlarından olanlar, cennet mülkünde saltanat tahtına oturmuşlardır.

Mustafa ailesinin ve MüslÖmanların annesi olanın nesebi Sıddık-i Ekber'den başlar.

O malı ile kızını Mustafa için vermişti, kiblesi aynı zamanda mihrap olan ne kadar talihli ve mesuttur!²⁹³

Ravendî, Hz. Ömer'i de Hz. Peygamberin diliyle över. Hz. Peygamberin "Eğer ben peygamber olarak gönderilmiş olmasaydım, ey Ömer sen gönderilirdin" hadisini delil olarak getirir ve bununla Hz. Ömer'in ne kadar

²⁹² Râhatü's-Sudûr, s. 9.

²⁹³ Râhatü's-Sudûr, s. 10.

istidatlı olduğunu gösterir. “*Muhakkak ki şeytan Ömer’in gölgesinden kaçar*” hadisi ile onun dinine olan bağlılığının yanında celalli oluşunu da nazara verir.²⁹⁴

O’nun Türkistan, Anadolu ve Afrika sınırlarına kadar yaptığı fetihleri hatırlatan Ravendî şu beyitlerle Hz. Ömer’i anlatır:

Fakir bir kız bir bardak sütü toprağa dökmüştü; onun kırbağı derhal toprağı cezalandırdı.

O zaman toprak damlaları toplayarak o bardağı çabucak sütle doldurdu, Ömer’in önünde o kızın eline verdi.

Ondan sonra Ömer Müslüman kfilesinin üçüncü önderi olan Osman b. Affan’ın başına hilafet hükümdarlığının tacını koydu.²⁹⁵

Ona göre Hz. Osman ise dünyaya gelmiş öyle yegâne bir insandır ki, Kuranın toplayıcısı, iki asil kızın kocası, iki rekatta Kurani bitiren ve “Meleklerin bile kendinden utandığı bir kimseden ben nasıl utanmam” sözünün muhatabı, büyük bir hayâ abidesi insandır. Ravendî şu beyitlerle de Hz. Osman’ı anlatmaya çalışır:

İki rekâta Osman’dan başka kimse Kurani okuyup bitirmedi; sahabe içinde kimse Kuran’ı Osman’dan daha iyi toplayamadı.

O öyle bir önde giden imam ve kendine uyulan kılavuzudur ki, ondan başka kimse din için ihsanlarda bulunmamıştır.²⁹⁶

Hz. Ali ise şeriat ormanının aslanı, tarikat cihanının başbuğu, iki kılıçla vurup iki ok atan Hz. Hasan’la Hz. Hüseyin’in babasıdır. Ravendî, şu beyitlerle Hz. Ali’ye olan övgüsüne devam eder:

Peygamberin damadı ve büyük amcasının oğlu olan Peygamberin beyaz çiçek gibi kızının eşi, Şebbir ile Şebber’in babasıdır.

²⁹⁴ Râhatü’s-Sudûr, s. 10.

²⁹⁵ Râhatü’s-Sudûr, s. 11.

²⁹⁶ Râhatü’s-Sudûr, s. 11.

Söyle bakalım bütün âlem içinde hasep ve nesepe ondan daha yüksek kimse nerede var?

Dinin kökü onun sayesinde yerde muhkemleşti ve bununla beraber Hayber kalesinin demir kapısını söken odur.

O, Ebu Talip'in oğlu, Allah'ın aslanı olup muharebe içinde kötü dinli kâfirle, Anter ve Amr'ı öldürmüştür.

Namaz kılariken öldürülmüş olan o zattan utandığı için her akşam batı perdesinde, güneşin iki gözü kanla doludur.²⁹⁷

Müslümanların gerçekleştirdiği fetihler, farklı kültürlerle kurulan münasebetleri ve genişleyen ilişkiler ağını yeni ve zorunlu bir durum olarak ortaya çıkarmıştır. Bu durum, Müslüman toplumunun, siyasi, sosyal ve iktisadi konular gibi birçok konuda yeni problemlerle karşılaşmasına sebep olmuştur. Genel olarak fikhî problemler diyebileceğimiz bu konularda, İslam âlimlerinin bir çözüm üretme gayretine girdikleri ise bilinen bir gerçektir. Ravendî de, kitabında bu konulardan sonra, ortaya çıkan yeni meselelere çözümler bulan ve dinin sistemleşmesini sağlayarak halk tarafından daha rahat kabullenip anlaşılır hale gelmesine vesile olan müçtehit imamlar bahsine geçer. Ravendî'nin yaşamış olduğu çağda da hareketliliğini koruyan milletler arasındaki bu ilişkiler ağı, müçtehit imamların görüşlerine olan ihtiyacı daha da artıran bir hal almıştır. İşte bu ehemmiyetten dolayı ve aynı zamanda selefte saygının da bir tezahürü olarak, Ravendî onlardan ihtimamla bahseder.

O, İmam-ı Azam, İmam-ı Şafi ve diğer bazı mezhep imamlarını saydıktan sonra, bunlardan birine dil uzatan kişi çok bedbaht bir kimsedir der. Çünkü Ravendî'ye göre, onların hepsi doğru yoldadır, yolları Allah'adır. Hepsinin dini Mustafa'nın şeriatıdır ve ona göre, Ebu Hanife yahut Şafi mezhebi doğru değil diyen muhakkak surette kâfir ve dini bozuk bir kimse olur.²⁹⁸

²⁹⁷ Râhatü's-Sudûr, s. 12.

²⁹⁸ Râhatü's-Sudûr, s. 13.

Ravendî, İslam hukukunun ne kadar sağlam temeller üzerine oturduğunu ve herhangi bir meseleyle karşılaşıldığında başka kaynaklar aramadan başvurulacak yegâne kaynağın, Ebu Hanife başta olmak üzere, imamların yazmış olduğu eserler olduğunu ehemmiyetle anlatır.²⁹⁹ Zira yazarın, yaşamış olduğu çağda birçok Batınî ve Haricî cereyanların etkili olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Ravendî'nin, müçtehit imamların öneminden ısrarla bahsetmesini, yöneticilerin, toplumu kargaşaya itmemeleri için çözümü yanlış yerlerde aramamaları gerektiğini ihsas ettirmeye çalışmasının bir göstergesi olarak anlayabiliriz.

O, bir hukuk adamının kolay yetişmediğini, onlar hakkında konuşurken dikkatli olunması gerektiğini şu sözlerle anlatır: *“bir fakih yirmi sene tekrar ede ede, hilaf ve cedel ilimlerini okuyarak bir toplantıda bir mesele söyleyebilecek hale gelir; medreseye geleli henüz bir ay olmuş biri, o kişi için “meseleyi kötü anlattı” der. Bundan daha garibinin ise büyük din imamlarına dil uzatılmasıdır.”*³⁰⁰ Ravendî o dönemde, Ebu Hanife'den “Eğer o içtihat yolunu göstermese idi, bütün âlemde meseleleri kim hallederdi? Müslümanlık sofrasını o kurdu; meseleleri o halletti, başkaları bunu istedikleri gibi kullandılar” cümleleriyle anlatıldığından bahseder. Şu beyitlerle de onu över:

**Dinim Peygamber'in sahabesinin dinidir, mezhebimde Allah bilir
ya Numan'ın mezhebidir.**

**İslamiyet gemisi şüphe ve fırtına tehlikesine düştükten sonra,
imamımızın Nuh'un gemisinin üzerinde durmuş olduğu Cudi dağına
benzeyen düşüncesi üzerinde durdu da düzeliş tufandan kurtuldu.**

**İnsanların hepsi fıkıh, fetva ve Kuran'ı iyi anlamada imamımıza
dayanır.**

**Âlemlerin sahibi ona öyle faziletler vermiştir ki, o, onların yük-
sekliği ile insanlardan üstün olmuştur.**

²⁹⁹ Râhatü's-Sudûr, s. 14.

³⁰⁰ Râhatü's-Sudûr, s. 13-14.

Ey onu kendisinden alçak olanlarla ölçen, onun gibisi imkan sahasında mevcut mudur?³⁰¹

2.2.2.4. Hikâyeler

Ravendî, konuları farklı olmakla beraber çoğunluğu adalet üzere olan hikâyeler kitabına almıştır. O, kitabını okuyanların eserin ciddiyetinden sıkılmamaları için böyle bir yola başvurarak bu tür hikâyelere yer verdiğini anlatır.³⁰² Arkadaşlarının telkiniyle eserin ciddiyetini de bozacak hikâyelere yer vermediğini belirten Ravendî, yine arkadaşlarının kendisine, gülünç hikâyelerden müteşekkil ayrı bir kitap yazabileceğini söylediklerinden bahseder.³⁰³ Onun, Râhatü's-Sudûr'a aldığı hikâyelere bakacak olursak, müellifin bu hikâyeler vesilesiyle, anlatmaya çalıştığı meseleleri daha anlaşılır kılarak konuyu akla yatkın hale getirdiği görülmektedir. Biz burada, örnek olması açısından bu hikâyelerden sadece ikisiyle iktifa edeceğiz.

Deylemliler zamanında Kirman'da bir hazine bulunur ve hazineyi padişahın yanına getirirler. Bir sandık vardır, sandığı açarlar, içinde iki küçük kutu ve onların içine de iki arpa tanesi konulmuştur. Arpalar tartılır ve her biri bir miskal gelir. Padişah hayret edip, bu sizce ne olabilir? Memleketin en ihtiyar adamını çağrınız da bu işi ondan soralım, der. Memleketin her tarafı aranır. Sırtı iki kat olmuş başı toprakta bir ihtiyar bulunur. O ihtiyara “ey baba böyle bir hal meydana geldi bunun ne olabileceğini bilir misin?” derler. İhtiyar “ben bilmem fakat babama sormalı” der. Senin baban var mı derler? İhtiyar “falan mahalledeki kırçıl saçlı orta yaşlı adam benim babamdır” der. O adamı bulup sorarlar “senin falan mahallede bir oğlun var bu hali ondan sorduk, ben bilmiyorum belki babam bilir dedi, sen biliyor musun bu ne olabilir?”. Orta yaşlı adam da “Ben bilmem belki babam bilir” der. Gelenler hayretle “senin baban var mı?” diye sorarlar. Adam ise “falan mahalledeki genç adam benim babamdır” diyerek cevap verir. Gelenler bu şaşılacak durum karşısında bu üç adamı da alıp padişahın yanına götürürler. Padişah, “ihtiyarın orta yaşlı olanın oğlu, orta yaşlının da gencin oğlu olması daha çok şaşılacak bir şeydir, ilk önce kendi halinizi anlatın” diye onlardan sorar. Genç olan şöyle der: “padişahın ömrü uzun olsun, bu

³⁰¹ Râhatü's-Sudûr, s. 14-15.

³⁰² Râhatü's-Sudûr, s. 63.

³⁰³ Râhatü's-Sudûr, s. 420.

hal kadınlardan ileri gelmiştir. Benim iyi bir zevcem var, bırakmaz ki aklıma bir sıkıntı gelsin. Bir gün de ona bin iş buyursam yüzünü ekşitmez, ben işte bundan dolayı genç kaldım. Oğlumun ise öyle bir karısı var ki bazen ona uyar bazen uymaz, muhakkak ki o bundan dolayı yarı ihtiyar olmuştur. Oğlumun oğlunun ise geveze, kavgacı bir karısı var, hiçbir zaman onunla uyuşmaz ve sözünü dinlemez. Bu sebepten kuvvetsiz ve ihtiyar oldu.” Padişah adamın anlattıklarını ilgiyle dinledikten sonra, “arpaların haline ne diyeceksin? bir malumatın var mı?” diye sorar. Adam evet var der ve anlatmaya başlar: “Falan zamanda adil bir padişah vardı, onun zamanında bir adam bir başkasına bir arazi sattı, alıcı bu arazide bir hazine buldu. Aralarında çıkan anlaşmazlık neticesinde oluşan dava padişaha arz edildi. Alıcı, ben arazi aldım hazine değil, emret de hazineyi o alsın, der. Satan ise ben araziyi hazineyle beraber sattım, hazine benim değil almam der. Padişah bunun üzerine, biriniz kızını, diğerinin oğluna versin araziyle hazineyi de onlara veriniz. Böylece ister alıcının ister satıcının olsun ikisinin arasından dışarı çıkmaz dedi. Böyle yaptılar ve toprağa on yıl arpa ektiler bu arpalar yetişti. Padişah da şöyle buyurdu: bunları her tarafta dolaştırın ve saklayın da bizden sonra padişahın adalet ve gayretinin nasıl tesir ettiği anlaşılınsın.³⁰⁴

Başka bir hikâye de Anuşirvan ile ilgilidir.

Bir gün Anuşirvan ordusundan ayrı düşünp bir ekine girdi ve orada bir kız gördü, kızıdan su istedi. Kız şeker kamışından bir bardak su aldı Anuşirvan’a getirip sundu. Anuşirvan içerken bardakta bir saman çöpü olduğundan yavaş yavaş içiyordu. Sonra kıza: “tatlı bir su getirdin ama içinde bu saman çöpü olmasaydı” dedi. Kız cevap verdi: “Ey kumandan onu bilerek suyun içine attım zira sen susuzdun. Tatlı suyu yavaş yavaş içersen sana zarar vermez.” Anuşirvan kızın zekâsından hayrete düştü ve şöyle sordu: “Bu suyu kaç şeker kamışından çıkardın?” Kızcağız “Bir taneden” dedi. Anuşirvan hayrette kaldı ve defterde bu köyün vergisine baktı kendisine az geldi. “Bu kadar varidatı olan bir yerin vergisi çok olmalı” dedi. Bir başka zaman aynı yere gelip su istedi. Kızcağız su getirmek için biraz geç kaldı. Anuşirvan sabırsızlanıp kıza niçin geç geldiğini sordu. Kız herhalde padişah niyetini değiştirmiş çünkü padişah, halkı için kötü niyet beslerse her şeyden bereket kalkar diye duymuştum dedi. Anuşirvan hayretle, içinden iyi niyet edip onları incitmemeye ahdedti. Sonra kızcağız-

³⁰⁴ **Râhatü’s-Sudûr**, s. 74-75.

za bir defa daha su veriri misin dedi. Kız gidip geri gelince ‘Ey kumandan, padişah hakkımızda ki niyetini değiştirdi. Çünkü bereket geri geldi dedi. Anuşırvan bu olay karşısında daha büyük bir şaşkınlık yaşadı ve bu akıllı kızı kendine eş olarak istedi.³⁰⁵

2.2.3. Râhatü’s-Sudûr’da Şiir, Hat ve Hurufî Teviller

2.2.3.1. Şiir

Râhatü’s-Sudûr, işlenen konuların şiirlerle süslendiği ve yine bazı yerlerde şiirlerle tavzih edilmeye çalışıldığı bir kitaptır. Eserde yukarıda da geçtiği gibi yaklaşık 2799 tane beyit vardır. Ravendî eserinde, hem kendi şiirleriyle hem de başka şairlerden yaptığı alıntılarla bazen hiciv, bazen övgü, bazen eleştiri ve bazen de nasihat yollu sultanlara ve halklara göndermelerde bulunur. O şiirlerinde sultanlarla alakalı olarak bazen yeren, bazen uyaran çoğunlukla da öven bir yol izlemiştir. O, şairler, doğru bir hükümdar ve büyük bir mükâfat görmedikçe övgü işine girmezler diyerek kendi şiirlerinde ki övgünün de sebebini açıklamaktadır.³⁰⁶

Güneşin altında, sıcağın hararetinin insanın yüzüne vurduğu zamanlar, ma-lumdur ki şiir yazmak için uygun bir zemin ve zaman değildir. Şiire ilham veren mehtaplı geceler ve daha başka tesirli ve sürurlu anlar bulunmaktadır. Yazarımızda kendisinin şiir konusunda iddiasının olmadığını fakat zamanın hükümdarının teşvik ve lütuflarıyla arzu ve heyecanlarının harekete geçtiğini söyler. Bu müsait zemin ve atmosfer sayesinde bakir düşüncelerin ortaya çıktığini ifade ederek hazırlanan ortamın şiirleri doğuran ilhamlar açısından ne kadar önemli olduğunu anlatır.³⁰⁷

Ravendî kitabında, hemen hemen her konuda şiire yer verir ve şiirle işlediği meseleyi daha edebi bir hale sokarak insanın hislerine de hitap eden bir hale sokar. Onun farklı konularda şiirleri olmakla beraber biz sultan merkezli bazı şiirlerini almakla yetiniyoruz.

O zamanın hükümdarını övdüğü bir yerde şunları söyler:

³⁰⁵ Râhatü’s-Sudûr, s. 75-76.

³⁰⁶ Râhatü’s-Sudûr, s. 43.

³⁰⁷ Râhatü’s-Sudûr, s. 55.

Ey hükümdar, Allah'a yemin ederim ki, eğer hükümdarlık senin gibi yüksek bir padişah görmüş ise,

Ancak seni görmüştür: kim gündüzleri yüz defa dünyayı zaptedip geceleri bağışlamıştır.

Adem babamdır, bununla övünmem yalnız şununla övünürüm: sen bana kardeşim dedin.³⁰⁸

Enveri'nin Sultan Sencer'i övmek için söylediği kasideyi o da alıntılar:

O öyle bir cihan padişahıdır ki, buyruğu cihanda Allah'ın hükümleri gibi icra olunur,

İns veya cinnin çocuğu olan herkes ona itaat etme bağı ile doğar.

Deniz ve maden ocağında kıymetli ne varsa hepsi onun hazinedarının mührü ile damgalı olarak çıkar.

Söz içinde olan mana gibi, sen de cihan içindesin fakat cihandan fazlasın.

309

Cihanda senden ve senin nimetinden müstağni kalacak kimse göremiyorum.

Küfür hasıl olması lazım gelmeseydi "Kazanın eli senin elindir" derdim.

Çünkü bazen rızık verir, bazen alır; bazen öldürür, bazen yeniden can verir.

Eğer feleğe dönme diye hüküm verirsen, kambur belli felek yerinden kılmıdamaz.³¹⁰

Ravendî, kitabında, anlattığı hükümdarların daha giriş bahsinde o hükümdara övgü ve sena dolu şiirler yazar aynı zamanda sultanlara övgünün, kitabın geneline de yayıldığı görülmektedir. Bunlarla birlikte övgüde, yukarıda geçtiği gibi seviyenin korunamadığı ve hükümdarları peygamberlerle hatta Allah'la denk tutma gibi aşırılıklara gidildiği de görülmektedir.³¹¹

O hükümdarlara uyarı mahiyetinde şiirler de kaleme almış ya da alıntılanmıştır:

³⁰⁸ Râhatü's-Sudûr, s. 195.

³⁰⁹ Râhatü's-Sudûr, s. 189.

³¹⁰ Râhatü's-Sudûr, s. 402.

³¹¹ Râhatü's-Sudûr, s. 186.

Memleketi idarede ne fevkalade padişahsın! Uğurun Tanrıdandır, zaferrin Allah'tan,

Allah'ın yardımı sayesinde, servet ve mevki gibi bütün istenecek şeyler önünde hazır duruyor.

İstedığın kadar murat ve gönül arzusu, senin için ümidin elinde kararlaştırılmış olsun.

Din ile devletin sığındığı yer senin kapındır, çünkü sen dini seven ve devletin sığındığı bir şahsın.

İhsanlarının sonu olmasın, varlığında ihsanların gibi sonsuz olsun.³¹²

Elini kin ve hırsa bulaştırma, konup göçülecek bir yeri daimi oturma yeri yapma!

Bu dünya gidip gelmelerle dolu ariyet bir dünyadır; bir şey köhneleşince bir yenisi getirilir.

Biri gider biri gelir; bir müddet yerinde salınarak dolaşır veya otlar.

Cihan temeli ve kuruluşu böyledir: elini birinden çeker diğerine verir.

Sen şadlık zamanında meyvesini feleğin zehir edeceği bir ağaç dikme.³¹³

Hükümdarları ya da dönemin hükümdarını hiciv yollu yerdiği şiirde ise şunları söyler:

Nihayet senin zamanında şu, kaide hükmüne geçti: mescitlerde değnekle adam dövmek, medreselerde kavga.

Din, düşüncen gibi zayıf, zulüm elin gibi kuvvetli; sükûnet ve emniyet ekmeğin gibi kıymetli, adalette namusun gibi alçaktır.

Kader cellâdı karşında kılıcı çektiği vakit ne acı olacaktır! Ecel cellâdı senin için darağacı kurduğu vakit ne acı olacaktır!

Çalışta şu on günlük ömürde senden şöhret yerine yüz binlerce lanet yadigâr olarak kalsın.

Bazen yetim çocukların mallarından kendine kıymetli, lezzetli yemekler yaptır, bazen de dulların parasından kendine güzel elbiseler al,

Zaruret zamanlarında kendi kendini yiyen ateş gibi kendi kendini yemen için gündüz köpek, gece leş ol.³¹⁴

³¹² Râhatü's-Sudûr, s. 206.

³¹³ Râhatü's-Sudûr, s. 136.

2.2.3.2. Güzel Yazı Yazmanın Kuralları

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Ravendî, güzel yazı yazmanın esaslarından geniş bir şekilde bahseden müstakil bir kitap yazdığı için *Rahatu's-Sudur*'da bu konuyla ilgili hususlara fazla yer vermediğini ifade eder. Bununla birlikte burada bu konudan bahsediş gayesinin ise herkesi güzel yazıyla ilgili asıl kitabını aramaya teşvik olduğunu söyler.³¹⁵ Buna rağmen o, bu kitapta güzel yazı yazmanın esaslarını özetleyerek 10 günlük dersi bir günde öğrenilecek şekilde yazdığını iddia etmektedir.³¹⁶ Öte yandan zaten Ravendî'nin, kâtipliğe verdiği önemi ve değeri yukarıda ortaya koymuştuk. Buna ilaveten onun anlattıklarından, o dönemlerde yazı yazmanın önemli bir vasıf ve bir iş kabul edildiğini ve dolayısıyla insanlarda yazının kurallarını öğrenme isteğinin çok güçlü olduğunu anlıyoruz.

Ravendî'ye göre, yazı yazmada en önemli kural, yazının az olması bununla birlikte manayı güzel bir şekilde ifade edebilmesidir. Aşağıdaki şekillerde de görüldüğü gibi ona göre bütün şekillerin, sayıların ve harflerin kaynağını, daire, yarıçap veya düz çizgi oluşturmaktadır. Yine onun anlattığına göre yazının esası olan harflerden bir hesap çıkarırlar ve yazı harflerine rakam karşılığı değerler verip ona göre kitaplar yazarlar. Mesela Muhammed'de mim kırktır, dört rakamı altına bir nokta konulur, yanına sekiz rakamı konur, diğer bir kırkı dörtle beraber şu şekilde 4484 koyup Muhammed okurlar. Bu hesaplama istediklerini yazarlar.³¹⁷ Bu uygulamayı da genelde Irak ve Horasan mali işlerle uğraşanların yaptığını söyler.

Ravendî, Arap harflerinin hepsini tek tek ele alır ve her harfin tahlilini yapar. Harflerin şekillerini, kıvrımlarını ve noktalarını tasvir eder ve her harfin nasıl olması gerektiğini en ince ayrıntısına kadar anlatır.³¹⁸ Her harf kendi özelliklerini yansıtır bir şekilde yazıldığında tabii ki ortaya güzel bir yazı çıkar. Bu da hattatlığın inceliklerini bilmekle alakalıdır. Ravendî de burada kendi sanatı olan hattatlığın inceliklerini anlattığını söyler.³¹⁹

³¹⁴ *Râhatü's-Sudûr*, s. 35.

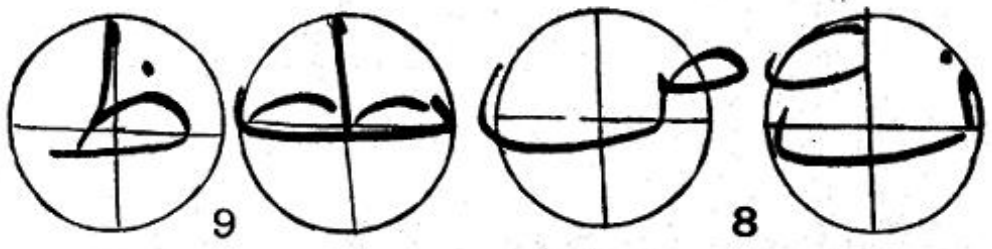
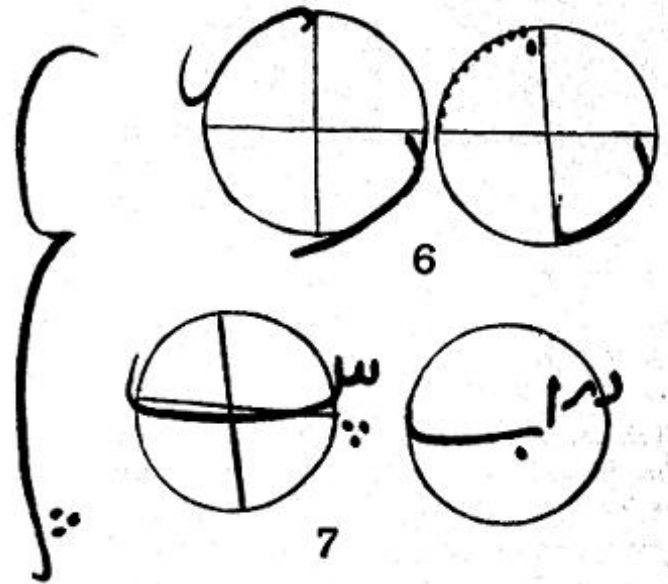
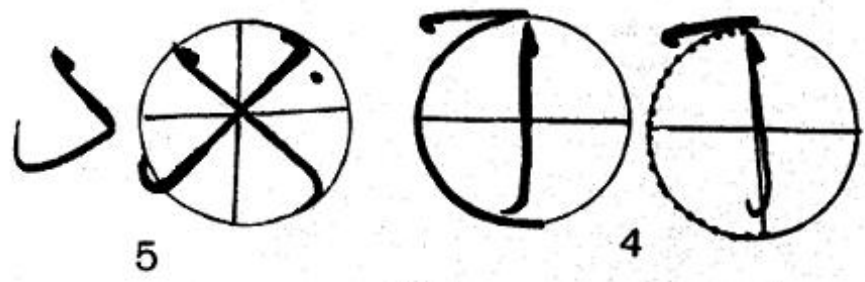
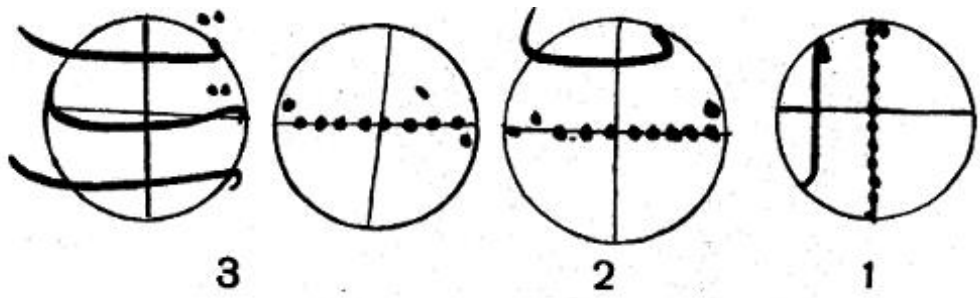
³¹⁵ *Râhatü's-Sudûr*, s. 409-410.

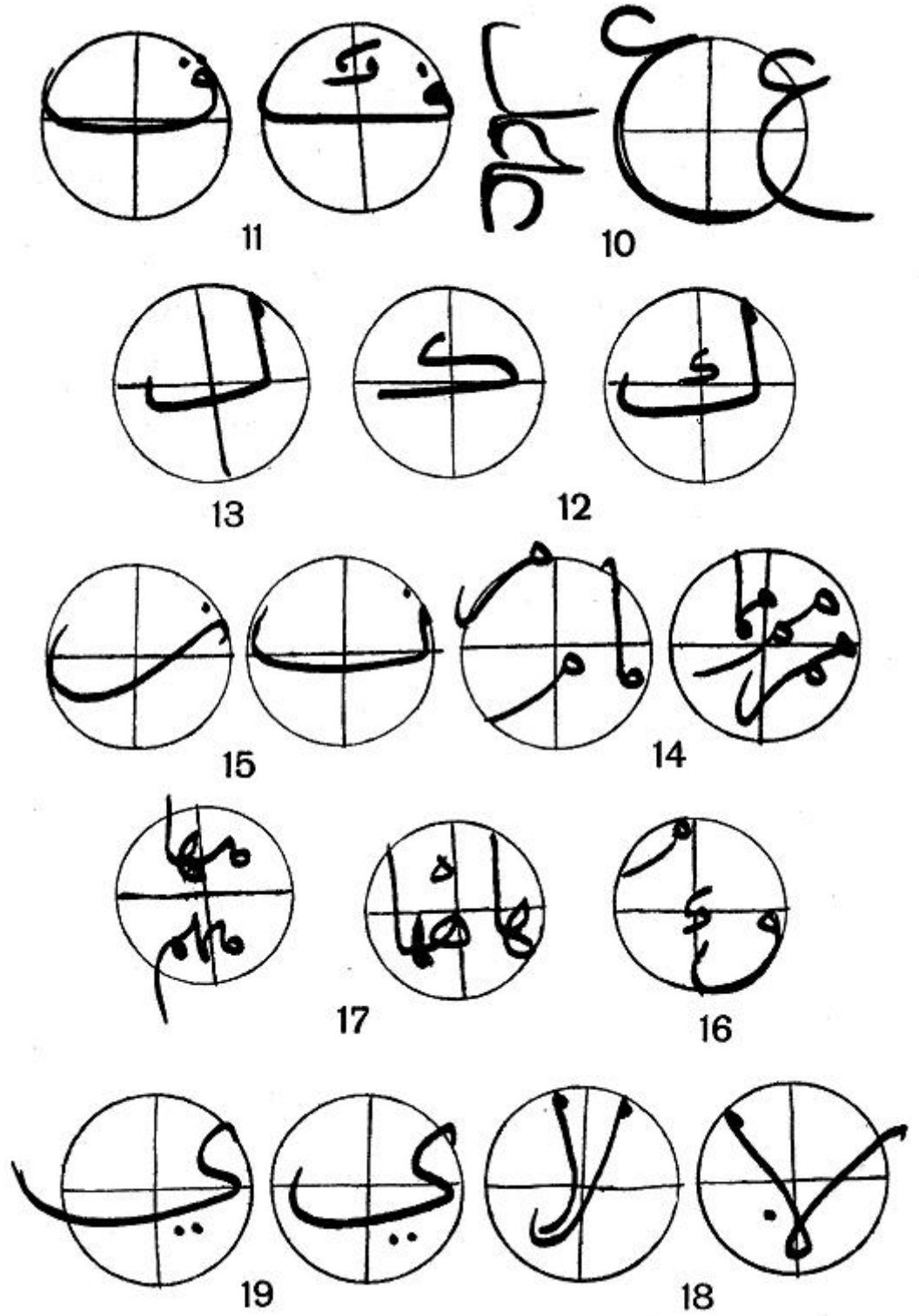
³¹⁶ *Râhatü's-Sudûr*, s. 404.

³¹⁷ *Râhatü's-Sudûr*, s. 403-404.

³¹⁸ *Râhatü's-Sudûr*, s. 404-409.

³¹⁹ *Râhatü's-Sudûr*, s. 409.

Muhammed İkbâl, bu şekillerin resmedildiği temaların, Râhatü's-Sudûr'un Paris'te Bibliotheque Nationale'deki asıl nüshasında farklı sayfalarda ayrı ayrı bulunduğunu belirtir. Ayrıca burada, baskıda kolaylık maksadı ile iki sayfada toplandığını ve şekillerin büyüklüklerinin ise aslındaki büyüklük olduğunu söyler.

2.2.3.3. Ebced Hesabı ve Galip Mağlup Cetveli

Ebced, Arap alfabesinin özel bir düzenidir ve şöyle okunur: Ebced, hevvez, hutfî, kelemen, sa'fes, karaşet, sa haz, dazağ. Yirmi sekiz harften ibaret olan Arap alfabesi, Emevî Halifesi Abdülmelik bin Mervan (m. 684-705) zamanına kadar Ebced tertibiyle okunur ve yazılırdı. Abdülmelik bin Mervan zamanında Nasr bin Asım ile Yahyâ bin Ya'mer el-Udvânî'den kurulan bir ekip, Arap alfabesinin harf sırasını değiştirdi ve birbirine benzer harflerin ard arda sıralanması esasına dayalı "hurûf-u hecâ" denilen ve bu gün kullanılan alfâbeyi oluşturdu. Yazı dilinde bu alfa-be kullanılmaya başlandı. Ebced kelimesi de yukarıda ki 8 harf dizinin ilk dizininden alınmış isimdir.³²⁰

Ebced hesabında Arap alfabesindeki harflerin hepsine 1 den 1000 e kadar sayı değerleri verilmiştir. Bu ilmi bilen şair, ozan ve edebiyatçı gibi insanlar doğum, ölüm, savaş gibi önemli olayları bu sayısal değerleri dikkate alıp eserlerini kaleme alırlardı. Bu ilmin bilgisine göre eser yazıldığı gibi yazılmış eserlerden bu ilme göre tarih düşürmelerde yapılmaktadır.³²¹

Ravendî de döneminde yaygın olarak kullanılan bu ilmi ve galip-mağlup hesabını anlayabilmek için önce nasıl olduğuna dair bilgiler verir ve misallerle tavih ettiği galip ve mağlup cetveline geçer.³²²

Ravendî, galip mağlup cetvelinin Büyük İskender'in babası tarafından çıkarılmış ve oğluna verilmiş olduğunu söyler. Babası oğlunun adını cetvelin başına yazmıştır ve İskender bundan sonra savaşa girmeden önce bu cetvele göre durumu tetkik eder, eğer galip kendi çıkarsa düşmana karşı gelir ve harp ederdi. Galip gelen, düşman taraf çıkarsa karşı çıkmayı bırakır ve onunla sulh yapardı. Eğer savaş yapmak zaruri ise bu hesaba göre düşmana galip gelecek ordu büyüklerinden birini seçer ve onu orduya kumandan yapardı. Böylece işler her zaman İskender'in isteğine göre giderdi.

³²⁰ Ebced hesabıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Uzun, "Ebced", **T.D.V.İ.A.**, İstanbul 1994, c.10, s. 68-70.; Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, Sadeleştirilenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boleli, Abdullah Yücel, Azim Dağıtım, İstanbul, y.t.y., I-X, Cilt 1, s. 150.

³²¹ **Büyük Türkçe Sözlük**, ilgili madde.

³²² **Râhatü's-Sudûr**, s. 413.

Binler	Yüzler	Onlar	Birler
1 1000 غ	1 100 ق	1 10 ی	1 ا
	2 200 ر	2 20 ك	2 ب
	3 300 ش	3 30 ل	3 ج
	4 400 ت	4 40 م	4 د
	5 500 ث	5 50 ن	5 ه
	6 600 خ	6 60 س	6 و
	7 700 ذ	7 70 ع	7 ز
	8 800 ض	8 80 ف	8 ح
	9 900 ظ	9 90 ص	9 ط

Ravendî, kendisinin de inandığı bu işin, doğru olması, şartlarına uymakla mümkün olur der ve şöyle açıklar: karşılaştırılanlar birbirine müsavi olup, cins cins ve eş eş olmalıdır; yani padişah padişahla, vezir vezirle, emir emirle, kumandan kumandanla, hatun hatunla, çavuş çavuşla, pehlivan pehlivanla, kâtip kâtiple, sanatkâr sanatkârla, erkek erkekle, kadın kadınla ve buna benzer şekilde hesap edilmelidir.

Köle ile sahibi, hizmetçi ile efendi, çırakla ile usta, fakir ile zengin arasındaki vakalar bu hesaba göre doğru çıksa da bunu anlamak zordur. Çünkü büyük insanlar pek nadir olarak maiyetleri, küçükler, zayıflar ve adi insanlar hakkında kötü düşünce beslerler ve bundan dolayı onların şerlerinden gafil kalırlar. Bu yüzden hadiseler gizli kalır, doğruluğu ancak hadise olup bittikten ve iş işten geçtikten sonra anlaşılır. Ravendî bununla alakalı olarak Hz. Ömer'in Ebu Lü'lü tarafından öldürülmesi ve Hz. Ali'nin Abdurrahman b. Mülcem tarafından öldürülmesini misal olarak getirir.³²³

³²³ Râhatü's-Sudûr, s. 411-412.

Ravendî, bu cetvelin vermiş olduğu sonuçların doğru olduğundan emindir ve ispat olarak şunları söyler: “*Adem zamanından bu zaman kadar peygamberler, padişahlar, kahramanlardan tanınmış ve meşhur olanlarından kimin galip kimin mağlup olduğunu çıkardım. İsimleri tecrübe edip karşılaştırınca hepsi doğru çıktı, öyle ki hiçbir hata görülmedi.*” Ona göre geçmiş zaman için yanlış çıkmayınca gelecek zamanlar için de yanlış çıkmayacaktır. O, büyükler ve çok eski padişahlar hakkında, peygamberler, sahabe ve hulefa-i raşidin hakkında, sultanlarla emirler hakkında ayrı ayrı başlıklar açarak yapmış olduğu hesabı gösterir.³²⁴

Bir kimse adından ziyade künyesi ve lakabı ile tanınmış olursa bu hesap işinin doğru çıkması için insanların dilinde daha çok dolaşan ve adet hükmüne girmiş olan, o künye ve lakabı almak caiz olur. Mesela Ebu Cafer, Ebu Müslim gibi veya Hasan, Hüseyin, Abbas gibi ya da Nizam’ül-mülk, Amid’ül-mülk gibi isimler zikredilebilir.³²⁵

Ravendî galip mağlup cetvelinin kullanımını şöyle anlatır: “İster padişah olsunlar, isterse padişahdan başka bir şey olsunlar, hasımlar beraber, müsavi oldular mı, iki hasımdan birinin adı ebced hesabı ile hesap edilip, kaç ettiği görülür; bundan dokuzar, dokuzar çıkartılarak, geriye ne kalırsa cetvelde aranıp, üzerine parmak konulur. Öteki hasmın adı da ebced hesabı ile hesap edilerek, dokuzar dokuzar çıkarılır, geri kalanı, konulmuş parmağın sırasında aranır, kırmızı olursa ikinci hasım birinciye galip gelir; eğer siyah olursa birinci hasım ikinciye galip gelir; eğer yeşil olursa aralarında sulh olur, sulh olmazsa yaşı daha küçük olan galip gelir. Eğer harp ile düşmanlık devam ederse muhakkak olarak zaferi en sonunda yaşı küçük olan kazanır. Böylece cetvelde her iki hesap elifle elif, bâ ile bâ, zâ ile zâ gibi müsavi çıkarsa, bu aralarında sulh olacağının delilidir.”³²⁶

³²⁴ **Râhatü’s-Sudûr**, s. 415-416-417-418.

³²⁵ **Râhatü’s-Sudûr**, s. 412-413.

³²⁶ **Râhatü’s-Sudûr**, s. 414-415.

المملوك								
ا	و	ر	ح	ط	ا	ب	د	ه
ب	ح	ط	ا	ب	د	ه	و	ر
د	ه	و	ر	ح	ط	ا	ب	د
ه	د	ه	و	ر	ح	ط	ا	ب
و	و	ر	ح	ط	ا	ب	د	ه
ر	د	ه	و	ر	ح	ط	ا	ب
ح	ه	و	ر	ح	ط	ا	ب	د
ط	ب	د	ه	و	ر	ح	ط	ا
المملوك								

Bir şehir veya kale fethedilecekse, fethedecek olanın adı ebced hesabıyla hesap edilir ve dokuzar dokuzar çıkarılır. Kalan, sayı cetvelinde aranır ve üzerine parmak basılır. Aynı şekilde şehir yahut hisarın adı hesaplanır, dokuzar dokuzar çıkarılır, geri kalan parmak basılan sırada aranır. Kırmızı çıkarsa zapt edemez, siyah olursa şehri alır, yeşil olursa aralarında sulh olur. Ravendî burada da şehir ve o şehri fetheden kumandanları misal mahiyetinde zikreder.

Günümüzde de, birçokları tarafından merak edilip ilgi duyulan bu hesapların temelini, İslamiyet'ten çok öncelere gittiği bilinmektedir. Müellifin anlattıklarından anlaşıldığı üzere, o dönemde de ebced hesabına rağbet edildiği görülmektedir. Yaşa-

dığımız çağda da, ebced hesabını kullanan insanların olduğu bilinmekle beraber, görülmektedir ki Ravendî de, bu işin doğruluğuna inanmış ve bundan şüphe duymadığını ifade etmektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki gizemli ve sırlı şeyleri merak eden insanoğlu, geçmişte olduğu gibi gelecekte de ebced hesabının peşini bırakmayacaktır.

SONUÇ

Muhammed b. Süleyman er-Ravendî'nin yazdığı Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr adlı eser, esasen bir Selçuklu tarihidir. Ama bize göre Ravendî, sıradan bir Selçuklu tarihçisi, eseri de sıradan bir Selçuklu tarihi olarak görülmemelidir. Zira o, Irak Selçuklularının tarih sahnesinden çekildiği yıllara tekabül eden bir dönemde yaşamış ve özellikle o dönemde cereyan eden hadiseleri doğrudan müşahede etmiş ve dolayısıyla eserinde Selçukluların söz konusu döneminde yaşanan olaylar hakkında başka kaynaklarda bulunmayan bazı bilgiler nakletmiş görünmektedir. Bu yönüyle bize göre o, gerçekten de eseri üzerinde dikkatle durulması, incelenmesi ve tahlil edilmesi gereken şayan-ı dikkat bir Selçuklu tarihçisidir. Nitekim zaten onun eseri, Alpaslan'ın Rum beldelerindeki mücadelelerinden, Nizamü'l-Mülk'ün öldürülmesine, atabeklerin sultanlarla girdikleri mücadelelerden Harzemşahların Irak'ı işgal etmelerine kadar pek çok konuda tarihi bilgi nakleder. Bu bakımdan eser, Selçuklu tarihçilerinin ve bu konularla alakalı araştırmacılarının önemli başvuru kaynakları arasında yer alır. Dolayısıyla Râhatü's-Sudûr'un, Selçuklu siyasi tarihi ile ilgili bu yönü, zaten araştırmacılar tarafından iyi bilinmektedir ve eser bu bağlamda takdir edilmekte ve kullanılmaktadır.

Bununla birlikte diğer taraftan bu eser, aynı zamanda ahlaki ve sosyal meselelere dair çeşitli konularda pek çok malumatı da içermektedir. Eserin bu yönünün, okuyucu ve araştırmacılar tarafından fark edilmiş olduğunu düşünsek bile, henüz eserin bu gözle derinlemesine incelendiğini söylemek zordur. İşte bu itibarla biz bu çalışmamızda Râhatü's-Sudûr'daki siyasi, sosyal ve ahlaki meseleler üzerine eğildik ve eseri bir siyasetname kategorisinde görüp değerlendirmeye çalıştık.

Ancak Râhatü's-Sudûr üzerinde söz konusu maksatla yaptığımız çalışma sonunda vardığımız sonuçları ifade etmeye geçmeden önce burada bir kaç hususa dikkat çekmek istiyoruz. Takdir edileceği üzere tarihe dair yapılan her çalışma, esasen günümüze doğru tutulmuş bir ayna gibi kabul edilebilir. Tarihe işte bu gözle bakan insan, tarihî hadiseler ve geçmiş üzerine araştırma ve incelemeler yaparken, aynı zamanda kendi derununa doğru bir yolculuk yapar. Böylece o, tarihe dair keşfettiği ya da öğrendiği şeylerin esasen kendinden bir parça olduğunu görür. Dolayısıyla tarihte yaşanan şeylerin ne kadar insanî olduğunu ve tarih denilen şeyin de, arzuları ve he-

defleri ile birlikte insanın bu dünyada var olma çabasından başka bir şey olmadığını fark eder. Bu vesileyle tarihi olayları inceleme ve araştırma işi, bir bakıma insanı ve onun yaptıklarını anlama faaliyetidir, denebilir. Bunun farkında olan bir araştırmacı ise, dilerse bütün tarih kitaplarındaki bu insanî tarafları keşfedebilir. İşte üzerinde çalıştığımız Râhatü's-Sudûr'da, tarihi hadiseler anlatılırken aralara veya müstakil başlıklar halinde sosyal ve ahlaki meselelere dair bilgi, söz, darbı mesel ve anekdotlar eklenmesinin gayesi, kanaatimizce Ravendî'nin hadiselerin arkasında yatan insanî saik ve faktörlere vurgu yapmak ve dikkatimizi bu alana çekmektir. Zira Ravendî, bir savaş hakkında ya da devletin yapısındaki yozlaşma ve bozulma hakkında bilgi verirken, hemen orada bütün bunların arkasındaki asıl muharrik unsur olan insandan, yani insanın karakter ve davranışından söz etmeyi ihmal etmez. Bu yönüyle Ravendî'nin, hadiselerin cereyanında, psikolojik ve sosyolojik tahlillerle insanı merkeze alan bir anlatım tarzı takip ettiğini söylemek mümkündür. Kanaatimizce o, bu usul ile sanki bir yandan tarihi olaylara dikkatimizi çekiyor, diğer yandan da bize insanı daha iyi tanıma imkânı veriyor. Bizce, onun tarihe dair bu tarz yaklaşımı, Râhatü's-Sudûr'a siyasetname özelliği kazandıran önemli bir özelliktir.

Öte yandan onun bu tarzı ve yaklaşımı, aynı zamanda siyaset ile insan unsuru arasındaki etkileşimin de ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Bu sebeple adeta birbirinin varlığına muhtaç ve mecbur bu iki unsurun etkileşimi, esasen tarih boyunca üzerinde durulmuş ve hala durulması gereken bir husustur. Malum olduğu üzere siyaset, yani toplumu idare etme işi ve alanı keyfiliği kaldırabilen bir alan olmayıp, aksine insan ve toplumun yapısına, tabiatına, karakterine, ihtiyaçlarına, değerlerine ve gerçeklerine dayalı ve bunlara uygun kurallar çerçevesinde yapılması gereken bir iştir. Nitekim bu sebeplerden dolayı siyasetname tarzı eserler de, insanın adeta bütün yönlerini, tutku ve hırslarını, iyi ve kötü taraflarını, adalet ve merhametini, zulme ve despotluğa meylini, acziyet ve eksikliklerini göstererek idareci olanlara bu hususları hatırlatmak ve bunları dizginlemekle ilgili neler yapılması gerektiğini söylemek üzere yazılmışlardır. Nitekim çalışmamızda göstermeye çalıştığımız gibi, Râhatü's-Sudûr, verdiği tarihî bilgilerin yanında, insanî duygular yönünden, insanın farklı mekân ve zamanlarda sergilemesi mümkün olan davranışlar bakımından da ufuk açıcı tespitler ve prensipler ortaya koymaktadır. Bize göre bu durum Râhatü's-Sudûr'u, siyasetna-

melerle belli bir noktada buluşturmakta ve aralarındaki ortak çizgiyi açığa çıkarmaktadır.

Siyasetnameler özellikle barış içinde yaşayan huzurlu, mutlu, müreffeh, adaletli bir toplum meydana getirmek için yöneticilerin nasıl olması ve nasıl bir yönetim sergilemelerini anlatan eserlerdir. Bunun yanında siyasetnamelerin bazen devletin bünyesinde görülen bozulmalar ve bunlara karşı alınacak tedbirler üzerinde yoğunlaştıkları dikkat çekmektedir. Bilhassa çalkantılı dönemlerde yazılan siyasetname tarzı eserlerde, idari ve sosyal anlamda aksayan taraflar dile getirilmiş ve bunların düzeltilmesi adına prensipler konmaya, hatta kanunlar ve kurallar tespit edilmeye çalışılmıştır. Nitekim Ravendî'nin eserini yazdığı dönemin, Irak Selçuklularının dağılma sürecine ve devlet yönetiminde çeşitli sebeplerden dolayı zafiyetlerin fazlaca yaşandığı bir döneme denk gelmiş olması, onun da aynı duygularla hareket etmiş olabileceğini düşündürmektedir. Öyle anlaşılıyor ki bir müverrih olarak Ravendî de, toplumda ve devlette gördüğü eksik, hata ve yanlışları eserinin ilgili yerlerinde dile getirmiş ve bunların düzeltilmesi adına reçeteler sunmaya çalışmıştır. Dolayısıyla yazarın, yaşanan olaylardan dersler çıkartıp çözümler üretmeye çalışan bu tarzı, eserini doğrudan siyasetname kategorisindeki diğer eserlerle ortak paydada buluşturan bir başka özellik olmuştur.

Toplumsal bir varlık olan ve bir arada yaşamak zorunda bulunan insanların, bir yönetime ihtiyaç duymaları tabiidir. Teşkil edilecek yönetim mekanizmasının sağlıklı yürümesi ise belli kuralların benimsenmesine ve uygulanmasına bağlı olacaktır. Nitekim toplumsal kuralların önemini farkında olan Ravendî de, bir milletin refahı ve bekasının devlet sisteminin düzgün işlemesine bağlı olduğunu, bunun da siyaseti iyi bilmekle mümkün olabileceğini söyler. Zira ona göre, “*devlet ağacının kökü, dini geliştirme ve kuvvetlendirmedir. Bu ağacın meyveleri ise medreseler, mes-citler, konaklar, köprüler ve hicaz yolu su mahzenleri gibi hayır binaları yaptırmaktır. Bunların yanında, âlimlere bakma, evliya ve zahit insanlarla düşüp kalkma, infakta bulunma ve adalet kaidelerini yenileştirmek de siyasetin kurallarındandır.*”¹ Ravendi bu sözleriyle, bir bakıma hükümdara ve diğer devlet adamlarına, siyasetin

¹ Râhatü's-Sudûr, s. 29.

hangi amaçlarla yapılması gerektiğini, nihai noktada hedefin insanlara hizmet etmek ve onları rahatlatmak olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda onun bu ifadelerinden, siyasetin, halkın refahı adına yapılması çizgisinden çıkarılıp belli ve özel menfaatleri sağlama doğrultusuna yönlendirilmesinin önemli bir bozulma ve kayma olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde siyaset yapmadaki asıl hedefini kaybetmiş siyaset adamlarının, yeniden yönlerini bulup istikametlerini doğrultmaları bizzat yine kendi menfaatlerine olacağı açıktır. Zira bundan dolayı ortaya çıkacak olan toplumsal aksaklıklar başta devlet görevlileri olmak üzere toplumun her kesimini etkisi altına alacaktır. Böylece Ravendî'nin eseri, onun siyaset ve toplum adına taşıdığı kaygılarını, devlet mekanizmasının doğru ve sağlıklı bir şekilde işletilebilmesinin reçetelerini keşfedebileceğimiz önemli bir belge halini almaktadır.

Bu arada geçmişte sınırlı bir dairede hayatını sürdürmüş insanlar ile günümüzde türlü imkânlarla sahip olan kişiler arasında, yaşanan dönem ve sahip olunan araçlar açısından muhtelif farklar bulunuyorsa da, mahiyeti itibarıyla insan tabiatının aynı hislerle hareket ettiğini, benzer toplumsal süreç ve hadiselerde benzer tepkiler verdiğini unutmamak gerekir. Zira zaman ve kişiler değişse de psikolojik özellikleri, gücü ve zaaflarıyla insan, tarihin her döneminde aynı kalmaktadır. Tarihi olayları inceleyen bir araştırmacı da, çeşitli yazılı belgeler üzerinden insanlığın iç dünyasına inerek, tarihten bağımsız ve tarihe bağımlı yönleriyle insan psikolojisini yakından tanıma fırsatı bulacaktır. Bu açıdan Râhatü's-Sudûr'da aktarılan belli tavsiye ve prensiplerin, sistem ya da idari müesseseler planında olmasa da, düşünce ve ahlak zemininde geçmiştekiler için olduğu gibi günümüz insanı için de önemli mesajlar içerdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Ravendî'nin eserinin birçok yerinde, hükümdarlara ve diğer devlet erkânına tavsiye niteliğinde mesajlar vermesi, eserinden istifade edilip ibret alınmasını ve dersler çıkartılmasını istemesi, yukarıda da belirttiğimiz üzere Râhatü's-Sudûr'u siyasetname tarzı eserlerle aynı çizgiye çeker. Hakikaten Ravendî, eserinde, hükümdarda bulunması gereken özelliklerden, hükümdarlara yönelik idari tavsiyelerden ve diğer devlet adamlarının dikkat etmesi gereken siyasi prensiplerden bahseder. Bunların yanında hem sosyal açıdan hem de devlet mekanizmasının işleyişi açısından, bir devleti çöküntüye götürecek çeşitli sebepler üzerinde durur ve bunlara kendince çözüm önerileri sunar.

Son olarak Ravendî, tavsiye nitelikli bu üslubunun yanında, dönemin ünlü şairlerinden derlediği veya bizzat kendisinin kaleme aldığı çok sayıdaki şiirle de eserine farklı bir hava vermiştir. Râhatü's-Sudûr'da bulunan 2799 civarındaki beyit, hal-i hazırda araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Geniş bir perspektifle değerlendirildiğinde, belli konularla ilgili olarak kısmen yararlanmaya çalıştığımız bu şiirlerin, hem sanatsal anlamda hem de sosyal anlamda daha birçok bilgiyi ihtiva ettikleri görülecektir.

BİBLİYOGRAFYA

- ADALIOĞLU, H. Hüseyin, *Sultana Öğütler*, (Zencani, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's-SeniyyeTercümesi*), “Giriş Kısmı” İstanbul 2005.
- AFFAN SELÇUK, “Selçuklu Dönemi İran Tarih Yazıcılığı”, Tercüme H. İbrahim Gök, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl VI, Sayı 22, Ankara 2006. ss. 147-163.
- AHMED İBN HANBEL, *Müsned*, I-VI, İstanbul 1992.
- AKSOY, Hasan, “Kınalızâde Ali Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c. 25, s. 416.
- AKYÜZ, Vecdi, *Siyaset* (İbn Teymiye'nin, *es-Siyasetü's-Şeriyeye fi Islahi'r-Râ'i ve'r-Ra'tiyye Tercümesi*), “Önsöz”, İstanbul 1985.
- ASIM EFENDİ (mütercim), *Kamusu'l-Muhit Tercümesi*, I-IV, İstanbul 1305.
- AYDIN, Mehmet, “Ahlak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 11.
- AYKUT, Sait, *Hükümdarlık Sanatı*,(Seâlibî, *Adabu'l-Mülük Tercümesi*), “Giriş Kısmı”, İstanbul 1997.
- BALCI, İsrail, *H. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara 2006.
- BEDEVİ, Abdurrahman, “Miskeveyh”, *İslam Düşüncesi Tarihi*, I-IV, Türkçeye çev. Kasım Turhan, İstanbul 1990, c. 2, s.s. 87-98.
- CAHEN, Claude, “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı”, Çeviren ve notlayan: Nejat Kaymaz, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:VII, 1969, ss. 193-221.
- CURPALİDİS, G. M., “Selçuklu Devletinin Tarihiyle İlgili Fars Kaynaklarının Tekstolojik Tahlili (“Atabet El-Ketebe” Adlı XII. Yüzyılın Belge Derlemesi ve Muhammed Er-Râvendî'nin “Râhatü's-Sudûr Ve Âyet Es-Surûr” Eserinin Kıyaslandırılması Temelinde.)”, *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı 119, Kongre Ve Sempozyum Bildirileri Dizisi:19, Ankara 1989, ss. 119-124.

- ÇALDAK, Süleyman, “Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 4303, Süreli Yayınlar Dizisi: 213, Yıl: 7, Sayı: 77-78, Temmuz-Ağustos 2006. ss. 74-90.
- DEMİRCİ, Mustafa, “Emevilerden Abbasilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbnü'l-Mukaffa ve Risaletü's-Sahabesi”, *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XXI, İzmir 2005, s.s. 117-148.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Alfabetik Lügat*, Ankara 1997.
- EBU YUSUF, Yakup B. İbrahim, *Kitabu'l-Harac*, Kahire 1397.
- _____, Yakup B. İbrahim, *Kitabu'l-Harac*, Tercüme: Müderriszade Muhammed Atallah Efendi, Sadeleştiren İsmail Karakaya, İstanbul 1982.
- EL-BUHARÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, I-VIII, İstanbul 1992.
- EL-BUSTANÎ, Butros, *Muhitu'l-Muhit Kamusu Mutahavvel li'l- Lügati'l-Arabiyye*, Lübnan 1987.
- EMİR UNSURÜ'L-MAÂLÎ KEYKAVUS B. İSKENDER B. KABUS B. VERŞMGÎR B. ZİYAR, *Kabusname*, Tercüme İlyasoğlu Mercimek Ahmet, Sadeleştiren Atilla Özkırmı, Tercüman Gazetesi 1001 Temel eser serisi, Baskı yeri ve tarihi yok.
- ERTUĞRUL, Ali, “Bir Kaynak Olarak Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnâme'si”, *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 5, Ankara 2002, s.s. 271-277.
- _____, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in El-Veledü's-Şefik Ve'l-Hafidü'l-Halik'i*, I-II, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009.
- _____, *Kaynakları Bağlamında Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnamesinde Geçen Önemli Kişiler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999.
- FARABÎ, *Medinetu'l-Fazıla*, Türkçeye tercüme:Ahmet Arslan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- GENÇ, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara 1981.

- GÖKSU, Erkan, “Tarih-i Güzide’ye Göre Rum (Anadolu) Selçukluları”, *Nüsha Şariyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 27, 2008/II, ss. 23-32.
- GÜNALTAY, Mehmet Şemseddin, *İslam’da Tarih ve Müverrihler*, Haz. Yüksel Kanar, İstanbul 1991.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *el-Vesâiku’s-Siyasiyye*, İstanbul 1997.
- HILLENBRAND, Carole “Rawandî”, *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)* Vol. III, Leiden 1994, s.s. 460-461.
- HİZMETLİ, Sabri, “Genel Olarak Raşit Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1999, s.s. 27-54.
- İBN MANZUR, Celeddin Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisanü’l-Arab*, I-XV, Beyrut, 1952.
- İBN TEYMİYE, *es-Siyasetü’ş-Şeriyye fî Islahi’r-râ’i ve’r-Ra’ıyye*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 1985.
- İNALCIK, Halil, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000, s.s. 11-23. Bu makale, aynı başlık altında daha önce, (Reşit Rahmeti Arat İçin, Ankara 1966) da yayınlanan eserin 259-275 sayfaları arasında yayınlanmıştır.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.
- _____, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Kültürü Kaynak Eserleri Serisi: 13, İstanbul 1980.
- KAŞIF, Seyyide İsmail, *İslam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metotları*, Arapça’dan çevirenler: Mehmet Şeker, Rıza Savaş, Ramazan Şimşek, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1997.
- KIRPIK, Güray, “Oryantalizm ve Necip el-Akîki’ye Göre Oryantalizmin Bazı Önemli Temsilcileri”, *G.Ü. Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Akademik Bakış*, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008, s.s. 243-258.
- LEVEND, Agah Sırrı, “Siyasetnameler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Ankara, 1988 (Birinci Baskı 1962), s.s. 167-194.
- LEWİS, Bernard, *İslam’ın Siyasal Dili*, çev. Fatih Taşar, İstanbul 1992.

- MAKTAL, Aynur (Erbaş), *Hüsn-i Hat Koleksiyonu*, Mehmet Sait Toprak, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2008.
- MAVERDÎ, Ebu'l-Hasan, *Nasihâtü'l-Mülük (Siyaset Sanatı)*, çev. Mustafa Sarıbyık, İstanbul 2000.
- MAVERDÎ, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, trc. Ali ŞAFAK, İstanbul 1976.
- MERÇİL, Erdoğan, "Selçuklular Dönemi İle İlgili Türkiye'deki Kaynak Ve Araştırmalar", *İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası 1*, İslami Kültür ve İlişkiler Tanıtımı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, s.s. 23-39.
- MÜSLİM, Ebu Hüseyin el-Haccac el-Kuşeyri, *Sahih*, I-III, İstanbul 1992.
- NESÂÎ, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, I-VIII, İstanbul 1992.
- NİYAZÎ, Mehmet, *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul 2007.
- NİZAMÜ'L-MÜLK, *Siyasetname*, Haz. ve sad. Sadık Yalsızuçanlar, İstanbul 2002.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Ravendî, Muhammed b. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, c. 34, s.s. 471-472.
- ÖZBEK, Süleyman, "Siyasetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirilmesi", Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: IX, Sayı:2, Aralık 2007, s.s. 147-162.
- ÖZKIRIMLI, Atilla, *Kabusname*, (Emir Unsurü'l-Maâlî Keykavus b. İskender b. Kabus b. Verşmgîr b. Ziyar, *Kabusname*, Osmanlıca trc. İlyasoğlu Mercimek Ahmet), Önsöz ve Sadeleştirme, Baskı yeri ve tarihi yok.
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1983.
- RAVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhat'üs-Sudûr ve Âyet'üs-Sürûr*, I-II, Türkçeye trc. Ahmet Ateş, Ankara 1999.
- RAYYIS, Ziyauddin, *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi*, Türkçeye çev. İbrahim Sarımış, İstanbul 1995.

- ROSENTHAL, Erwin I. J., *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu, İstanbul 1996.
- SAVAŞ, Rıza, Hz. Muhammed Devrinde Kadın, İstanbul 2004.
- _____, *Emeviler Devrinde Kadın*, İstanbul 2001.
- _____, *Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, İstanbul 1996.
- SEÂLİBÎ, Ebu Mansur, *Hükümdarlık Sanatı*, trc. Sait Aykut, İstanbul 1997.
- SERİN, Muhittin, *Hat Sanatı Ve Meşhur Hattatlar*. Kubbe Altı Neşriyat, İstanbul 2002.
- SÜMER, Faruk, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XX, Sayı 1-2, Ankara 1962, ss. 213-244.
- ŞERİF, M. M., *İslam Düşüncesi Tarihi*, Türkçeye tercüme editörü: Mustafa Armağan, Cilt I-IV, İstanbul 1990.
- ŞEYHOĞLU, Mustafa, *Kenzü'l-Kübera ve Mehekkü'l-Ulema*, İnceleme-Metin-İndeks, haz. Kemal Yavuz, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kültür Merkezi Yayını Sayı: 39, Ankara 1991.
- TABERÂNÎ, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, I-XXV, b.y.y. 1404, Daru't-Turasi'l-Arabiyye.
- TAŞTAN, A. Vahap, "Nasreddin Tusi: Hayatı, Eserleri, Din ve Toplum Görüşü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2001, Sayı 11, s.s. 1-13.
- TOK, Özen, "Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr'da Geçen Selçuklu Teşkilat Tarihi İle İlgili Hususlar", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:8, Yıl: 1999, s.s. 133-142.
- TOKTAŞ, Fatih, "Farabi ve Risâle fi's-Siyasiyye", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XXXIX, Yıl 2009, s.s. 175-216.
- ET-TİRMİZÎ, Ebu Musa Muhammed b. İsa, *Sünen*, I-V, İstanbul 1992.

- TURTÛŞÎ, Muhammed b., *Sirâcu'l-Mülûk*, yay. haz. Sait Aykut, *Sirâcu'l-Mülûk Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair*, İstanbul 1995.
- TUSÎ, Nasiruddin, *Ahlak-ı Nasiri*, çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov, ed. Tahir Özakkaş, İstanbul 2007.
- UĞUR, Ahmet, *Osmanlı Siyasetnameleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları No:35, Kayseri 1992.
- UZUN, Mustafa, "Ebced", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.10, İstanbul 1994, s.s. 68-70.
- VURAL, Mehmet, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, Ankara 2003.
- VELÎ, Vahab, "İran'ın Selçuklular Dönemi Önemli Tarihi Kaynaklarından Bazılarının Tanıtımı", *İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası 1*, İslami Kültür ve İlişkiler Tanıtımı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, s.s. 11-19.
- YAZICIZÂDE ALÎ, *Tevarih-i Al-i Selçuk: Selçuklu Tarihi*, der. Abdullah Bakır, İstanbul 2009.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, I-X, sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boleli, Abdullah Yücel, İstanbul Baskı tarihi yok.
- YILDIRIM, Nimet "Fars Ögüt Edebiyatı" *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: V, Sayı: 16, Kış 2005, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Doğu Dilleri Bölümü, s.s. 51-72.
- EZ- ZENCÂNÎ, Ahmed b. Sa'd b. Mehdî b. Abdi's-Samed el-Osmanî, *Sultana Öğütler/el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's-Seniyye*, Türkçe Terc ve Haz.: H.Hüseyin Adalıoğlu, "", İstanbul 2005.
- www.tdk.gov.tr, *Büyük Türkçe Sözlük*.